Міністерство науки та освіти України
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

**І. А. Єремєєва, В. В. Даценко,
А. Х. Маргулов**

ОСНОВИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Підручник

Дніпро
ДДУВС
2025

УДК 327
Є 70
DOI: https://doi.org/10.31733/978-617-560-078-8

Ухвалено до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(протокол № 12 від 31.03.2025)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **С. М. Перепьолкін** – завідувач кафедри міжнародного права Університету митної справи та фінансів;

доктор історичних наук, професор **В. О. Василенко** – професор кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка».

Єремєєва І. А., Даценко В. В., Маргулов А. Х.
Є 70 **Основи світової політики**: підруч. / І. А. Єремєєва, В. В. Даценко, А. Х. Маргулов / Ун-т митної справи та фінансів. Дніпро : ДДУВС, 2025. 280 с.

ISBN 978-617-560-078-8

У підручнику викладено основні положення та підходи провідних дослідницьких шкіл, зміст і форми процесів світової політики. Підручник розроблено згідно з вимогами до рівня знань теорії та практики міжнародних відносин і компетентностей, встановленими до спеціальності С3 «Міжнародні відносини». Підручник розрахований для студентів цієї спеціальності й для всіх, хто цікавиться проблемами світової політики та міжнародних відносин.

ISBN 978-617-560-078-8

© Єремєєва, 2025
© Даценко, 2025
© Маргулов, 2025
© УМСФ, 2025
© ДДУВС (видання), 2025

ЗМІСТ

Передмова.....5

Розділ 1. ПОНЯТТЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ *(Єремєєва І. А.)*.....6
1.1. Поняття світової політики 6
1.2. Рівні аналізу світової політики 10
1.3. Науковий інструментарій дослідження світової політики 14

Розділ 2. ТЕОРІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ *(Маргулов А. Х.)* 23
2.1. Класичні теорії світової політики 23
2.2. Сучасні теорії світової політики 34

Розділ 3. ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ *(Єремєєва І. А.)* 58
3.1. Поняття міжнародної системи 58
3.2. Класифікація міжнародних систем 62
3.3. Історичні типи міжнародних систем 64
3.4 Типи міжнародних систем в класифікації Каплана 75

Розділ 4. Національний інтерес в світовій політиці *(Єремєєва І. А.)* 86
4.1. Концепції національного інтересу 86
4.2. Класифікація національних інтересів 93
4.3. Вплив національних інтересів на світову політику 101

Розділ 5. АКТОРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ *(Єремєєва І. А.)* 113
5.1. Визначення акторності держави у світовій політиці 113
5.2. Моделі зовнішньої політики держав у світовій політиці 116
5.3. ТНК у системі світової політики 119
5.4. Тероризм як актор світової політики 122

Розділ 6. ДИПЛОМАТІЯ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ *(Єремєєва І. А.)* 135
6.1. Поняття дипломатії 135
6.2. Структурно-функціональні характеристики дипломатії 139
6.3. Економічна дипломатія 142
6.4. Публічна дипломатія 144

Розділ 7. ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ *(Єремєєва І. А.)* 154
7.1. Теорії глобалізації 154
7.2. Вплив глобалізації на сфери світової політики 166
7.3. Зовнішньополітичні стратегії держав в умовах глобалізації 172

Розділ 8. КОНФЛІКТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ *(Єремєєва І. А.)* 180
8.1. Класифікація міжнародних збройних конфліктів 180
8.2. Війни в сучасній світовій політиці 184
8.3. Моделі управління міжнародними конфліктами 189

Розділ 9. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ *(Даценко В. В.)* 199
9.1. Історичні аспекти використання санкцій у світовій політиці 199
9.2. Класифікація міжнародних санкцій 207
9.3. Торговельні санкції у світовій політиці 212
9.4. Фінансові санкції 221
9.5. Функціональні характеристики міжнародних економічних санкцій 227

Розділ 10. ПРОЦЕСИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ *(Даценко В. В.)* 239
10.1. Теоретичні підходи до прийняття рішень у світовій політиці 239
10.2. Офіційні механізми ухвалення рішень у міжнародних відносинах 252
10.3. Неофіційні механізми прийняття рішень у світовій політиці 260

Словник загальновживаних термінів 267

Бібліографія 273

ПЕРЕДМОВА

В умовах постійного зростання геополітичних та економічних ризиків, розмаїття акторів на міжнародній арені, посилення взаємозалежності країн світу та збільшення номенклатури загроз національній та міжнародній безпеці розуміння базових закономірностей функціонування світової політики стають важливим завданням для підготовки майбутніх фахівців у галузі міжнародних відносин.

Вивчення основ світової політики є важливим елементом підготовки фахівців-міжнародників. Метою навчального курсу є ознайомлення здобувачів вищої освіти з природою та принципами регулювання міжнародних відносин, вироблення вмінь аналізувати й оцінювати теоретичні основи світової політики та їх реалізацію в сучасному світі. Фахівці-міжнародники мають розуміти природу міжнародних відносин та регіонального розвитку, еволюцію, стан досліджень світової політики, природу та джерела діяльності міжнародних акторів, суперечливий характер розвитку окремих держав через системну взаємодію зі світовими цивілізаційними процесами і глобальним характером сучасної політики та економіки.

Для поглиблення розуміння здобувачами вищої освіти сутності складних міжнародних відносин та їх впливу на світову динаміку підручник «Основи світової політики» складається із розділів, що розкривають такі аспекти: поняття світової політики та міжнародної системи, національні інтереси та специфіку державних та недержавних акторів, зміст і форми процесів світової політики та основні моделі їх регулювання. У підручнику висвітлюються параметри, що мають прикладне значення для аналізу світової політики фахівцями-міжнародниками.

Вивчення матеріалу, що подається авторами підручника, дозволить здобувачам вищої освіти усвідомити методику та засвоїти категоріально-понятійний апарат міжнародних досліджень; навчитися визначати закономірності розвитку міжнародних систем, поведінки акторів та прогнозувати майбутні світові процеси, надавати професійні рекомендації щодо вирішення проблем світової політики.

Автори сподіваються, що матеріал підручника допоможе його користувачам розширити кругозір у сфері міжнародних відносин та підготує до розв’язання складних проблем сучасного світу.

Розділ 1
ПОНЯТТЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Поняття світової політики
1.2. Рівні аналізу світової політики
1.3. Науковий інструментарій дослідження світової політики

1.1. Поняття світової політики

Поняття світової політики визначається в межах теорії та практики міжнародних відносин та політології. Саме політологія надає класичне розуміння поняття політика, що є базовим для визначення світової політики.

Політика як явище охоплює сукупність дій, методів, стратегій та рішень, спрямованих на виконання наступних ***функцій***:

- управління суспільством;
- вирішення конфліктів;
- встановлення порядку чи зміни у суспільному житті.

Політика включає в себе взаємодію між урядом та громадянами, партіями, організаціями та іншими суб'єктами для формування законів, правил і стратегій розвитку.

У загальному розумінні політика також означає взаємодію між різними інституціями для досягнення певних цілей на рівні країни або міжнародного співтовариства. Явище політики включає в себе декілька змістових навантажень (рис. 1.1):

- політика як ***мистецтво політичної діяльності***. Таке уявлення про політику формується в період античності, в творах Платона та Аристотеля. Поняття «діяльність» охоплює всі види та форми впливу людини на природу та суспільство. Політична діяльність здійснюється через систему політичних інститутів – уряд, парламент, політичні партії, інші організації та структури, які беруть участь у політичному процесі та впливають на нього;
- політика як ***засіб оволодіння владою***. Таке розуміння сутності політики пов'язані з ім'ям італійського філософа Нікколо Макіавеллі, який вважав, що найвищою соціальною цінністю є держава та її діяльність, у зв'язку з чим трактував політику, як один із головних

державних інститутів, що забезпечує формування та функціонування влади. Для Макіавеллі політика є шляхом до влади;

– політика як ***відносини між основними соціальними групами суспільства*** – класами, націями. Ці відносини існують об'єктивно, нові покоління вносять свої корективи, змінюючи їх зміст, але зберігаючи сутність;

– політика як ***засіб організації життя***. Таке розуміння політики закріплює за нею функцію визначення правил та норм співіснування людей у рамках держави та міжнародного співтовариства. Політика спрямована на вирішення суспільних проблем, забезпечення порядку та справедливості, регулювання економічних, соціальних та культурних процесів. Через політичні інститути здійснюється прийняття рішень, що впливають на життя громадян. Політика визначає напрями розвитку держави, встановлює зовнішні та внутрішні пріоритети, а також забезпечує захист прав і свобод людини. Отже, політика відіграє вирішальну роль у формуванні умов для стабільного та гармонійного життя суспільства, сприяючи його прогресу та добробуту.

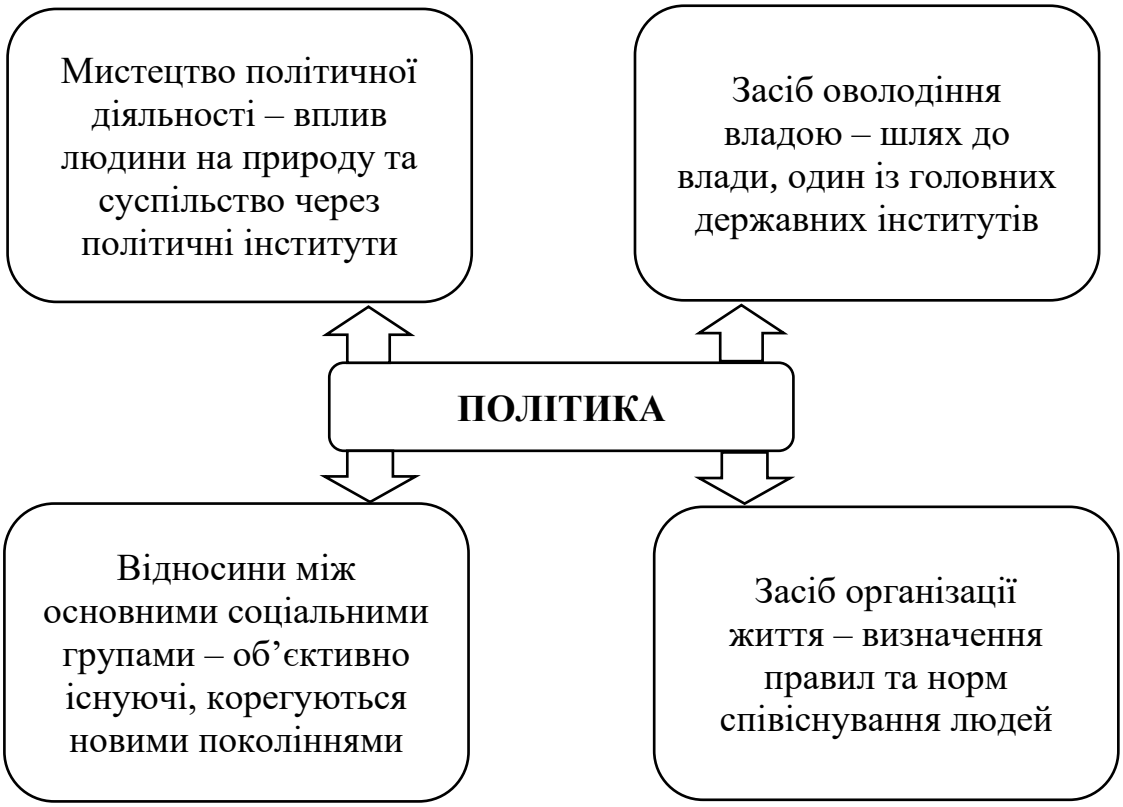

Рис. 1.1. Варіанти визначення поняття «політика»

Політика як сфера життєдіяльності суспільства має як національний, так і глобальний, світовий вимір. При цьому світова політика включає, з одного боку, сукупність існуючих у країнах світу владних відносин і внутрішньополітичну діяльність держав, а з іншого, зовнішньополітичну діяльність держав, діяльність створюваних ними міжнародних організацій і сукупність політичних відносин, що складаються між ними. Отже, у рамках світової політики як її найважливіший компонент виділяється відносно самостійна сфера міжнародної політики. Відповідно, сукупність послідовних дій держав та інших суб'єктів політики, перебіг розвитку політичних подій, явищ та змін у світі. загалом утворюють світовий політичний процес, а політичні дії, події та зміни у сфері міжнародної політики – міжнародний політичний процес.

Світова політика виникла та еволюціонувала в процесі багатосторонніх відносин між державами. Основу світової політики становлять міжнародні політичні відносини, основним змістом яких є боротьба за завоювання та використання владних позицій у сфері міждержавної взаємодії. Отже, світова політика є сферою політичних взаємовідносин держав та недержавних міжнародних акторів, їх діяльністю щодо владного забезпечення власних інтересів на світовій арені та вирішенню проблем світового співтовариства в цілому. Коло проблем, що є ***об'єктом впливу акторів світової політики,*** досить широке, включаючи:

- формування міжнародного порядку;
- питання війни та миру;
- національна та колективна безпека;
- глобальні проблеми.

Поняття «світова політика» з'явилося в науковій літературі з метою обґрунтування змін у міжнародних відносинах другої половини XX – початку XXI ст. Нові міжнародні процеси, що становлять основу поняття світової політики, почали вивчати представники ***неоліберального напрямку***. Джеймс Розенау припустив, що структурні зміни в міжнародних відносинах призводять до трансформацій у відносинах, що виражаються через зростання взаємозалежності народів і держав. Активними учасниками міжнародних відносин поряд із державами стають численні недержавні суб'єкти, що вступають у відносини, які відрізняються від міждержавних, часто набувають суперечливого

характеру, який Дж. Розенау визначав як «два світи у світі політики»[1].

Політологи-міжнародники, представники неоліберального інституціоналізму Джозеф Най і Роберт Кохейн[2] порівняли світову політику з розгалуженим, багатошаровим павутинням зв'язків, що поєднують численних міжнародних державних та недержавних акторів. Головну увагу в книзі дослідники приділяли аналізу коаліцій та взаємодій, що формувалися поза державною належністю та перебували поза контролем органів державної влади.

Нові тенденції у міжнародних відносинах аналізували ***неореалісти***. На відміну від класичного реалізму, що розглядав міжнародні відносини як сукупність зовнішніх політик держав, неореалісти (Кеннет Волтц[3]) заговорили про міжнародні відносини як про систему, структура та середовище якої визначають зовнішню політику держав, а самі міжнародні відносини набувають політичної цілісності. Кеннет Волтц не використовував термін «світова політика», замінюючи його «міжнародною політикою», однак йшлося про нову якість міжнародних відносин, що стала наслідком їх трансформації.

У концепціях представників ***неомарксизму*** (Іммануїл Валлерстайн, Роберт Кокс) головний вектор змін сучасних міжнародних відносин визначається через формування глобальної світової системи («світ-системи»), структурними ланками якої є великі групи держав, що утворюють «світовий Центр» та «світову Периферію». Основу їхніх взаємин становлять світові економічні процеси, в яких держави Периферії опиняються у вкрай несприятливому становищі, як наслідок зростає нерівність між членами міжнародної системи. Периферійні слаборозвинені держави позбавлені можливості не лише ліквідувати, а й просто скоротити цей розрив.

---

1 Rosenau J. Turbulence in World Politics.

2 Joseph S. Nye, Robert O. Keohane. Transnational Relations and World Politic.

3 Waltz K. N. Theory of International Politics.

Спільним для всіх теорій світової політики є визначення цілісності політичної системи сучасного світу, ***відмінними*** є уявлення про роль ключових акторів у світовій політиці:

– неореалісти – світова політика – міждержавні відносини;

– неоліберали – світова політика – міждержавні відносини недержавні транснаціональні актори;

– неомарксисти – світова політика – класові відносини та поділ держав світу за політико-економічним рівнем розвитку на Центр та Периферію.

Загалом, світова політика є складною системою взаємодії між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими акторами міжнародних відносин. Це сукупність політичних, економічних, соціальних та культурних процесів, що відбуваються на глобальному рівні і мають великий вплив на внутрішні та зовнішні процеси у світі. Основними акторами світової політики є держави, які взаємодіють між собою на основі своїх національних інтересів і стратегій. Однак у сучасному світі роль недержавних акторів – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, громадських рухів, нелегітимних збройних утворень – набуває значної ваги.

Сучасна світова політика стає все більш складною та непередбачуваною через швидкі зміни, що відбуваються в глобальному суспільстві. Це вимагає від учасників міжнародних відносин гнучкості, взаєморозуміння та готовності до співпраці для вирішення спільних проблем та забезпечення стабільності.

1.2. Рівні аналізу світової політики

Аналіз світової політики є складним процесом, що охоплює різні рівні взаємодії, кожен з яких надає унікальні перспективи для розуміння міжнародних відносин і глобальних процесів. Існує кілька ключових рівнів аналізу світової політики зі своїми особливостями та методами дослідження (табл. 1.1):

– індивідуальний – роль окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики;

– державний – чинники, що визначають зовнішньополітичну поведінку держави;

– міждержавний – взаємодія між державами;

– глобальний – характеристики міжнародної системи.

Таблиця 1.1

Рівні аналізу світової політики

Індивідуальний	*Державний*	*Міждержавний*	*Глобальний*
Роль окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики	Чинники, що визначають зовнішньополітичну поведінку держави	Взаємодія держав	Системні і структурні характеристики міжнародної системи
Методика аналізу рівнів світової політики			
Психологічні, біографічні, особистісні характеристики	Аналіз політичної системи, економічної структури, ідеології	Аналіз дипломатії, альянсів, конфліктів	Аналіз глобалізації, транснаціоналізації, глобальних проблем

Індивідуальний рівень аналізу світової політики зосереджений на ролі окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики держав, дозволяючи розкрити вплив особистісних характеристик, переконань та досвіду політичних лідерів на їхні рішення та процеси світової політики.

Психологічні та особистісні чинники відіграють значну роль у формуванні зовнішньої політики. Дослідження цього напряму індивідуального рівня вивчають особисті якості лідерів:

- когнітивний стиль;
- емоційну стабільність;
- мотиваційні структури;
- особисті переконання.

Вивчення когнітивного стилю дозволяє визначити особливості обробки інформації та прийняття рішень політичними лідерами. Особи з інтегративним когнітивним стилем є більш відкритими до нової інформації та альтернативних точок зору, тоді як лідери з закритим когнітивним стилем можуть бути схильні до швидкого прийняття рішень без належного врахування всіх можливих наслідків.

Біографічний підхід індивідуального рівня до аналізу світової політики полягає у вивченні життєвого шляху лідерів для розуміння впливу їхнього досвіду на формування політичної поведінки.

Одним із базових підходів до процесу аналізу дій політичних лідерів є індивідуальна раціональність. Цей підхід передбачає, що лідери

діють, виходячи із особистих інтересів спираючись на власну раціональну оцінку ситуації. Обмежена раціональність враховує обмеження інформації, часу та ресурсів. Вивчення того, як лідери збирають та обробляють інформацію, які альтернативи вони розглядають і які рішення приймають, дозволяє краще зрозуміти механізми їхньої поведінки на міжнародній арені.

На індивідуальному рівні аналізу світової політики дослідники часто звертаються до поняття харизматичного лідерства. Лідери з високою харизмою можуть значно впливати на своїх прихильників і формувати громадську думку, що дозволяє їм реалізовувати амбітні зовнішньополітичні стратегії.

У цілому психологічні концепції, такі як теорія когнітивного дисонансу або теорія перспектив, допомагають пояснити, як особисті упередження та психологічні механізми можуть впливати на рішення лідерів. Наприклад, лідери можуть схилятися до підтримки раніше прийнятих рішень, незважаючи на нову інформацію, що суперечить їхнім попереднім уявленням, що може призвести до небажаних результатів у зовнішній політиці.

Державний рівень аналізу світової політики зосереджений на внутрішніх характеристиках країн. Для реалізації національних інтересів у світовій політиці Уряди володіють такими ресурсами та інструментами:

- дипломатичні служби;
- розвідувальні агентства;
- дослідницькі центри;
- міністерства закордонних справ.

Аналіз структури державного рівня базується на зборі, обробці та аналізі інформації з різних джерел, включаючи розвідувальну діяльність, звіти дипломатичних місій, медіа та академічні дослідження.

Державний рівень аналізу світової політики передбачає використання стратегічних підходів для забезпечення ефективного реагування на глобальні виклики та можливості. Серед цих підходів можна виділити такі:

– геополітичний аналіз – оцінює географічне розташування та вплив країни на міжнародну арену;

– економічний аналіз – спрямований на вивчення економічних тенденцій, торгових відносин та впливу глобальних економічних процесів на національну безпеку та процвітання;

– політичний аналіз – вивчає політичні системи і процеси в різних країнах, а також міжнародні політичні відносини.

– соціокультурний аналіз – зосереджений на вивченні культурних,

релігійних та ідентичних аспектів міжнародних відносин.

Для забезпечення об'єктивності та комплексності аналізу світової політики використовуються різноманітні наукові методи, серед яких:

– системний аналіз – розглядає світову політику як складну систему взаємозв'язаних частин та процесів;

– сценарне планування – передбачає розробку різних можливих сценаріїв розвитку подій на міжнародній арені;

– імітаційне моделювання – дозволяє визначити вплив різних факторів на міжнародні відносини шляхом створення комп'ютерних моделей;

– експертні опитування та консультації міжнародних експертів з різних галузей знань.

На ***міждержавному рівні*** аналізу світової політики здійснюється оцінка організації та наслідків взаємодії між державами на міжнародній арені за такими параметрами:

– дипломатичні відносини;

– міжнародні договори;

– спільні/протилежні стратегічні інтереси.

Глобальний рівень аналізу світової політики розглядає системні і структурні характеристики міжнародної системи в цілому. У контексті взаємодії міжнародних акторів, таких як держави, міжнародні організації, глобальні корпорації, неурядові організації, глобальний аналіз є стратегічним інструментом формування міжнародних відносин та прийняття рішень на глобальному рівні, враховує вплив процесів глобалізації, транснаціоналізації, екологічних змін та інших чинників на формування світового порядку.

Глобальний аналіз світової політики засновано на використанні таких стратегій та методів:

– транснаціональний підхід – вивчення взаємодії міжнародних акторів щодо пошуку спільних рішень для розв'язання глобальних проблем;

– глобальне моделювання використання комп'ютерних моделей – для аналізу та прогнозування розвитку подій на світовій арені, враховуючи різноманітні сценарії;

– мережевий аналіз – дослідження структур та динаміки глобальних мереж в контексті співпраці та взаємодії міжнародних акторів.

Комплексне розуміння складних процесів світової політики забезпечується застосовуванням ***інтегративного підходу***, що включає

поєднання елементів аналізу усіх рівнів. Це дозволяє побачити, як індивідуальні дії, внутрішня державна політика, міждержавні відносини та глобальні процеси взаємодіють та впливають одне на одного.

1.3. Науковий інструментарій дослідження світової політики

Міждисциплінарний характер вивчення найважливіших тенденцій та перспектив сучасної світової політики передбачає широкий набір загальнонаукових та спеціальних методів, що сприяють розумінню складних взаємозв'язків та процесів міжнародних відносин.

Метод ***моделювання*** використовується для створення моделей, що дозволяють прогнозувати поведінку акторів світової політики на основі певних припущень та умов геополітичного та геоекономічного моделювання з метою виявлення довгострокових стратегічних інтересів держав та інших учасників сучасних міжнародних відносин, форм та інструментів їх просування та реалізації.

Класичне ***геополітичне моделювання*** надає можливість охарактеризувати зовнішньополітичні стратегії провідних світових держав та визначити їх місце в сучасній світовій політиці. Його геостратегічний напрям передбачає комплексну оцінку таких параметрів:

- військово-стратегічного потенціалу держав;
- військово-політичних блоків та коаліцій;
- дій щодо збереження та розширення контролю над ключовими з погляду безпеки регіонами світу.

Геоекономічне моделювання дозволяє виявити довгострокові цілі та завдання держав та їхніх економічних альянсів, спрямованих на досягнення технологічної переваги над державами та регіонами, контроль над їхньою ресурсною базою, реалізацію економічних інтересів шляхом застосування фінансових, тарифних та інших інструментів.

При вивченні процесів світової політики широко застосовуються ***спеціальні методи історичних наук***, а саме:

- історико-генетичний;
- історико-порівняльний;
- історико-типологічний;
- історико-системний.

Їх використання дозволяє простежити динаміку процесів, що визначають розвиток та трансформацію системи міжнародних відносин у різні періоди її формування та еволюції, виявити найважливіші особливості історичних типів міжнародного порядку, порівняти та

надати всебічну оцінку змін у зовнішній політиці окремих держав.

Компаративний метод полягає у порівняльному аналізі явищ або акторів світової політики, дозволяє вивчати політичні процеси, інститути, стратегії діяльності держав. Шляхом порівняння можна виявити чинники впливу на прийняття системних рішень, умови ефективності окремих механізмів та інструментів регулювання світової політики, наслідки застосування акторами різних стратегій. Порівнюючи держави, дослідники виявляють загальні тенденції та визначають унікальні особливості міжнародних систем, що дозволяє отримати глибше розуміння сутності процесів світової політики. Застосування компаративного методу при аналізі зовнішньої політики держав дозволяє виявити спільні та відмінні риси у політиці забезпечення національних інтересів та взаємодії з іншими державами.

Для представників різних напрямів вивчення процесів світової політики другої половини XX ст. часто характерною є орієнтація на прагматичні та позитивістські традиції політичної філософії, що активно використовують такі ***методи політичних наук***:

- інституційний;
- структурно-функціональний;
- нормативно-ціннісний.

Ці методи дозволяють визначити ступінь і характер взаємозалежності внутрішньої та зовнішньої політики держав, впливу політичних еліт та різних груп інтересів на формування та реалізацію зовнішньополітичного курсу, його пріоритетів та ключових аспектів.

Поширеною методологією дослідження сучасної світової політики є ***біхевіористський підхід***, націлений на пояснення поведінки представників політичних еліт, трактування особистісних мотивів та суб'єктивних передумов, що здатні впливати на процес прийняття найважливіших зовнішньополітичних рішень.

У сучасних соціо-гуманітарних науках дослідники активно вдаються до застосування ***кількісних*** (математичних та статистичних) методів для систематизації емпіричної бази дослідження.

Характерною тенденцією методології початку XXI ст. стало широке використання ***прикладних методик*** і прийомів для вивчення окремих міжнародних проблем, виявлення особливостей зовнішньополітичної стратегії різних держав та їх впливу на світовий розвиток у цілому:

- факторний аналіз;
- ситуаційний аналіз;
- SWOT-аналіз;

– метод складання сценаріїв, проведення рольових ігор, симуляцій;
– метод експертних опитувань.

Використання наведених методів є особливо ефективним в умовах відсутності можливості для проведення тривалих системних досліджень, наприклад, під час розробки державними органами управління термінових зовнішньополітичних заходів та кроків у відповідь на несподівану зміну міжнародної ситуації або появу нових ризиків та загроз.

Питання для самоперевірки

1. Що є базовим для визначення поняття світової політики?
2. Які основні функції виконує політика як явище?
3. Які суб’єкти взаємодіють у політичному процесі для формування законів, правил і стратегій розвитку?
4. Як Нікколо Макіавеллі розумів сутність політики?
5. Що означає політика як засіб організації життя?
6. Що включає в себе світова політика з точки зору внутрішньої та зовнішньої діяльності держав?
7. Що утворює світовий політичний процес?
8. Які аспекти виділяються як основний зміст міжнародних політичних відносин?
9. Що є об’єктом впливу акторів світової політики? Назвіть основні проблеми.
10. Які структурні зміни в міжнародних відносинах, за припущенням Джеймса Розенау, призводять до трансформацій у відносинах?
11. Як Джозеф Най і Роберт Кохейн порівнюють світову політику?
12. Яку термінологію використовував Кеннет Волтц для опису нової якості міжнародних відносин?
13. Як неомарксисти визначають головний вектор змін сучасних міжнародних відносин?
14. Які основні відмінності між уявленнями про роль ключових акторів у світовій політиці між неореалістами, неоліберадами та неомарксистами?
15. Чим відрізняються відносини між державами та недержавними суб’єктами у міжнародних відносинах, за визначенням Джеймса Розенау?

16. Які особистісні якості політичних лідерів вважаються ключовими у формуванні зовнішньої політики держав?

17. Як вивчення когнітивного стилю політичних лідерів впливає на їхні можливості у прийнятті рішень у сфері міжнародних відносин?

18. Як біографічний підхід до аналізу політичних лідерів допомагає зрозуміти вплив їхнього досвіду на формування зовнішньої політики?

19. Як поняття індивідуальної раціональності застосовується у вивченні рішень політичних лідерів на міжнародній арені?

20. Як висока харизма політичних лідерів впливає на формування та реалізацію зовнішньої політики їхніх країн?

21. Як психологічні концепції, такі як теорія когнітивного дисонансу, пояснюють поведінку політичних лідерів на міжнародній арені?

22. Які методи та стратегії використовуються на державному рівні для аналізу світової політики?

23. Як інтегративний підхід до аналізу світової політики допомагає зрозуміти взаємозв'язок між індивідуальним, державним та глобальним рівнями впливу на міжнародні відносини?

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю «Методи моделювання у міжнародних відносинах»:

Метод	Сутність методу	Сфера застосування методу

2. За допомогою методу аналізу надайте характеристику інформаційного суспільства/процесу глобалізації (на вибір одне із запропонованих понять)

3. За допомогою відсоткового методу надайте стислу характеристику економічному становищу будь-якої держави, оцінивши кількісні параметри її ВВП, обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, рівня зайнятості, співвідношення галузей промисловості тощо.

Тестові завдання

1. Що означає термін «дослідницький підхід» у контексті наукових досліджень процесів світової політики?

а) використання спеціальних дослідницьких методів для аналізу глобальних подій;

б) акцент на об’єктивному аналізі фактів та даних;

в) дотримання встановлених стандартів у проведенні досліджень;

г) прагнення до досягнення наукових висновків у галузі політології.

2. Що включає в себе «метод історичного аналізу» у вивченні процесів світової політики?

а) вивчення минулих політичних подій із застосуванням історичних джерел;

б) використання статистичних методів для аналізу сучасних політичних тенденцій;

в) проведення спостережень за розвитком світових політичних систем;

г) аналіз впливу історичних подій на сучасні міжнародні відносини.

3. Яка основна мета «експертного опитування» у дослідженні процесів світової політики?

а) збір емпіричних даних шляхом опитування експертів у галузі політики;

б) вивчення поглядів різних експертів на конкретні політичні проблеми;

в) визначення конкретних рекомендацій для вирішення міжнародних конфліктів;

г) встановлення стандартів експертної думки у галузі політичних наук.

4. Що означає термін «контент-аналіз» у дослідженні світової політики?

а) аналіз текстового матеріалу для виявлення тенденцій та змін у політичних процесах;

б) вивчення змісту політичних програм різних країн;

в) аналіз відеоматеріалів, що стосуються міжнародних відносин;

г) дослідження публікацій у мас-медіа для визначення популярних тем у політичному дискурсі.

5. Що включає в себе «кейс-стаді» у дослідженні процесів світової політики?

а) вивчення конкретних випадків або ситуацій для зрозуміння політичних процесів;

б) використання комп'ютерних програм для аналізу політичних даних;

в) проведення опитувань серед політичних лідерів для збору інформації про їхні дії та рішення;

г) систематичний аналіз політичних тенденцій за допомогою історичних даних.

6. Що відрізняє «компаративний аналіз» у дослідженні світової політики?

а) порівняння політичних систем різних країн для виявлення схожих та відмінних аспектів;

б) вивчення політичних теорій із застосуванням комп'ютерних моделей;

в) аналіз політичних інститутів у різних регіонах світу;

г) використання геополітичних карт для аналізу глобальних політичних процесів.

7. Що є однією з основних функцій політики?

а) забезпечення економічного зростання;

б) управління суспільством;

в) проведення наукових досліджень;

г) розвиток технологій.

8. Яка з наведених функцій політики спрямована на вирішення суспільних конфліктів?

а) встановлення законів;

б) вирішення конфліктів;

в) проведення виборів;

г) формування політичних партій.

9. Що включає в себе політика як явище?

а) виключно взаємодію між урядом та громадянами;

б) сукупність дій, методів, стратегій та рішень;

в) тільки міжнародні відносини;

г) виключно управління економікою.

10. Яке розуміння політики пов'язане з італійським філософом Нікколо Макіавеллі?

а) політика як мистецтво політичної діяльності;

б) політика як засіб оволодіння владою;

в) політика як відносини між класами;

г) політика як засіб організації життя.

11. Під час якого періоду формується уявлення про політику як мистецтво політичної діяльності?

а) в епоху Відродження;

б) у період античності;

в) у середньовіччі;

г) у новітній час.

12. Що означає політика як відносини між основними соціальними групами суспільства?

а) взаємодія між урядом та громадянами;

б) відносини між класами, націями;

в) сукупність економічних процесів;

г) формування законів та правил.

13. Яку роль відіграє політика у формуванні умов для життя суспільства?

а) визначає виключно економічні пріоритети;

б) сприяє прогресу та добробуту;

в) здійснює лише військову стратегію;

г) забезпечує розвиток технологій.

14. Коли з'явилося поняття світової політики у науковій літературі?

а) у першій половині XX століття;

б) у другій половині XX – початку XXI століття;

в) у першій половині XIX століття;

г) у другій половині XIX століття.

15. Хто з представників неоліберального напрямку припустив, що структурні зміни в міжнародних відносинах призводять до зростання взаємозалежності народів і держав?

а) Джозеф Най;

б) Роберт Кохейн;

в) Джеймс Розенау;
г) Кеннет Волтц.

16. Як Джозеф Най і Роберт Кохейн порівнюють світову політику?

а) з багатошаровою павутиною зв'язків;
б) з ієрархічною структурою влади;
в) з жорсткою системою контролю;
г) з однорідною міжнародною системою.

17. Що є головним вектором змін у сучасних міжнародних відносинах згідно з концепціями неомарксизму?

а) зростання військової могутності держав;
б) формування глобальної світової системи («світ-системи»);
в) поширення демократії та прав людини;
г) розвиток міжнародної торгівлі.

18. Яку термінологію використовує Кеннет Волтц замість терміна «світова політика»?

а) глобальна політика;
б) міжнародна політика;
в) сучасна політика;
г) світова система.

19. Що визначає когнітивний стиль політичних лідерів у вивченні світової політики?

а) швидкість прийняття рішень без належного аналізу наслідків;
б) особливості обробки інформації та прийняття рішень;
в) рівень емоційної стабільності та психологічного комфорту;
г) рівень реакції на стресові ситуації та зовнішні впливи.

20. Що означає біографічний підхід у вивченні індивідуального рівня аналізу світової політики?

а) дослідження публічної біографії політичних лідерів;
б) вивчення впливу досвіду та життєвого шляху лідерів на їхню політичну поведінку;
в) аналіз психологічних характеристик лідерів на основі їхнього дитинства та сімейного середовища;
г) визначення відповідності політичних програм кандидатів їхньому життєвому шляху.

21. Що передбачає індивідуальна раціональність у процесі аналізу дій політичних лідерів?

а) дії лідерів ґрунтуються виключно на особистих інтересах;

б) лідери діють на основі власної раціональної оцінки ситуації та обмежених ресурсів;

в) ігнорування альтернативних варіантів рішень;

г) переважання емоційних моментів у прийнятті рішень.

22. Які психологічні концепції використовуються для пояснення впливу на рішення політичних лідерів у світовій політиці?

а) теорія когнітивного дисонансу та теорія перспектив;

б) теорія еволюції та теорія соціальної ролі;

в) теорія емоцій та теорія структурної функціональності;

г) теорія психологічних типів та теорія індивідуального розвитку.

23. Які стратегічні підходи використовуються на державному рівні аналізу світової політики?

а) геополітичний аналіз, економічний аналіз, політичний аналіз, соціокультурний аналіз;

б) гуманітарний підхід, міжнародний аналіз, транснаціональний аналіз;

в) аналіз інформаційних технологій, фінансовий аналіз, стратегічне планування;

г) геостратегічний аналіз, політико-економічний аналіз, соціокультурний аналіз.

24. Який метод використовується для вивчення взаємодії міжнародних акторів на глобальному рівні в аналізі світової політики?

а) сценарне планування;

б) імітаційне моделювання;

в) мережевий аналіз;

г) комп’ютерне моделювання взаємодії міжнародних акторів.

Розділ 2
ТЕОРІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Класичні теорії світової політики
2.2. Сучасні теорії світової політики

2.1. Класичні теорії світової політики

Теорія світової політики є фундаментальною складовою розуміння міжнародних відносин. Вона пропонує різні підходи до аналізу взаємодії між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими акторами світової політики. Ці підходи надають змогу пояснити, як працює сучасна міжнародна система, які фактори впливають на поведінку держав і які механізми можуть сприяти підтриманню миру або виникненню конфліктів. Серед ключових теорій, що сформувалися в межах цього дискурсу, вирізняють реалізм, лібералізм, конструктивізм і марксизм. Кожна з цих теорій має унікальну історію виникнення, визначних представників та специфічні характеристики, які ми розглянемо далі.

Реалізм (табл. 2.1) є однією з найдавніших теорій міжнародних відносин, що має глибокі історичні корені, які можна знайти ще в античності. Давньогрецький історик Фукідід у своїй праці «Історія Пелопоннеської війни» описав конфлікт між Афінами та Спартою як боротьбу за владу в умовах анархії, що заклало основи для подальшого розвитку реалістичного мислення. У Середньовіччі та епоху Відродження ідеї реалізму розвивалися в працях Нікколо Макіавеллі («Державець») і Томаса Гоббса («Левіафан»), які наголошували на егоїзмі та прагненні до сили як основних характеристиках людської природи.

У XX столітті реалізм отримав новий імпульс у зв'язку з трагедіями Першої та Другої світових воєн. Саме тоді з'явилися фундаментальні праці сучасного реалізму, що містять такі ***поняття***:

– ***анархія міжнародної системи*** – характеризується відсутністю верховної влади над державами, робить міжнародну систему хаотичною, де кожна держава повинна покладатися на власні сили для забезпечення безпеки;

– ***національні інтереси***, якими керуються держави у світовій політиці, часто зводяться до виживання та збереження суверенітету;

– ***сила і баланс сил*** – визначають міжнародні відносини боротьбою за владу, стабільність досягається через баланс сил між державами;

– ***неминучість конфлікту*** – пояснюється тим, що конкуренція між державами за обмежені ресурси та вплив робить конфлікти природним явищем міжнародної політики.

Засновник класичного реалізму ***Ганс Моргентау***[4] у своїй праці «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу» (1947 р.) описав п’ять ***принципів*** політичного реалізму:

– закономірність політичних законів тісно пов’язана із людською природою;

– реальна політика є така, що ґрунтується на «понятті інтересу»;

– політичний реалізм ґрунтується на розумінні зміни існуючого світу на основі існуючих об’єктивних закономірностей;

– розуміючи моральну складову політичної діяльності, він визнає її основні критерії – обережність та поміркованість;

– відмова ототожнення та екстраполяції національних моральних цінностей на світову систему цінностей та міжнародні відносини.

Фундаментальним принципом міжнародних відносин, на думку Г. Моргертау, є прагнення держав до влади. Це прагнення реалізується у рамках забезпечення власного виживання та реалізації суверенітету. Відсутність центральної системи управління в міжнародній системі призводить до самостійної політичної діяльності держав. Активна самостійна політична діяльність держав у міжнародних відносинах визначає рівень її безпекового балансу. Універсальні моральні принципи не можуть слугувати критеріями міжнародної політики. Баланс сил повинен стати універсальним гарантом міжнародної стабільності.

Засновник ***неореалізму*** (структурного реалізму) ***Кеннет Волц*** розробив теорію, що зосереджується на структурі міжнародної системи, а не на характеристиках окремих держав. В його головній праці «Теорія міжнародної політики» (1979 р.) міжнародна система характеризується як анархічна через відсутність центральної влади-регулятора міждержавних відносин. У такій системі критерієм зверхності є сила

[4] Morgenthau Hans. Politics Among Nations. The struggle for power and peace.

акторів (держав). Основним мотиваційним імпульсом діяльності держав у системі міжнародних відносин є забезпечення власного виживання, що повинно визначатись їхньою потужністю. Взаємодія між державами функціонує у межах системних обмежень, де пріоритет зберігається за більш потужними акторами. Формування балансу сил у міжнародних системах є природньою реакцією на існуючий анархізм. У своїй міжнародній співпраці держави намагаються уникнути залежності, яка гіпотетично може поставити під загрозу національну безпеку. На думку Кеннета Волца, за можливої наявності різних векторів полярності міжнародної системи більш оптимальним є двополярна система. Саме вона спроможна до зменшення невизначеності та потенційних конфліктів. Тобто є більш стабільною.

Представник офенсивного реалізму ***Джон Міршаймер***[5] розробив теорію, що пояснює поведінку держав у міжнародній системі як прагнення до максимальної влади для забезпечення безпеки. У книзі «Трагедія політики великих держав» (2001) Міршаймер обґрунтував, чому анархічна природа міжнародної системи змушує держави змагатися за гегемонію. Критерієм анархічності міжнародної системи, на переконання автора, є відсутність держави-гегемона, гаранта світової безпеки. Така ситуація змушує міжнародних акторів (національні держави) розробляти стратегії до забезпечення власного виживання. Прагнення держав регіональної гегемонії виступає для них гарантіями національного суверенітету та безпеки. Існуючі економічні, географічні, політичні та інші обмеження не надають можливості існування єдиного глобального гегемона, що створює постійне напруження. Джон Міршаймер вважає, що військовий потенціал держави є вирішальним фактором у визначені її статусу у системі міжнародних відносин. Отже, військові конфлікти є неминучим атрибутом та постійним провідником формування системи міжнародних відносин.

[5] Mearsheimer J. J. The tragedy of great power politics.

Таблиця 2.1

Напрямки теорій реалізму у світовій політиці

Класичний реалізм (Ганс Моргентау)	Теза: прагнення держав до влади як закон природи. Принципи: – політичні закони випливають із людської природи; – політика ґрунтується на понятті інтересу; – зміни у світі мають об'єктивні закономірності; – політика має моральний аспект (обережність, поміркованість); – національні моральні цінності не можуть бути світовими стандартами; – баланс сил – гарант міжнародної стабільності.
Неореалізм (структурний реалізм) (Кеннет Волц)	Теза: структура міжнародної системи (анархія) визначає поведінку держав. Принципи: – держави діють в умовах відсутності центральної влади; – основний мотив – забезпечення виживання через силу; – баланс сил – реакція на анархізм; – оптимальна система – двополярна, оскільки вона стабільніша.
Офенсивний реалізм (Джон Міршаймер)	Теза: держави прагнуть до максимальної влади для забезпечення безпеки. Принципи: – відсутність глобального гегемона створює постійне напруження; – держави прагнуть регіональної гегемонії для захисту суверенітету; – військовий потенціал визначає статус держави; – військові конфлікти – неминучий елемент міжнародної політики.

У цілому характерними рисами **реалізму** є:

– песимістичний погляд на людську природу та міжнародну політику;

– держава визнається центральним і основним актором міжнародних відносин;

– міжнародні організації та норми мають другорядне значення, оскільки реальну політику визначає боротьба за владу.

Лібералізм (табл. 2.2) як теоретичний підхід виник у XVIII-XIX століттях, у період Просвітництва. Мислителі Джон Локк, Іммануїл Кант і Адам Сміт почали підкреслювати роль розуму, свободи та прогресу у міжнародних відносинах. У XIX столітті ідеї лібералізму отримали розвиток у концепціях вільної торгівлі та міжнародної кооперації.

Сучасний розвиток лібералізм отримав після Першої світової війни, коли президент США Вудро Вільсон запропонував створення Ліги Націй, що стало першою спробою інституціоналізації міжнародної кооперації. У другій половині XX століття ***Роберт Кеохейн і Джозеф Най*** зосередилися на вивченні ролі міжнародних організацій, економічної взаємозалежності та механізмів мирного вирішення конфліктів.

У ліберальній теорії міжнародної кооперації наголошується, що держави можуть співпрацювати, незважаючи на анархію, через міжнародні інститути, договори та дипломатію, що сприяє стабільності та зменшенню конфліктів. Головними рисами світової політики прихильники міжнародної кооперації визначають:

– економічну взаємозалежність. Вільна торгівля та економічні зв'язки між країнами знижують ризик конфліктів, адже взаємозалежність робить війну економічно невигідною;

– демократичний мир. Демократичні держави не воюють одна з одною, оскільки їхній устрій сприяє мирному вирішенню суперечок.

– роль міжнародних інститутів. Міжнародні організації сприяють регулюванню відносин між державами та забезпечують колективну безпеку.

Представник лібералізму німецький філософ ***Іммануїл Кант***[6] у праці «Вічний мир: філософській нарис» (1795 р.) обґрунтував концепцію, що демократія та міжнародне право є ключем до тривалого миру. Розуміючи, що відсутність регульованих міждержавних відносин є передумовою війни, І. Кант розглядав утворення ***міждержавних союзів*** як запоруку стабільного миру. Лідерство в цих союзах повинні мати держави лише з республіканською політичною системою.

---

6 Гусєв В. І. І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру.

Кант був палким критиком ідей «справедливої війни» як інструментарію системи міжнародних відносин, виступаючи за **правові норми** регуляції. Наявність постійно функціонуючої в державі армії для автора є закономірним кроком до гонки озброєння та предтечою конфліктів. Презентуючи цю тезу, він доходить висновку, що армії потрібно поступово скорочувати до мінімальних контингентів. Етичні принципи міжнародних відносин повинні базуватись на відсутності будь-якої брехні та дипломатичних хитрощів. Запорукою гармонії в міждержавних відносинах Кант вважав розширення прав та свобод конкретної людини та, як наслідок, формування міжнародного права на засадах співпраці та справедливості. Міцні економічні відносини між державами повинні стати запобіжником військовій агресії, а мир – це не політична, а моральна вимога, щщо виплаває з категорійного імперативу.

Один із засновників неоліберального інституціоналізму ***Роберт Кеохейн***[7] наголошує на ролі міжнародних інститутів у сприянні співпраці між державами в умовах анархічної міжнародної системи. В праці «Після гегемонії» (1984 р.) дослідник стверджує, що анархічність світової системи можна компенсувати наявністю міжнародних інституцій, що допомагають налагодити комунікацію між світовими акторами. Такий формат відносин може функціонувати навіть за відсутності домінуючих держав (гегемонів). Необхідність такої співпраці є прямим наслідком поглиблення економічної та політичної взаємозалежності між державами. Роберт Кеохейн вважав, що прозорість існування міжнародних інституцій (звіти, регламентовані механізми управління та нагляду) сприяють підвищенню стабільності міжнародних відносин.

Американський політолог-міжнародник ***Майкл Дойл***[8] досліджує взаємозв'язок між політичними системами держав і їхньою схильністю до конфліктів. Головна ідея Майкла Дойла полягає в тому, що демократичні держави рідко ведуть війни одна з одною, створюючи

[7] Keohane Robert. After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy.

[8] Michael W. Doyle.

умови для тривалого миру між ними. Наявність спільних політичних та етичних цінностей є основним чинником мирного співіснування між демократичними державами. Головним інструментарієм збереження демократії в країнах є механізми обмеження влади лідера, парламентський контроль та суспільна думка.

Таблиця 2.2

Напрями теорій лібералізму у світовій політиці

Закономірності міжнародної кооперації	Економічна взаємозалежність зменшує ризик війн. Демократичні держави не воюють між собою. Міжнародні організації інститутів сприяють стабільності та колективній безпеці.
Класичний лібералізм (Іммануїл Кант)	Теза: демократія та міжнародне право – основа мирного співіснування. Принципи: – створення міждержавних союзів задля стабільності; – критика концепції «справедливої війни»; – скорочення армій для уникнення гонки озброєнь; – відмова від дипломатичних маніпуляцій; – економічні відносини – запобіжник військовій агресії.
Неоліберальний інституціоналізм (Роберт Кеохейн)	Теза: міжнародні інститути можуть компенсувати анархію у міжнародній системі. Принципи: – міжнародні інститути сприяють співпраці між державами навіть без гегемона; – економічна та політична взаємозалежність зменшує конфлікти; – прозорість міжнародних організацій підвищує стабільність;
Теорія демократичного миру (Майкл Дойл)	Теза: існує зв’язок між політичними системами та безпековою політикою. Принципи: – демократичні держави не воюють між собою через спільні політичні та етичні цінності; – парламентський контроль та громадянська думка стримують агресію; – поглиблення економічної кооперації зменшує ризик конфліктів; – війни між демократіями та автократіями можливі у разі загрози їхнім інтересам.

На думку Майкла Дойла, поглиблення економічної та торгівельної міждержавної кооперації сприяє зменшенню появи ризиків військових конфліктів. Війна між демократичними та авторитарними країнами можлива за умов наявної загрози інтересів або цінностей. Дослідник вважає, що саме демократії виконують функції стабілізації регіональних та глобальних конфліктів, а поширення демократії сприяє збереженню тривалого миру в міжнародній системі.

Загальними ідеями представників лібералізму щодо упорядкуванням світової політики є:

- орієнтація на співпрацю та взаємозалежність між державами;
- акцент на ролі міжнародних організацій, договорів та економічних зв'язків у підтримці стабільності;
- оптимістичне бачення можливостей миру в анархічній міжнародній системі;
- підтримка ідей демократії, прав людини та вільної торгівлі.

Конструктивізм (табл. 2.3) – соціальна теорія міжнародних відносин – виник наприкінці XX століття як реакція на домінування матеріалістичних підходів щодо світової політики. Конструктивісти стверджували, що основними чинниками міжнародної політики є не матеріальні ресурси, а ідеї, норми та ідентичності. Коструктивізм базується на таких ***поняттях***:

– соціальна конструкція реальності – реальність міжнародних відносин створюється через взаємодію акторів, і це не є об'єктивною даністю;

– ідентичність і норми – поведінка держав визначається їхньою ідентичністю та дотриманням міжнародних норм, що формуються через соціальні взаємодії.

– роль дискурсу – мова, якою описуються міжнародні події, формує уявлення про ці події та впливає на прийняття рішень;

– можливість змін – норми та ідентичності можуть змінюватися, що відкриває можливості для трансформації міжнародної системи.

Таблиця 2.3

Погляди конструктивістів на проблеми світової політики

Олександр Венд «Соціальна теорія міжнародної політики» (1999)	– Політична взаємодія між державами визначається їхньою соціальною конструкцією. – Типи міжнародних систем: гоббсіанська – ворожнеча між державами; локківська – конкуренція з дотриманням правил; кантівська – співпраця та солідарність.
Марта Фіннемор «Національні інтереси в міжнародному суспільстві» (1996)	– Соціальне середовище визначає державні інтереси. – Міжнародні організації є ретрансляторами норм, що змушують держави діяти відповідно до усталених правил.
Ніколас Онуф	– Мова є головним інструментом формування політичної реальності. Типи правил у міжнародній системі: – інструктивні – що робити; – директивні – як робити; – конструктивні – хто ми є.

Один із провідних теоретиків конструктивізму ***Олександр Венд*** у праці «Соціальна теорія міжнародної політики» (1999 р.) сформулював ідеї про те, як соціальні структури, ідентичності та норми формують поведінку держав у міжнародній системі, тобто теорія Венда спрямована на пояснення того, як міжнародна політика є результатом не лише матеріальних, а й соціальних чинників. Система цінностей, різні спектри ідентичності та норм, що базуються на глибинних рівнях, на думку автора, є фактором взаємодії між державами. Визнана парадигма надає можливість державам сприймати одна одну та утворювати соціальні конструкції що, своєю чергою, утворює певні рівні комунікації.

Існуючі міжнародні норми є динамічною субстанцією що може змінюватись відповідно до впливу дипломатичних зусиль. Еволюція соціальної взаємодії та норм може привести до трансформації міжнародних відносин. У своїх наукових пошуках, Венд, виділяє такі ***типи міжнародних систем***:

- гоббсіанську (ворожнеча між державами);
- локківську (конкуренція з дотриманням правил);
- кантівську (співпраця та солідарність).

Представниця конструктивізму **Марта Фіннемор** досліджує вплив на формування поведінки держав міжнародних організацій, норм та ідей.

У праці «Національні інтереси в міжнародному суспільстві» (1996 р.) Фіннемор акцентує увагу на соціальному середовищі, що визначає державні інтереси та змушує держави діяти відповідно до міжнародних норм. В наступних працях «Мета інтервенції» та «Правила мира» (разом з Майклом Барнеттом) вона визначила сталу роль міжнародних нормативних структур у світовій політиці. Характер поведінки держав на світовій арені, на думку авторки, визначаються в контексті динаміки міжнародного соціального середовища. Маючи на меті власну вигоду, держави змушені послуговуватись існуючими міжнародними нормами що сприяють їх соціалізації в міжнародних системах. Ретрансляторами цих норм є міжнародні організації. Взаємодія між державами та міжнародними організаціями формує колективне уявлення про критерії нормативності.

Один із засновників конструктивізму ***Ніколас Онуф***[9] у праці «World of Our Making» (1989 р.) підкреслює, що міжнародна політика є результатом людської діяльності й соціальної конструкції, а не об'єктивною реальністю. Ключовим інструментарієм, яким створюється світова політика є мова. Держави, міжнародні організації, індивіди формують оптимальні норми, що зворотно впливають на діяльність цих акторів. У міжнародних системах Онуф виділяє три ***типи правил***:

- інструктивний (що робити);
- директивний (як робити);
- конструктивний (хто ми є).

Зміни в існуючих системах норм та правил відбуваються через спільні дискурси та кооперативну взаємодію. Ознакою влади в міжнародних відносинах, на думку автора, є здатність формувати новий вектор дискурсів та впливати на зміну норм.

Спільними рисами у поглядах конструктивістів є:

- акцент на ролі нематеріальних чинників, таких як ідеї, цінності та норми;
- визнання можливості змін у міжнародній системі через еволюцію соціальних уявлень;
- гнучкий підхід до пояснення політичної поведінки держав;
- увага до мови, дискурсу та культурного контексту.

[9] Ніколас Онуф

Марксизм сформувався у середині XIX століття. Його основні ідеї викладено Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом у праці «Капітал». У подальшому марксистська теорія була адаптована до міжнародних відносин через роботи Іммануїла Валлерстайна та його теорію світ-систем. Марксизм засновується на таких поняттях:

– економічний детермінізм – політичні процеси пояснюються економічними інтересами, зокрема боротьбою між капіталом і працею.

– класова боротьба – конфлікт між буржуазією та пролетаріатом є основою політичних змін;

– імперіалізм і залежність – глобальна нерівність між центром (розвиненими країнами) і периферією (країнами, що розвиваються) є наслідком капіталістичної системи;

– світ-система – система світового капіталізму визначає взаємозалежність і експлуатацію між державами.

Підхід ***К. Маркса***[10] до вивчення міжнародних відносин зосереджується на економічних факторах, експлуатації та нерівності у світовій політиці. Маркс розглядає економічні відносини як основу суспільного розвитку, де перехід від одного способу виробництва до іншого неодмінно супроводжується соціальним конфліктом. Історичний процес він розглядає крізь призму історії класової боротьби між панівними та упокореними класами. Саме в цьому конфлікті автор визначає основний рушійний поштовх розвитку суспільства. Розвиток капіталізму на міжнародній арені призводить до експлуатації менш розвинутих країн більш потужними.

Світовий імперіалізм як найвища стадія розвитку капіталізму характеризується як глобальний контроль ресурсів і ринків менш розвинутих держав. Розвиток такої системи міжнародних відносин призводить до поглиблення міжнародної нерівності, а спосіб змін – революція із руйнацією капіталістичного ладу.

Засновник світ-системного аналізу ***Іммануїл Валлерстайн*** трактує проблему глобальної нерівності через функціонування сучасної капіталістичної системи. У праці «Сучасна світ-система» він визнає існування єдиної інтегрованої системи, міжнародних відносин, яку потрібно сприймати як цілісне уявлення, а не крізь призму окремих держав. Базисом такої системи є капіталістичний спосіб виробництва. У

[10] Маркс К. Капітал.

такій системі існують три ***складові***:

– центр – економічно розвинуті країни, ої контролюють більшу частину багатства, технологій і ресурсів;

– напівпериферії – країни, що мають проміжний рівень розвитку, виконуючи роль посередників між центром і периферією;

– периферія – менш розвинені країни, які постачають сировину та дешеву робочу силу до центру.

Світ-система постійно еволюціонує, а нерівність між центром, периферією й напівпериферією залишається стійкою. Валлерстайн припускав, що сучасна світ-система наближається до своєї трансформації, ої може призвести до появи нового глобального ладу, заснованого на більшій рівності.

2.2. Сучасні теорії світової політики

Концепція ***глобалізації*** сформувалася наприкінці XX століття під впливом значних технологічних, економічних і соціальних змін. Витоки ідеї можна знайти у працях Карла Маркса, який передбачав зростання глобальної взаємозалежності через розвиток капіталізму? та дослідженнях світової економічної системи Іммануїла Валлерстайна.

У 1980-х роках термін «глобалізація» як процес інтеграції економік, культур і політичних систем набув поширення в працях Ентоні Ґіденса і Девіда Хелда. Розвиток інформаційних технологій, зростання міжнародної торгівлі та активізація діяльності транснаціональних корпорацій стали ключовими факторами, що визначили масштаби та швидкість глобалізації.

Базовими ***поняттями*** концепцій глобалізації є:

– економічна інтеграція. Глобалізація сприяє формуванню єдиної світової економіки через лібералізацію торгівлі, інвестицій і фінансових потоків;

– культурна взаємодія – поширення культурних норм, цінностей і способу життя через масову культуру, ЗМІ та міграційні процеси;

– політична взаємозалежність – зростання ролі міжнародних організацій і угод у регулюванні глобальних проблем, таких як зміна клімату чи боротьба з тероризмом;

– технологічний прогрес. Інформаційні технології та транспорт сприяють швидкому переміщенню інформації, товарів і людей по всьому світу.

Аналізуючи ризики і трансформацію сучасного суспільства, **Ентоні**

Ґіденс запропонував ідеї, що мають значний вплив на розуміння світової політики:

– суспільство формується через взаємодію агентів (індивідів і колективів) та структур (соціальних норм, правил, інституцій);

– глобалізація змінює сприйняття часу та простору, стискаючи їх;

– інновації в технологіях і комунікаціях сприяють швидкій передачі інформації та зв'язкам між віддаленими регіонами.

Це створює нову реальність, де локальні події впливають на глобальні процеси і навпаки. Ґіденс виділяє основні ***характеристики*** сучасного суспільства:

– індустріалізація;

– науковий і технічний прогрес;

– секуляризація (послаблення впливу релігії).

Ґіденс є автором **концепції «третього шляху»,** що поєднує ринкові механізми з соціальною відповідальністю (табл. 2.4). Світова політика в епоху глобалізації характеризується високим рівнем ризиків, таких як екологічні кризи, тероризм, фінансові кризи та пандемії. Ґіденс підкреслює необхідність міжнародного управління ризиками через співпрацю між державами та організаціями. Світова політика формується через взаємодію агентів і структур, яка змінює глобальний порядок, провідними серед них є міжнародні організації. Держави залишаються важливими акторами світової політики, але їхня влада дедалі більше обмежується транснаціональними процесами й інститутами, а національні інтереси значною мірою визначаються глобальними реаліями.

Таблиця 2.4

Основні риси концепції «третього шляху»

Соціалізм	*Ліберальний капіталізм*	*Третій шлях*
Держава – головний регулятор	Ринок – автономний і вільний	Партнерство держави й ринку
Пільги, державна підтримка	Індивідуалізм, приватна ініціатива	Соціальні інвестиції, відповідальність
Рівність результатів	Рівність можливостей	Рівні стартові умови + мобільність

Один із провідних теоретиків глобалізації ***Девід Хелд*** запропонував підходи до аналізу сучасної світової політики, що зосереджуються на глобальній взаємозалежності, демократичному управлінні та правах людини. Його праці «Демократія і глобальний порядок» (1995 р.) та

«Глобальна трансформація» (1999 р.) висвітлюють, як глобалізація змінює традиційні уявлення про суверенітет, владу та міжнародні відносини.

Глобалізація, на думку автора, змінює характер політичної влади, роблячи національні держави дедалі більш взаємозалежними. Хелд пропонує концепцію ***космополітичної демократії***, яка передбачає створення глобальних інституцій, що представляють інтереси всього людства. Влада в такій демократії повинна бути розподілена між місцевими, національними й глобальними рівнями, забезпечуючи участь громадян у вирішенні глобальних питань.

В умовах глобалізації відбувається трансформація суверенітету держав на користь міжнародних інституцій («розподілений суверенітет»). Міжнародні інституції повинні працювати в інтересах глобальної спільноти, а права людини повинні перетворитись з національної на глобальну відповідальність. Автор стверджує, що глобалізація створює ризики для суверенітету держав, вона також відкриває можливості для демократизації на глобальному рівні.

Концепція ***глобального управління*** набула поширення наприкінці XX століття в умовах посилення глобалізаційних процесів і необхідності вирішення транснаціональних проблем, таких як зміна клімату, тероризм і пандемії. Розвиток глобального управління пов’язаний зі зростанням впливу ООН, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, а також інших міжнародних і регіональних організацій. Водночас значну роль почали відігравати недержавні актори, такі як неурядові організації та ТНК.

Основними науковими категоріями та підходами концепцій глобального управління є:

– мультиакторний підхід – глобальне управління включає взаємодію держав, міжнародних організацій, ТНК і громадянського суспільства у вирішенні глобальних проблем;

– регуляція глобальних процесів – упровадження міжнародних норм і стандартів для вирішення спільних викликів, таких як торгівля, екологія, безпека;

– роль міжнародних інституцій;

– взаємозалежність акторів – спільна участь держав, корпорацій та неурядових організацій у розв’язанні транснаціональних проблем сприяє колективній відповідальності.

Ідея взаємодії держав, міжнародних організацій, громадянського суспільства та бізнесу в глобальному масштабі була обґрунтована у працях Девіда Хелда та Джеймса Розенау. ***Джеймс Розенау*** зосередився

на процесах глобалізації, трансформації міжнародних відносин та ролі недержавних акторів. Він запропонував новий підхід до аналізу світової політики, що враховує взаємодію локальних і глобальних процесів.

Глобалізація, на думку автора, утворює взаємозалежність між державами та недержавними акторами, що утворює «двовимірний» характер сучасної політики, де взаємодіють локальні (внутрішні) і глобальні (міжнародні) процеси.

Державний суверенітет стає більш розподіленим і адаптивним до глобальних умов. Розенау вводить поняття «турбулентність», що описує хаотичний характер сучасної світової політики через швидкі зміни, непередбачуваність і складність глобальної взаємодії. Автор підкреслює, що глобалізація водночас сприяє інтеграції (через взаємозалежність) і фрагментації (через зростання локальних ідентичностей). Держави мають адаптуватися до змін, співпрацюючи з іншими акторами та делегуючи міжнародним інституціям частину своїх повноважень.

Лауреат Нобелівської премії з економіки, один із провідних критиків глобалізації в її сучасній формі ***Джозеф Стіґліц*** у працях «Глобалізація та її дисфункції» (2002 р.) та «Ціна нерівності» (2012 р.) аналізує, як економічна глобалізація впливає на світову політику, посилюючи нерівність і обмежуючи можливості для сталого розвитку багатьох країн.

Стігліц пропонує альтернативний підхід до проблем глобалізації, що ґрунтується на справедливості, рівності та демократичному управлінні. Він стверджує, що сучасна глобалізація, керована економічними інтересами розвинених країн і транснаціональних корпорацій, посилює нерівність між країнами та всередині них, а периферійні країни стають залежними від економічних центрів, втрачаючи можливості для самостійного розвитку. Неоліберальна модель глобалізації базується на вільному ринку, приватизації та дерегуляції, що часто призводить до концентрації багатства і влади в руках невеликої еліти. Стігліц підкреслює, що ринки потребують регулювання для забезпечення справедливості та стійкості. Для подолання нерівності й забезпечення стабільності автор пропонує реформувати міжнародні інституції (запровадження підзвітності громадському суспільству), зробивши їх більш інклюзивними й підзвітними. «Інклюзивна глобалізація» може забезпечити всім країнам і регіонам рівні можливості для доступу до ринків, фінансових ресурсів і технологій. Основна мета глобалізації – спрямування зусиль світової спільноти на боротьбу з бідністю та поліпшення життя людей через інвестиції в освіту, охорону здоров’я та соціальну інфраструктуру.

Спільними ***рисами*** теорій глобального управління є:

- включення багаторівневої взаємодії між різними акторами міжнародної політики;
- спрямованість на вирішення глобальних викликів шляхом координації дій;
- взаємна відповідальність держав, корпорацій і громадянського суспільства;
- підтримка розвитку і впровадження універсальних норм і стандартів.

Постколоніалізм як теорія світової політики виник наприкінці XX століття та є реакцією на наслідки колоніалізму та імперіалізму. Його розвиток пов'язаний із процесами деколонізації, що відбувалися у середині XX століття, коли численні країни в Африці, Азії та Латинській Америці здобули незалежність.

Постколоніальні дослідження отримали розвиток завдяки працям таких мислителів, як Едвард Саїд, Гаятрі Співак і Хомі Бгабга, які аналізували вплив колоніального минулого на сучасні міжнародні відносини, культуру та економіку. Ці автори підкреслювали необхідність переосмислення історичних нерівностей і пошуку шляхів подолання постколоніальної залежності в таких теоретичних положеннях:

- критика колоніальної спадщини. Постколоніалізм аналізує, як історія колоніалізму впливає на сучасні суспільства, зокрема на їхню політичну та економічну структуру;
- деконструкція євроцентризму. Теорія спрямована на викриття домінування західної культури та мислення у міжнародних відносинах;
- ідентичність і влада. Постколоніалісти досліджують, як колоніальне минуле формує сучасну ідентичність та стосунки влади між колишніми метрополіями і колоніями;
- емансипація периферії. Наголос на необхідності створення справедливішої системи міжнародних відносин.

Один із засновників постколоніальної теорії ***Едвард Саїд*** у праці «Орієнталізм» (1978 р.) досліджує, як культурні уявлення, створені західними державами, впливають на міжнародні відносини, політичну домінацію й глобальну нерівність. Його підхід підкреслює значення культури, ідеології та влади у формуванні світової політики, особливо в контексті колоніалізму й постколоніалізму.

«Орієнталізм» – це стереотипна система уявлень, створених західними державами для конструювання образу «Сходу» як відсталого, екзотичного й небезпечного. Ці уявлення формують парадигму для виправдання колоніалізму, політичного домінування й культурної

гегемонії. Саїд підкреслює, що світова політика базується на дихотомії «цивілізованого» Заходу і «варварського» Сходу. Західні держави використовують культурну гегемонію для формування світогляду, який виправдовує їхню владу і вплив у глобальній політиці.

Саїд вважає, що сучасна глобалізація є новою формою імперіалізму, що зберігає старі структури експлуатації через економічну й культурну домінацію. Він вважає, що потрібно переглянути етичні принципи міжнародних відносин, щоб уникнути домінування однієї культури над іншою.

Представниця постколоніальної теорії ***Гаятрі Співак***[11] досліджує роль мови, культури та влади у формуванні світової політики. Її найвідоміша праця «Чи може підлеглий говорити?» (2010 р.) ставить під сумнів домінуючі дискурси Західного світу та їхній вплив на колонізовані народи. Теорія Співак зосереджується на деконструкції ідеологій, що підтримують нерівність, і відновленні голосу «підлеглих» у світовій політиці (табл. 2.5).

Співак підкреслює, що субальтерни (групи, які опинилися на периферії соціальних і політичних процесів через колоніалізм, класову, расову або гендерну дискримінацію) часто позбавлені права голосу в глобальному дискурсі. Західні дискурси створюють системи репрезентації, що виключають голоси колонізованих народів і нав’язують їм чужі цінності. Авторка критикує гуманістичні та ліберальні ідеї, які, за її словами, часто виправдовують колоніалізм, презентуючи Захід як «цивілізатора». На її переконання, наявним є подвійне пригнічення жінок у колоніальних і постколоніальних суспільствах: через патріархальні структури й колоніальну владу. Глобалізація, згідно зі Співак, зберігає системи експлуатації через економічну нерівність і культурну гегемонію. Вона наголошує на необхідності активного спротиву культурній гегемонії Заходу через освітні реформи, місцеві ініціативи та глобальні рухи за справедливість.

[11] Gayatri Chakravorty Spivak. Can the Subaltern Speak?

Таблиця 2.5

Концептуальні погляди Гаятрі Співак

Концепція	*Опис*
Субальтерн	Маргіналізовані групи, які не мають голосу в домінуючих наративах. Чи може субалтерн говорити? – питання про репрезентацію.
Деконструкція	Аналіз текстів і влади через постструктуралістський підхід, наголос на нестабільності значень.
Постколоніальний фемінізм	Подвійне гноблення жінок: колоніалізм і патріархат. Приклад – аналіз статі в колоніальній Індії.
Стратегічний есенціалізм	Тимчасове прийняття єдиної ідентичності для політичних цілей, але з обережністю до фіксації.
Глобалізація	Вплив капіталізму та культурної гегемонії на Глобальний Південь, економічна й культурна експлуатація.
Критика репрезентації	Західні спроби «говорити за» іншого часто відтворюють колоніальні стереотипи та епістемічне насильство.

Гомі Бгабга у своїй праці «Місце культури» (1994 р.) досліджує, як культурні, соціальні й політичні процеси формують відносини між колишніми колонізаторами й колонізованими народами. Його теорії зосереджені на гібридності, ідентичності та деконструкції традиційних уявлень про владу в світовій політиці. Дослідник вводить концепцію «гібридності», яка описує процес культурного змішування, що виникає внаслідок колоніалізму. Гібридність створює нові ідентичності й значення, які порушують традиційні бінарні протиставлення «Захід-Схід» або «колонізатор-колонізований».

На думку автора, «Третій простір» є простором між культурними ідентичностями, де відбувається взаємодія й створюються нові значення. У цьому просторі колонізовані народи можуть протидіяти домінуючим дискурсам і формувати свої власні наративи. Бгабга виступає проти західного універсалізму, який ігнорує культурну різноманітність і нав’язує західні цінності як єдину норму. Він підкреслює, що кожна культура має свою унікальність, яку не можна редукувати до західних стандартів. Глобалізація продовжує відтворювати колоніальні моделі

залежності, створюючи нові форми експлуатації й культурної гегемонії. Автор закликає до критичного осмислення цих процесів через постколоніальну перспективу. Бачення майбутнього світоустрою повинно базуватись на міжкультурному діалозі, де жодна культура не домінує, а відбувається взаємне збагачення.

Погляди представників постколоніалізму мають спільну основу, як то:

- критика нерівностей, породжених колоніалізмом, і їхнього впливу на сучасні міжнародні відносини;
- переосмислення ролі Західного світу у формуванні глобального порядку;
- наголос на важливості культурної ідентичності та самовизначення для постколоніальних країн.

Феміністська теорія отримала свій розвиток наприкінці XX століття як реакція на домінування традиційних підходів, що ігнорували гендерні аспекти в міжнародній політиці. Її основи заклали дослідниці, які аналізували вплив патріархальних структур на політику, безпеку та економіку. Перші роботи в цьому напрямі зосереджувалися на викритті дискримінації жінок у міжнародних відносинах. Надалі увага розширилася до вивчення гендерної нерівності у глобальній системі та її впливу на прийняття рішень у війні, конфліктах та миротворчих процесах. Основними концептуальними положеннями фемінізму є:

– гендер як аналітична категорія – трактування гендеру як ключового фактору формування міжнародної політики;

– критика патріархату – аналіз патріархальних структур і їхнього впливу на системи влади, економіку та безпеку;

– включення жінок у політику, до миротворчих процесів і прийняття рішень;

– аналіз невійськових загроз міжнародній безпеці, сфокусованого на таких питаннях, як права людини, міграція та екологічні проблеми.

Одна з провідних представниць феміністичної теорії міжнародних відносин ***Синтія Енлоу***[12] зосереджена на ролі гендеру в міжнародній політиці (рис. 2.1). Енлоу досліджує, як міжнародна політика, економіка та культура формуються крізь призму гендерних ієрархій, і звертає увагу

[12] Cynthia Enloe. Twenty-five years of Bananas, Beaches and Bases.

на те, як патріархальні структури, впливають на глобальні процеси. Енлоу підкреслює, що приватне життя, включаючи гендерні ролі, сексуальність і сімейні структури, має прямий вплив на глобальну політику. Гендерні ієрархії є прихованою основою багатьох політичних, економічних і соціальних процесів. Міжнародна політика й дипломатія історично створені для чоловіків і чоловіками, що виключає жінок із процесів ухвалення рішень. Енлоу закликає до демократизації міжнародних структур, щоб забезпечити рівність. Авторка критикує реалізм і лібералізм за ігнорування гендеру як важливого чинника в міжнародній політиці, вважаючи, що гендерна рівність повинна стати центральним принципом глобального управління.

Рис. 2.1 Основні положення теорії Синтії Енлоу

Енн Тікнер[13] критикує традиційні підходи до міжнародної політики, зокрема реалізм і лібералізм, за їхню гендерну упередженість. Вона пропонує альтернативний погляд на безпеку, владу та роль жінок у міжнародній системі. Авторка стверджує, що реалізм і лібералізм побудовані на «чоловічих» категоріях, таких як влада, військова сила та анархія, ігноруючи досвід і роль жінок. Вона пропонує власну концепцію «людської безпеки», яка ставить на перше місце захист життя, добробуту і прав людини, а не лише військовий захист держав. Тікнер пропонує розглядати владу не лише як примус і контроль, а й як здатність до співпраці та вирішення конфліктів. Феміністська теорія, запропонована дослідницею, наголошує на важливості гуманітарних питань – права жінок, гендерне насильство, освіта й охорона здоров'я. Тікнер вимагає врахування гендерного виміру в дослідженнях міжнародної політики, щоб зробити їх більш всебічними й точними. Глобалізація впливає на жінок і чоловіків по-різному: жінки часто зазнають більшого впливу через нерівний доступ до ресурсів і захисту. Авторка наголошує на необхідності врахування цих нерівностей у глобальній політиці.

Наукові праці ***Керол Кономі*** зосереджені на критиці традиційних підходів до міжнародних відносин і пропозиції альтернативних, заснованих на гендерній рівності. Авторка підкреслює, що міжнародна політика побудована на гендерних ієрархіях, які знецінюють роль жінок і інших маргіналізованих груп. Глобалізація має гендеровані наслідки: жінки часто зазнають більшого впливу через низькі зарплати, невидиму працю та обмежений доступ до ресурсів. Кономі закликає до перегляду економічної політики, щоб враховувати гендерну рівність. Жінки залишаються невидимими в багатьох аспектах міжнародних відносин, включаючи дипломатику, військові операції та міжнародні інституції. Кономі наголошує на необхідності включення жінок до процесів ухвалення рішень на глобальному рівні.

Теорія ***безпеки людини*** сформувалася в 1990-х роках під впливом змін у міжнародній політиці після закінчення холодної війни та відображає необхідність розширення традиційного розуміння безпеки, що зосереджувалося виключно на державній безпеці. Перший концептуальний підхід до безпеки людини був викладений у доповіді

[13] Cent Quatre. Gender in international relations: Feminist perspectives on achieving global security.

Програми розвитку ООН (ПРООН) 1994 року. У ній наголошувалося на важливості захисту людей від загроз, таких як бідність, хвороби, конфлікти та екологічні проблеми. Основни ***положеннями*** теорії безпеки людини є:

– широке розуміння безпеки – економічну, продовольчу, екологічну, політичну, особисту та громадську безпеку;

– орієнтація на людину – на відміну від традиційного підходу, що фокусується на державі, ця теорія розглядає індивіда як основного суб'єкта безпеки;

– запобігання конфліктам – увага до попередження соціальних і економічних криз як основних джерел нестабільності;

– глобальна співпраця для вирішення проблем, що становлять загрозу безпеці людини.

Видатний економіст, політик і теоретик ***Махбуб уль-Хак***[14] наголошував на необхідності переорієнтації уваги з економічного зростання на добробут людей, закликаючи до забезпечення базових прав і свобод у світовій політиці. На думку дослідника, людський розвиток визначається як розширення можливостей людей і забезпечення їхнього права на гідне життя. Головним індикатором прогресу є якість життя людей.

Уль-Хак розробив Індекс людського розвитку (ІЛР), що враховує очікувану тривалість життя, рівень освіти та доходи. Цей підхід змінив акцент міжнародної політики з суто економічного зростання на забезпечення базових потреб. Концепція «безпеки людини» акцентує увагу на захисті людей від таких загроз, як бідність, хвороби, насильство й екологічні катастрофи. Міжнародні інституції повинні відігравати ключову роль у захисті прав людини й боротьбі з глобальною нерівністю. Вчений вважав, що міжнародна політика має базуватися на етиці, орієнтуючись на гуманізм, солідарність і рівність, закликав до створення глобального порядку, де основою є гідність кожної людини (табл. 2.6).

14 Mahbub ul Haq. Reflections on Human Development

Таблиця 2.6

Метод розрахунку Індексу людського розвитку

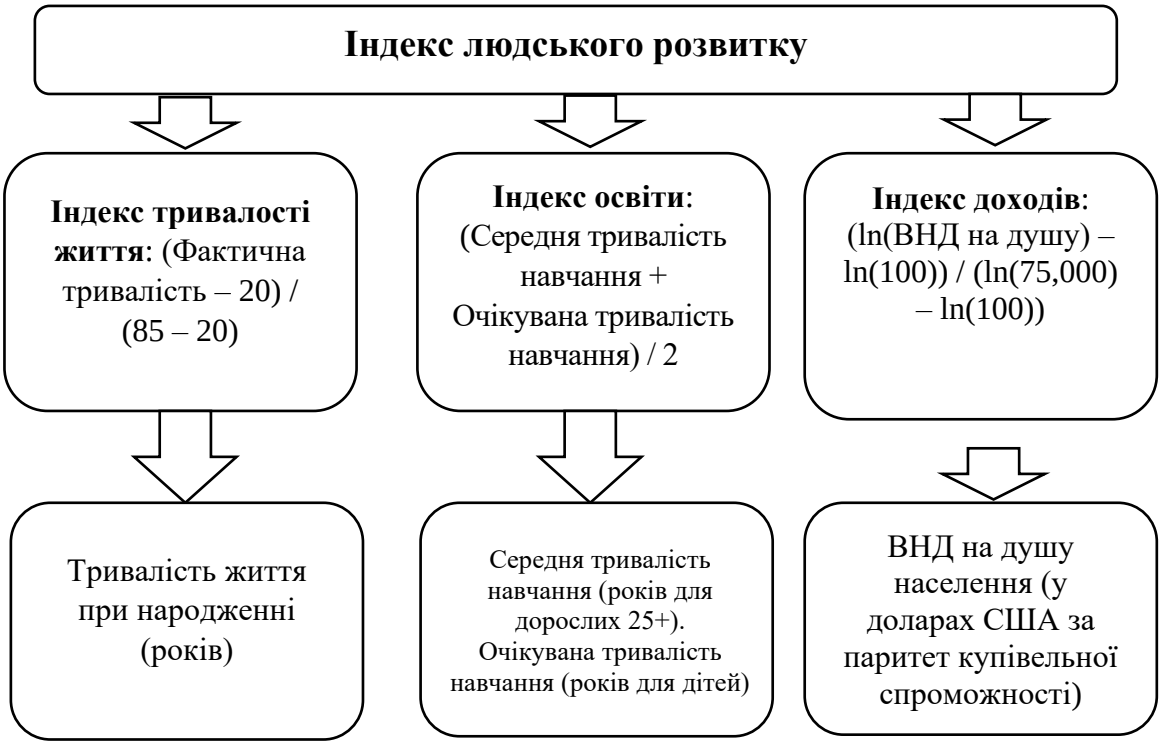

Економіст, філософ і лауреат Нобелівської премії з економіки ***Амартія Сен*** представляє теорію розвитку, соціальної справедливості й прав людини. Його ідеї вплинули на формування сучасного підходу до міжнародної політики, орієнтованого на людський розвиток і свободу як основу для прогресу. Економічний розвиток має бути спрямований на створення умов, за яких кожна людина може реалізувати свій потенціал. Держави й міжнародні організації повинні сприяти розширенню свобод через гуманітарну політику й захист прав людини. Економічна нерівність є основною причиною глобальних конфліктів і соціальних проблем. Сен закликає до справедливого розподілу ресурсів, що забезпечить рівні можливості для всіх.

Демократія, на думку дослідника, є ключовим фактором сталого розвитку, оскільки вона забезпечує політичні свободи, прозорість і підзвітність влади. Відсутність демократії обмежує можливості громадян впливати на прийняття рішень. Розвинуті країни несуть моральну відповідальність за допомогу країнам, що розвиваються, через фінансову підтримку, справедливу торгівлю й захист прав людини.

Японська дипломатка й колишня Верховна комісарка ООН у

справах біженців (1991–2000 рр.) ***Садако Огата***[15] зосередилася на гуманітарних аспектах міжнародної політики, зокрема на захисті прав біженців і забезпеченні людської безпеки. Дослідниця є однією з палких прихильниць концепції людської безпеки, яка акцентує увагу на захисті людей від загроз, таких як насильство, бідність, хвороби й вимушене переселення. Її підхід до безпеки включає не лише військовий захист, а й гарантування основних прав і свобод. Міжнародна система має ґрунтуватися на багатосторонній співпраці, де держави, міжнародні організації та громадянське суспільство працюють разом для вирішення глобальних проблем. Огата переконана, що ефективна дипломатія можлива лише через узгоджені дії та колективну відповідальність. Вчена підкреслювала важливість профілактичних заходів, спрямованих на запобігання конфліктам через соціально-економічний розвиток і боротьбу з бідністю. Вона закликала до усунення причин, що призводять до насильства й переміщення людей. Міжнародна спільнота несе відповідальність за захист прав біженців і внутрішньо переміщених осіб. Допомога біженцям повинна включати не лише екстрені заходи, але й довгострокові стратегії, такі як реінтеграція, доступ до освіти й створення робочих місць.

Теорії безпеки, загало, засновуються на таких цінностях:

– інтеграція соціальних, економічних та екологічних аспектів у питаннях безпеки;

– орієнтація на забезпечення гідного життя для кожної людини;

– пріоритет на превентивних заходах у боротьбі з конфліктами та кризами;

– необхідність міжнародної співпраці для вирішення глобальних проблем.

Теорії ***постмодернізму*** сформувалися під впливом філософських ідей постструктуралізму та культурної критики наприкінці XX століття як критична реакція на традиційні підходи. Постмодернізм підкреслює, що міжнародна політика не є об’єктивною реальністю, а соціальною конструкцією, яка залежить від мови, дискурсів і ідей. Його розвиток пов’язаний із розширенням міждисциплінарного підходу, що охоплює філософію, соціологію та культурологію. Постмодернізм зосереджується на таких постулатах:

[15] The Turbulent decade: confronting the refugee crises of the 1990s.

– критика метанаративів – відмова від універсальних теорій, що намагаються пояснити міжнародну політику, зосередження на локальних і суб'єктивних реаліях;

– мова і дискурс – трактування мови як основного інструменту влади, що формує наше розуміння міжнародних відносин;

– деконструкція – аналіз міжнародної політики через виявлення прихованих значень і суперечностей у традиційних підходах;

– плюралізм – прийняття множинності поглядів і неможливості досягти єдиного істинного розуміння.

Відомий філософ і засновник деконструктивізму ***Жак Дерріда***[16] не був безпосереднім теоретиком міжнародних відносин. Проте його ідеї значно вплинули на постмодерністські та критичні підходи до світової політики. Його праця «Привиди Маркса» (1984 р.) аналізує мову, владу, справедливість і роль ідеологій у міжнародних відносинах.

Дерріда наголошував, що мова та тексти, на яких ґрунтується міжнародна політика, мають приховані значення й суперечності. Деконструкція дозволяє розкрити, як влада створює та підтримує ідеології, що виправдовують домінування й нерівність. Справедливість ніколи не може бути повністю реалізована. Це постійний процес, що потребує критики й переосмислення. Міжнародна політика має бути спрямована на пошук більш етичних форм влади й відповідальності.

Дерріда стверджує, що сучасна політика «переслідується привидами» минулого – ідеологіями, конфліктами й нерівністю. Ці «привиди» впливають на сучасні міжнародні відносини, ігноруючи необхідність справедливості та деколонізації. Дослідник ставить під сумнів ідею абсолютного суверенітету держави, яка, за його словами, часто є інструментом гноблення та ізоляції. Він пропонує переосмислити суверенітет як форму відповідальності перед іншими. Дерріда критикує ідею універсальних цінностей, що нав'язуються західною культурою, закликаючи до визнання культурного розмаїття.

[16] Дерріда Жак. Привиди Маркса.

Один із найвпливовіших філософів XX століття ***Мішель Фуко***[17] суттєво вплинув на теорії світової політики через свої концепції влади, знання, дискурсу та біополітики. Його роботи «Наглядати й карати» (1975 р.) та «Історія сексуальності» (1976 р.) стали основою для критичного аналізу глобальної політики. Його ідеї допомагають зрозуміти, як знання та влада взаємодіють у формуванні світового порядку.

Фуко стверджував, що влада не є чимось статичним або централізованим. Вона функціонує через мережі взаємодій і присутня на всіх рівнях суспільства, зокрема в міжнародних відносинах. Міжнародні відносини формуються через домінуючі дискурси, які визначають, що є «нормальним» або «допустимим». Знання, створене державами чи міжнародними організаціями, використовується для виправдання нерівності, військових дій чи колоніального домінування.

Фуко запровадив у науковий обіг поняття «***біополітика***» – управління життям населення через контроль над здоров'ям, демографією, економікою й соціальною поведінкою (таб. 2.7). У світовій політиці біополітика проявляється у таких ***формах***:

- гуманітарна допомога;
- контроль за міграцією;
- контроль за медичними кампаніями.

Таблиця 2.7

Структура розуміння терміна «біополітика»

Об'єкт управління	Населення як біологічна сукупність (народжуваність, смертність, здоров'я)
Мета	Оптимізація життя – підвищення продуктивності й тривалості життя
Інструменти	Статистика, медичні норми, соціальні політики, освіта
Механізми влади	Регулювання через інститути (лікарні, армія, бюрократія)
Фокус.	Маси, а не індивіди – контроль на рівні груп і суспільства
Історична специфіка	З'являється в епоху модерну (XVIII–XIX ст.) з капіталізмом

[17] Мішель Фуко. Наглядати і карати.

Дослідник описує дисциплінарну владу як спосіб контролю над поведінкою через дисципліну, спостереження та нормалізацію. У глобальному масштабі це проявляється через контроль над країнами, що розвиваються, за допомогою міжнародних фінансових інституцій. Фуко заперечував ідею суверенітету як абсолютної влади держави. Він розглядав владу як розподілену між різними акторами, включаючи міжнародні організації, корпорації та суспільство.

Автор розглядає війну як продовження політики іншими засобами, але також як інструмент для встановлення норм і контролю. Військові конфлікти легітимізуються через дискурси про «захист свободи» або «боротьбу з тероризмом». Фуко закликав до критичного осмислення влади й створення альтернативних способів управління, які б базувалися на етиці й повазі до різноманітності.

Роботи ***Річарда Ешлі*** зосереджені на критиці традиційних теорій за їхню ідеологічну упередженість і фокусуванні на державах як єдиних акторах. Ешлі запропонував альтернативний підхід до аналізу міжнародної політики, що враховує значення дискурсів, влади та соціальних структур. Автор підкреслює, що міжнародні відносини є не лише питаннями безпеки або економіки, а й боротьбою за владу, що відображається у створенні й легітимізації дискурсів.

Світова політика функціонує через механізми влади, які визначають, що є «нормальним» або «прийнятним». Міжнародна політика створюється через мову й дискурси, які визначають, хто є «другом», «ворогом» або «загрозою». Дослідник закликає до деконструкції цих дискурсів, щоб виявити їхні приховані упередження й ідеології. Ешлі критикує міжнародні організації за їхню роль у закріпленні домінуючих ідеологій і нерівності між державами. Вони часто діють в інтересах сильніших країн, обмежуючи можливості для слабших.

Автор заперечує ідею анархії як природного стану міжнародної системи, підкреслюючи, що вона є соціальним конструктом, створеним через дискурси й ідеології. Ця конструкція використовується для виправдання мілітаризації й конкуренції між державами. Він критикує державоцентризм традиційних теорій, наголошуючи на ролі недержавних акторів, соціальних рухів і транснаціональних сил у формуванні світової політики. З цього виникає бачення визнання багатоманітності й складності міжнародних відносин через відмову від спрощених моделей та універсальних рішень.

Загалом, постмодерністські теорії спираються на такі положення:

– відмова від універсальних істин і акцент на локальних контекстах;

– аналіз мови та дискурсів як ключових елементів у формуванні міжнародної політики;

– критика традиційних структур влади та їхніх впливів на світовий порядок;

– прийняття множинності реальностей і суб'єктивного підходу до вивчення міжнародних відносин.

Теорія ***«нового регіоналізму»*** має своїм предметом вивчення динаміки регіональних інтеграційних процесів у багатовимірному світі. На відміну від класичного регіоналізму, що виник після Другої світової війни і був зосереджений на міжурядових угодах, новий регіоналізм підкреслює взаємодію держав, недержавних акторів, економічних, соціальних і культурних процесів у регіональному контексті, досліджуючи такі категорії:

– регіональна ідентичність, що формується через спільну історію, культуру й економічні інтереси;

– мережеві структури – взаємозалежність між державами й недержавними акторами в межах регіону;

– регіональні безпекові комплекси;

– мультиакторність – визнання ролі різних акторів (держави, корпорації, громадські організації, громадяни) у формуванні регіональних процесів.

Засновники теорії «нового регіоналізму» ***Бьорн Хеттне*** і ***Фредрік Сьодербаум*** поставили собі за мету переосмислення регіоналізму як багатовимірного й динамічного явища, що відображає глобальні й регіональні зміни в сучасному світі. Вони підкреслюють взаємозв'язок між регіоналізацією, глобалізацією та розвитком.

Дослідники розглядають регіоналізацію як відповідь на глобалізаційні процеси, що створюють нові виклики й можливості для держав, де регіони діють не ізольовано, а в тісній взаємодії з глобальною системою, формуючи багаторівневі структури. Регіоналізація охоплює не лише економічний аспект, але й політичний, соціальний, культурний і екологічний виміри. Вона розглядається як багатовекторний процес, що об'єднує держави, громадянське суспільство та транснаціональних акторів. На думку авторів, регіоналізація має на меті створення умов для сталого розвитку, зменшення нерівності й забезпечення соціальної

справедливості. Регіони стають автономними акторами, здатними формувати власну політику й впливати на глобальний порядок. Вони виступають посередниками між глобальними та локальними процесами. Інтеграційні процеси можуть бути нерівномірними й адаптованими до специфіки кожного регіону. Різні рівні залучення дозволяють державам брати участь у вибіркових аспектах інтеграції, що відповідають їхнім національним інтересам. Дослідники визнавали, що регіональні структури сприяють вирішенню локальних конфліктів, забезпечують стабільність і виступають платформою для співпраці у сфері безпеки. Вони дозволяють зменшити напруженість між державами через спільні інтереси.

Дослідження британського дослідника політекономії та міжнародних відносин ***Ендрю Гембла*** присвячені аналізу взаємозв'язку між державами, ринками й глобальними тенденціями. Автор розглядає регіоналізацію як реакцію на глобалізацію. Він підкреслює, що регіональні блоки (ЄС, АСЕАН, МЕРКОСУР) є відповіддю на виклики глобального ринку та геополітичної конкуренції. Гембл вважає, що держави залишаються ключовими акторами та адаптуються до умов глобалізації, створюючи нові форми співпраці на регіональному рівні.

Дослідник аналізує, як глобальний капіталізм сприяє зростанню економічної нерівності, політичної напруженості та екологічних викликів. Він наголошує, що регіональні блоки можуть пом'якшити ці негативні наслідки через спільні дії. Вони можуть забезпечити стабільність у світовій системі, сприяючи колективним діям і взаємодії між державами. Гембл критикує глобальні інституції за недостатню демократичність і прозорість. Регіональні об'єднання можуть виступати як альтернативні платформи для більш інклюзивного управління. Він вважає, що суверенітет держав не зникає, а змінюється в умовах глобалізації, набуваючи нових форм через регіональні й транснаціональні механізми. Дослідник закликає до переосмислення глобального управління через пріоритет людського розвитку.

Загальними поглядами теорій «нового регіоналізму» є:

- охоплення не лише економічних чи політичних аспектів, а й соціальних, культурних, екологічних та безпекових вимірів;
- регіони намагаються зменшити свою залежність від глобальних центрів впливу, створюючи власні інтеграційні механізми;
- у регіонах активну участь беруть не лише держави, а й транснаціональні корпорації, міжнародні організації, неурядові

організації, громадянське суспільство;

– регіони діють не ізольовано, а як частина глобальної системи вони впливають на глобалізацію й одночасно залежать від неї.

Питання для самоперевірки

1. Що таке теорія світової політики, і які її основні завдання?
2. У чому полягає відмінність між реалізмом і лібералізмом у міжнародних відносинах?
3. Як історично виникла теорія реалізму?
4. Які основні концепції притаманні теорії реалізму?
5. Хто є провідними представниками реалізму та які їхні головні ідеї?
6. Що означає концепція балансу сил у рамках реалізму?
7. Як лібералізм пояснює можливість міжнародної співпраці?
8. У чому полягають основні характеристики ліберальної теорії міжнародних відносин?
9. Хто з теоретиків є ключовими представниками лібералізму?
10. Як конструктивізм інтерпретує міжнародну політику?
11. Що означає концепція соціальної конструкції реальності в конструктивізмі?
12. Які основні принципи теорії конструктивізму?
13. Чим відрізняється марксизм від інших теорій міжнародних відносин?
14. Як марксистська теорія пояснює роль економічних відносин у міжнародній системі?
15. Хто є провідними представниками марксистської теорії?
16. Що таке глобалізація, і як вона впливає на міжнародну систему?
17. У чому полягає значення транснаціональних акторів у сучасній міжнародній політиці?
18. Як феміністська теорія інтерпретує міжнародні відносини?
19. Які основні концепції лежать в основі теорії безпеки людини?
20. У чому полягає сутність постмодернізму як теорії міжнародних відносин?
21. Як неореалізм та неолібералізм розширюють традиційні

підходи до міжнародних відносин?

22. Які основні риси характеризують сучасні тенденції в теорії світової політики?

23. У чому полягає роль міжнародних організацій у теорії глобального управління?

24. Як взаємозалежність держав впливає на формування міжнародної політики?

25. Які аспекти міжнародної політики розкривають новітні тенденції в теорії світової політики?

Практичні завдання

1. Визначте історичні, економічні та політичні чинники існування теорій світової політики (вибір теорії на розсуд здобувача вищої освіти).

2. Зробіть порівняльний аналіз теорій світового розвитку за критерієм світової безпеки (вибір представників теорії на розсуд здобувача вищої освіти).

3. Зробіть проект візуалізації теорії світової політики (вибір теорії на розсуд здобувача вищої освіти).

4. Із запропонованих концепцій визначте, на Ваш погляд, найактуальнішу. Відповідь обґрунтуйте схематично.

Тестові завдання

1. Який принцип покладено в основу теорії реалізму?

а) міжнародна співпраця;

б) баланс сил;

в) економічна взаємозалежність;

г) глобальне управління.

2. Що є основним суб'єктом у міжнародній системі згідно з реалізмом?

а) міжнародні організації;

б) держави;

в) транснаціональні корпорації;

г) індивіди.

3. Яка теорія розглядає міжнародні відносини крізь призму економічної боротьби?

а) лібералізм;

б) реалізм;
в) марксизм;
г) конструктивізм.

4. Яке поняття є ключовим у теорії лібералізму?
а) сила;
б) співпраця;
в) анархія;
г) конфлікт.

5. Що вважається основним джерелом міжнародної стабільності у реалізмі?
а) баланс сил;
б) міжнародні інституції;
в) економічна рівність;
г) екологічна безпека.

6. Яка концепція пояснює значення норм і цінностей у міжнародній політиці?
а) конструктивізм;
б) марксизм;
в) лібералізм;
г) постмодернізм.

7. Що є основним об'єктом аналізу у феміністській теорії міжнародних відносин?
а) військова сила;
б) роль жінок;
в) транснаціональні корпорації;
г) міжнародні угоди.

8. Яке поняття визначає теорія безпеки людини?
а) національні інтереси;
б) глобальне управління;
в) захист базових прав і свобод;
г) міжнародна торгівля.

9. Хто з цих авторів є представником теорії постмодернізму?
а) Ганс Моргентау;
б) Мішель Фуко;

в) Роберт Кеохейн;
г) Джозеф Най.

10. Що є центральним у концепції глобалізації?
а) локальні конфлікти;
б) взаємозалежність
в) міжнародна анархія
г) баланс сил.

11. Яке з цих тверджень є основою конструктивізму?
а) анархія є визначальною для держав;
б) реальність створюється соціально;
в) держави діють раціонально;
г) міжнародні організації не мають значення.

12. Що є центральним елементом неореалізму?
а) вплив міжнародних організацій;
б) структура міжнародної системи;
в) роль недержавних акторів;
г) культурні взаємодії.

13. Яка теорія аналізує роль економіки у глобальній політиці?
а) реалізм;
б) лібералізм;
в) марксизм;
г) постмодернізм.

14. Що характеризує неолібералізм?
а) фокус на військовій силі;
б) важливість міжнародної співпраці;
в) ігнорування ролі міжнародних організацій;
г) анархія міжнародної системи.

15. Яка теорія підкреслює значення дискурсів у міжнародних відносинах?
а) постмодернізм;
б) реалізм;
в) лібералізм;
г) конструктивізм.

16. Що є основною метою балансу сил?
а) уникнення війни;
б) розширення територій;
в) економічне домінування;
г) захист культурних цінностей.

17. Який фактор відіграє провідну роль у марксистській теорії?
а) культура;
б) економіка;
в) баланс сил;
г) гендер.

18. Яке твердження відображає ідеї феміністської теорії?
а) сила визначає міжнародну політику;
б) рівність між статями сприяє миру;
в) анархія є основою системи;
г) держави завжди діють раціонально.

19. Яке поняття є центральним у постмодернізмі?
а) баланс сил;
б) деконструкція;
в) глобалізація;
г) колективна безпека.

20. Яка теорія наголошує на ролі транснаціональних корпорацій?
а) реалізм;
б) лібералізм;
в) конструктивізм;
г) марксизм.

21. Що є основою глобального управління?
а) військова сила;
б) міжнародні інститути;
в) економічна ізоляція;
г) культурний обмін.

22. Що є ключовим принципом у концепції «людської безпеки»?
а) національна оборона;
б) захист прав людини;
в) економічна рівність;

г) військова міць.

23. Яке поняття визначає концепція «глобального управління»?

а) однополярна система;

б) взаємодія міжнародних акторів;

в) національний інтерес;

г) ізоляція держав.

24. Яке поняття покладено в основу постмодерністської критики?

а) баланс сил;

б) універсальні істини;

в) розуміння через деконструкцію;

г) суверенітет держави.

25. Хто із цих авторів є видатним у розвитку ідей неолібералізму?

а) Роберт Кеохейн;

б) Ганс Моргентау;

в) Кеннет Волц;

г) Джон Міршаймер.

Розділ 3
ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ

3.1. Поняття міжнародної системи
3.2. Класифікація міжнародних систем
3.3. Історичні типи міжнародних систем
3.4. Типи міжнародних систем у класифікації Каплана

3.1. Поняття міжнародної системи

Поняття міжнародної системи є складним і багатогранним та має декілька інтерпретацій у сучасній теорії світової політики. Британський професор з міжнародних відносин ***Хедлі Булл***[18] визначав міжнародну систему як сукупність політичних акторів, які регулярно взаємодіють між собою, а їхні дії визначають поведінку один одного. Міжнародна система формується за умов складання постійної взаємодії між політичними одиницями, такими як держави та недержавні актори в таких сферах:

- конфлікти та війни;
- дипломатія;
- торгівля;
- міграція;
- культурний обмін.

Отже, системний характер міжнародних відносин є переходом від нерегулярних спорадичних відносин міжнародних акторів до їх до постійної взаємодії. Зміни у поведінці одного або частини акторів зумовити зміни систем ув цілому, а актори втрачають абсолютну незалежність.

Представник політичного реалізму ***Реймонд Арон*** визначав міжнародну систему як сукупність політичних утворень, що мають

18 Bull H. International theory: The case for a classical approach.

взаємовідносини на постійній основі та через «плюралізм суверенітетів» можуть бути втягнуті у широкомасштабну війну. Таким чином, підкреслюється притаманна міжнародним системам анархічність, за якої розбіжності між акторами визначають наслідки їхнього впливу на міжнародну систему в цілому.

Вищенаведені інтерпретації підкреслюють важливість постійної взаємодії між акторами та їхню взаємозалежність у рамках міжнародної системи. Водночас наголошується на складності та динамічності міжнародних відносин, де зміни в поведінці одного актора впливають на процеси в системі загалом.

Представники ***інституціоналізму*** зазначають на ***анархічності*** міжнародних систем, що пояснюється вмотивованістю поведінки держав їх національними інтересами. На відміну від реалістів інституціоналісти вважають, що характер і результати такої поведінки пом'якшуються інститутами, що створюються у спільних інтересах для вирішення системних проблем. Ці інститути визначають норми світової політики, що допомагають долати недовіру акторів і роблять їхню поведінку передбачуваною. Тобто збільшення масштабів інституціоналізації міжнародних відносин сприяє тому, що міжнародна система перетворюється на координовану систему співробітництва міжнародних акторів.

Визначальний вплив на формування міжнародної системи має політична динаміка, що виражається через суперництво, узгодження інтересів і цілей та владні відносини. Функціональним центром глобальної міжнародної системи є міждержавна підсистема. Неореаліст ***Кеннет Волтц*** стверджував, що поведінка держав у межах системи визначається через «принцип розподілу здібностей», а отже, через внутрішньосистемні процеси обумовлені її структурою. Держава прагне перешкодити іншим акторам порушити системну рівновагу для збереження її стабільності.

Кеннет Волтц аналізує систему міжнародних відносин як соціальне утворення та надає її характеристику у військово-політичних термінах, вважаючи другорядними для функціонування міжнародної системи соціально-економічні та культурні чинники. Головний акцент у своїх міркуваннях він робить на структурі міжнародної системи, що визначає поведінку акторів та є ключовим критерієм, що відрізняє систему від об'єднання невзаємодіючих елементів.

Система міжнародних відносин є складною категорією в теорії та практиці світової політики, що обумовлено такими ***чинниками***:

– конкуренція на міжнародній арені відбувається як між державами з різними національними інтересами, так і міждержавними

блоками та коаліціями, що обстоюють протилежні інтереси у світовій політиці;

– суперечливість практики застосування та трактування міжнародно-правових норм посилює невизначеність і непередбачуваність системних процесів;

– міжнародна система базується на поєднанні військового, економічного, політичного та ідеологічного потенціалу держав і недержавних акторів.

Структуру міжнародної системи становлять такі елементи:

– актори міжнародної системи: суверенні держави; нації та народи, що прагнуть власної незалежності; міжнародні організації; транснаціональні корпорації; індивіди;

– взаємодія між суб'єктами міжнародної системи у різних сферах, зокрема політичній, економічній, науково-технічній, культурній, конфесійній та ін.;

– правові системи, у межах яких реалізуються різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи (рис. 3.1).

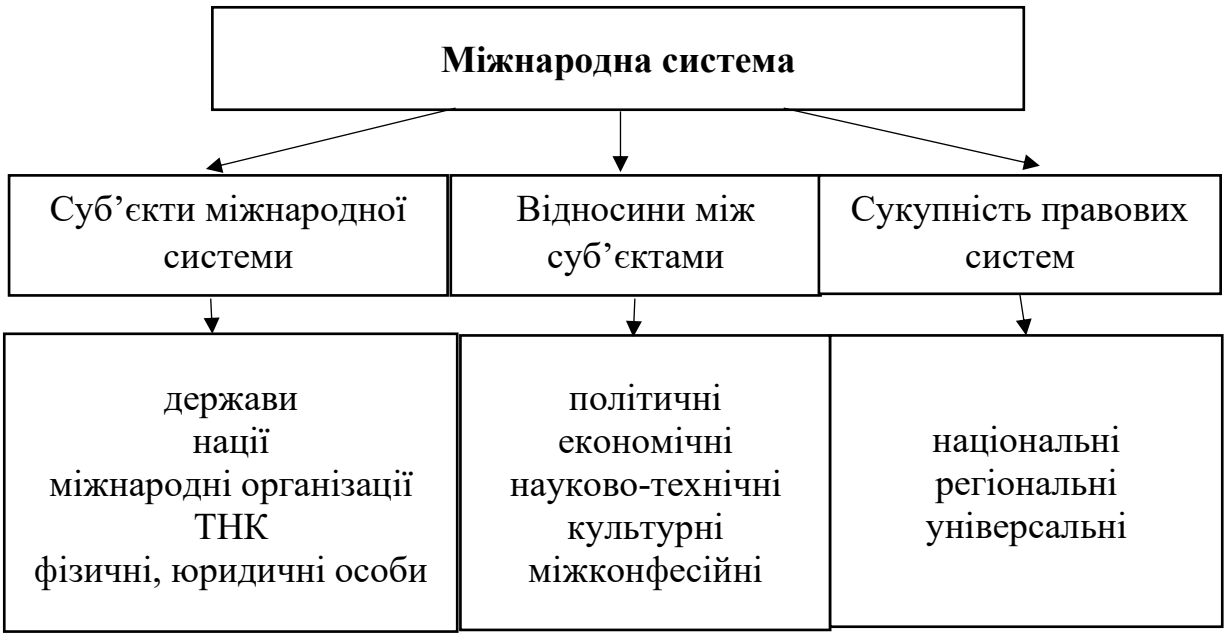

Рис. 3.1. Структура міжнародної системи

Особливостями функціонування міжнародної системи є (табл. 3.1):

– об'єкт відносин між акторами системи – влада та вплив у світовій політиці;

– боротьба між акторами є рушійною силою функціонування міжнародних систем;

– структура міжнародної системи утворена взаємним стримуванням держав через збільшення їхнього силового потенціалу для запобігання зростанню впливу конкурентів;

– сенс існування міжнародної системи полягає в недопущенні формування імперської моделі світової політики, забезпеченні розвитку суверенних держав;

– функціонування міжнародної системи здійснюється через підтримку динамічного стану балансу сил;

– інституційно-правовим механізмом системи є міжнародний порядок, інститути якого врівноважують стан системи.

Таблиця 3.1

Особливості міжнародних систем

Об'єкт відносин	*Статус у системі міжнародних відносин*
Рушійна сила	Боротьба між акторами міжнародних відносин
Загальна функція систем	Забезпечення суверенітету ключових акторів та мінімізація конфліктів
Стан стабільності	Баланс сил

Системи відіграють ключову роль у формуванні та регулюванні міжнародних відносин та виконують такі ***функції***:

– стабілізація – забезпечення стабільності та передбачуваності міжнародних відносин. У рамках міжнародних систем вони встановлюють норми поведінки та механізми примирення, що сприяє зменшенню напруги та ризику виникнення конфліктів між державами;

– координація – узгодження дій держав та недержавних акторів у вирішенні спільних проблем та подоланні викликів, стимулювання міжнародної співпраці у сферах безпеки, економіки, політики, екології, культури та ін.;

– миротворчість – регулювання конфліктів та забезпечення мирного вирішення спорів між державами, що може реалізовуватися шляхом дипломатичних переговорів, посередництва міжнародних організацій або миротворчих місій;

– розвиток – сприяння розвитку міжнародної спільноти через економічний та технічний прогрес, соціальну стабільність та міжкультурну взаємодію.

3.2. Класифікація міжнародних систем

Міжнародна система складається із різноманітних підсистем та їхніх елементів – дипломатична, військово-стратегічна, економічна, правова, фінансова тощо. Така складність систем визначає багатоваріантність їх класифікацій, що визначаються такими ***критеріями*** (табл. 3.2):

– універсальний – використовується у виокремлені глобальної системи, враховує відмінності розвитку її підсистем;

– просторовий – визначає типи систем на основі специфіки зв'язків та норм поведінки міжнародних акторів у певних географічних межах;

– хронологічний – визначає типи міжнародних систем через закономірності міждержавних відносин на певних етапах історичного розвитку;

– змішаний – визначає закономірності функціонування міжнародних систем через кількість міжнародних акторів, їх географічне позиціонування, внутрісистемну ієрархію, ресурси та співвідношення сил.

Таблиця 3.2

Класифікація міжнародних систем

Критерій класифікації	**Типи міжнародних систем**
Просторовий	– глобальна – регіональні (європейська, панамериканська, азіатсько-тихоокеанська) – субрегіональні – трансрегіональні
Хронологічний (історичний)	– Вестфальська система – Віденська система – Версальсько-Вашингтонська система – Ялтинсько-Потсдамська система
Змішаний	– система одиничного вето – біполярна система – універсальна система – ієрархічна система

У сучасній науці про міжнародні відносини розвиваються різноманітні нетрадиційні підходи до класифікації міжнародних систем. Представник теорій реалізму ***Реймон Арон*** визначає типи міжнародних систем через ***рівень узгодженості дій міжнародних акторів*** та їх підпорядкування нормам, що утворюють систему:

– гомогенні міжнародні системи складаються із держав з подібними режимами, цінностями, принципами зовнішньополітичної діяльності. Гомогенні міжнародні системи характеризуються поміркованістю та стабільністю, в яких держави є конкурентами, але не ворогами;

– гетерогенні міжнародні системи складаються із антагоністичних держав, через що мають високий рівень конфліктності та є нестабільними.

Скандинавський політолог-міжнародник ***Йохан Галтунг*** класифікує міжнародні системи, засновуючись на критерії ***характеру взаємовідносин між акторами***:

– егалітарна міжнародна система – складається із рівнозначних елементів та підсистем, в яких дії акторів визначаються включно їхніми власними інтересами;

– ієрархічна міжнародна система – складається із акторів, котрим підкоряються інші;

– змішана міжнародна система – є реально існуючою системою, що поєднує риси егалітарного та ієрархічного типів міжнародних систем.

Неоліберали Роберт Когейн та Джозеф Най за критерій класифікації міжнародних систем визначили системні процеси, що відбуваються за участю держав та недержавних акторів. Рушійні сили таких систем утворюються інтересами в таких сферах:

– безпека;
– економіка;
– суспільні відносини;
– культура.

Системи-процеси засновані на мережевому принципі, тобто глобальна міжнародна система є павутиною зв’язків, що з’єднують акторів залежністю державних і неурядових еліт, транснаціональних організацій, фінансових структур, професійних об’єднань тощо. За таких умов військово-стратегічні відносини продовжують відігравати певну роль у збереженні стабільності міжнародної системи, але не вирішують усіх проблем її функціонування.

3.3. Історичні типи міжнародних систем

Із початком розвитку цивілізації люди селилися разом, утворюючи поселення та країни, які взаємодіяли між собою, торгували та воювали, укладали договори і навіть мали різного роду представництва. Все це було прообразом сучасної світової політики (рис. 3.2).

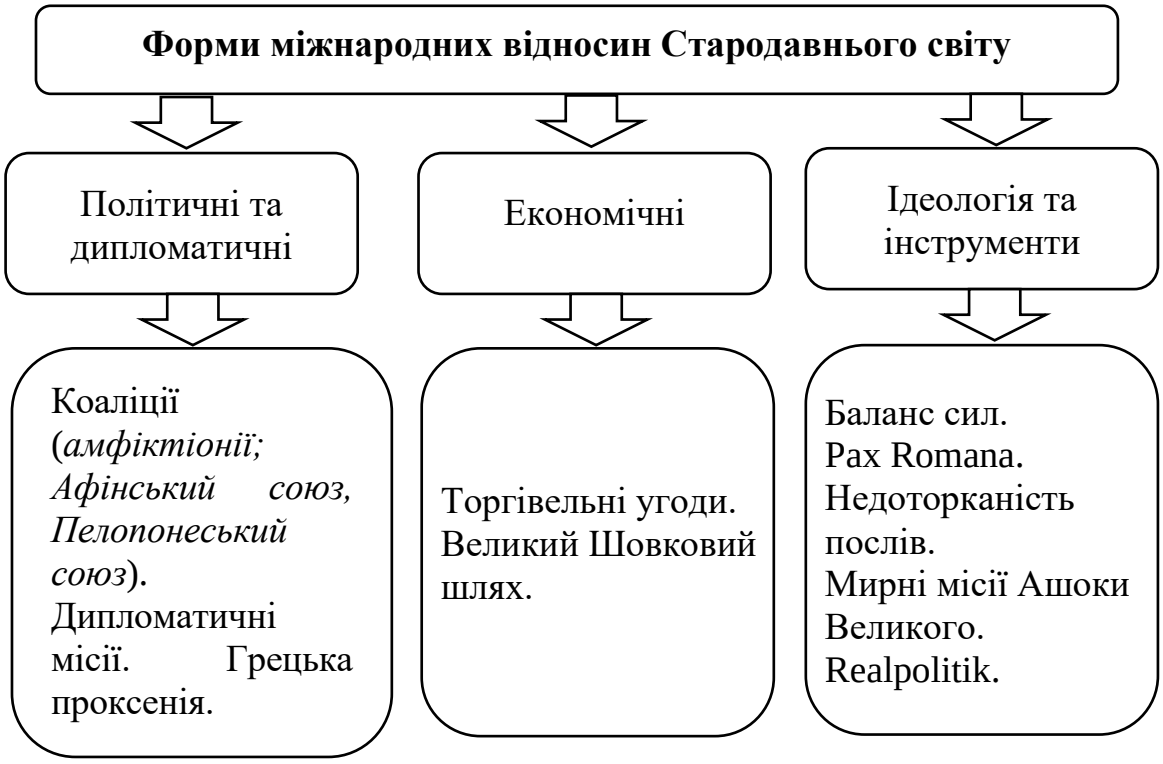

Рис. 3.2. Форми міжнародних відносин Стародавнього світу

Еволюція форм сучасних міжнародних відносин активно відбувалася в період античності. Грецькі поліси (міста-держави) мали унікальну політичну структуру та взаємодіяли вели активну як зовнішню політику на регіональному та міжнародному рівнях. Розвиток міжнародних відносин визначався формуванням ***амфіктіоній*** – релігійно-політичних союзів, що об'єднували кілька грецьких полісів і виконували такі завдання:

– розв'язання конфліктів;

– координація зусиль та спільне вирішення релігійних і політичних питань.

Амфіктіонії є прототипом сучасних міжнародних організацій, що організовують співпрацю держав заради досягнення спільних цілей.

Грецькі поліси часто укладали між собою ***міжнародні договори*** для встановлення миру, торгівлі або військових союзів. Наприклад, Каллієв мир (449 р. до н.е.) між Афінами та Персією завершив греко-перські війни. Укладання таких договорів вимагало складних переговорів та компромісів, що є характерним і для сучасної дипломатії. Крім того, ці угоди передбачали дотримання певних правил та норм, що нагадує сучасні міжнародні правові акти. Договори з латинськими містами, відомі як Латинські угоди, закріпили союз Риму з латинськими племенами, що сприяло консолідації влади в регіоні. Союзний договір з містом Массілією (сучасний Марсель) забезпечував Риму доступ до важливих морських шляхів. Торгові договори та митні угоди періоду Античності сприяли розвитку економічних зв'язків та обміну культурними досягненнями.

Утворення ***міждержавних коаліцій,*** таких як Пелопоннеський союз на чолі зі Спартою і Делоський союз під керівництвом Афін, демонструє формування ранніх форм колективної безпеки та військово-політичних блоків у Давній Греції. Союзи мали на меті протидіяти зовнішнім загрозам та забезпечувати стабільність у регіоні.

Одним з ключових аспектів міжнародних відносин у Давній Греції було прагнення до ***балансу сил***. Поліси постійно маневрували, укладаючи союзи або розриваючи їх, щоб не допустити домінування однієї держави. Ця стратегія нагадує сучасну політику балансування, де країни намагаються підтримувати рівновагу сил, щоб уникнути гегемонії однієї нації чи блоку.

Звичайною практикою в античному світі були ***дипломатичні місії***. Наприклад, спартанський посол Лісандр відомий своїми вмілими дипломатичними маневрами під час Пелопоннеської війни. Ця практика нагадує сучасні дипломатичні служби, які сприяють мирному врегулюванню конфліктів і підтриманню міжнародних відносин. Римляни активно використовували дипломатію для досягнення своїх цілей. Посли (легати) виконували функції переговорників, укладачів договорів та посередників у конфліктах. Римські посли вели переговори з іншими державами, укладали союзи або вимагали капітуляції. Так, наприклад, переговори між Римом і Карфагеном під час Пунічних воєн завершилися підписанням мирних угод.

Римська концепція ***Pax Romana*** відображає ідею забезпечення стабільності та миру на завойованих територіях через політичні, економічні та військові інструменти. Після завоювання нових земель Рим встановлював систему управління, що включала місцеві еліти та гарантувала мир і стабільність.

На розвиток правового регулювання міжнародних відносин суттєво вплинула система ***римського права***, що закріпила низку принципів, які стали основою для сучасного міжнародного права:

- суверенітет;
- недоторканність послів;
- правила ведення війни;
- jus gentium (право народів) – регулював відносини між римлянами та іноземцями, і став прообразом сучасного міжнародного права.

Значну роль у розвитку ранніх форм міжнародних відносин відіграли держави ***Стародавнього Сходу***, зокрема Індія та Китай. Їхні взаємодії з іншими державами через дипломатію, військові союзи, торгівлю та культурний обмін мали значний вплив на сучасні принципи міжнародних відносин. Індійській імператор династії Маур'їв Ашока Великий (273-232 рр. до н.е.) відомий своєю політикою поширення буддизму та мирного співіснування з іншими державами. Після війни в Калінзі Ашока почав пропагувати мир та ненасильство, направляв мирні місії до сусідніх держав. Фактично місії можна розцінювати як ранні форми публічної дипломатії та міжнародної миротворчості, що спрямовані на збереження стабільності та взаєморозуміння між народами.

Трактат «Артхашастра», написаний Чанак'єю – радником імператора Чандрагупти Маур'ї, є одним з найдавніших посібників з управління та зовнішньої політики. В ньому викладено такі принципи дипломатії:

- встановлення союзів;
- правила ведення переговорів;
- шпіонаж.

«Артхашастра» також підкреслює важливість ***реальної політики (Realpolitik)*** і прагматизму в світовій політиці, що є основою багатьох сучасних теорій міжнародних відносин.

Індія була важливим центром торгівлі, зокрема через ***Шовковий шлях***, що з'єднував її з Китаєм, Середньою Азією та Середземномор'ям. Ці торгівельні шляхи сприяли не лише економічному, а й культурному обміну, поширенню релігій та ідей. Така взаємодія є прообразом сучасної глобалізації та міжкультурного діалогу.

Відносини між Китаєм та його сусідами в давнину часто регулювалися через систему данини. Держави, що були сусідами Китаю,

відправляли дари імператору в обмін на захист та визнання, що створило систему васальних відносин та сприяло встановленню стабільності в регіоні. Китай активно використовував війну у боротьбі за регіональне панування, що знайшло свій відбиток у класичній роботі давньокитайського автора Сунь-Цзи «Мистецтво війни».

Китайська династія Хань (206 р. до н.е. — 220 р. н.е.) направляла численні дипломатичні місії до сусідніх держав, зокрема до Центральної Азії, Індії та Римської імперії. Місія Чжан Цяня сприяла встановленню Великого шовкового шляху. Дипломатичні місії сприяли не лише політичним альянсам, але й торговельним і культурним обмінам, що зміцнювало зв'язки між різними регіонами.

Часом глибоких змін і трансформацій у Європі стало ***Середньовіччя***, що охоплює період від падіння Західної Римської імперії у V столітті до початку Відродження у XV столітті. Цей період характеризувався формуванням нових політичних утворень, формуванням феодалізму та встановленням нових форм міжнародних відносин.

Суттєво вплинула на міжнародні відносини ***феодальна система***. Влада була розподілена між королями, герцогами, графами та іншими феодалами, що сприяло формуванню місцевих ***альянсів*** та впливало на розв'язання конфліктів. Феодали часто укладали союзи через династичні шлюби, що зміцнювало їхні позиції та вплив. Середньовічним альянсом є англонормандська монархія, що сформувалася після завоювання Англії Вільгельмом Завойовником у 1066 році. Англія і Нормандія були об'єднані під одним правлінням, що означало утворення потужного політичного блоку, вплинув на міждержавні відносини в регіоні.

Хрестові походи (1096-1291 рр.) – військові колонізаторські експедиції християнських держав Європи до Близького Сходу – мали значний вплив на міжнародні відносини та сприяли розвитку різних форм взаємодії між країнами та народами. Хрестові походи стали періодом утворення різноманітних ***політичних коаліцій*** християнських держав під егідою католицької церкви. Коаліції утворювалися, незважаючи на існування суперечностей та конкуренції за вплив і владу європейських монархів. Альянси для протидії хрестоносцям утворювали на Сході мусульманські держави. Таким чином, Хрестові походи сприяли формуванню базових принципів систем колективної безпеки у світовій політиці.

Хрестові походи стимулювали розвиток ***економічних зв'язків*** між

Сходом і Заходом. Європейські хрестоносці привозили з собою товари з Близького Сходу, такі як спеції, шовк та інші розкішні вироби, що сприяло піднесенню торгівлі. Це призвело до розширення торговельних маршрутів та зростання сили європейських міст – Венеція і Генуя стали важливими торговими центрами.

Взаємодія між християнами і мусульманами під час Хрестових походів сприяла культурному обміну. Європейці запозичували у мусульман знання з медицини, математики, астрономії, архітектури. Цей процес культурного обміну сприяв підвищенню рівня науки і технологій у Європі та заклав основу для майбутнього Ренесансу.

Період Хрестових походів сприяв розвитку дипломатичних практик. Держави хрестоносців встановлювали контакти з візантійськими імператорами, арабськими правителями, дипломатичні місії укладали перемир'я та обговорювали умови обміну полоненими.

У період Середньовіччя Папство і Священна Римська імперія були потужними акторами, які мали значний вплив на внутрішню та зовнішню політику країн Європи. Папа Римський виступав як духовний лідер християнського світу, а імператори Священної Римської імперії часто намагалися зміцнити свій вплив через підтримку або конфронтацію з Папством.

У Середньовіччі зростала роль торгівлі, що сприяло утворенню ***торгових союзів та ліг,*** що впливали на міжнародну економіку та політику відносини. Так, Ганзейський союз контролював торгівлю в Балтійському та Північному морях, сприяв економічному розвитку своїх членів та забезпечував їхній захист. Союз мав власну армію і флот, що дозволяло ефективно захищати торговельні інтереси і впливати на політичні процеси в регіоні.

Приблизно з XV-XVI ст., з епохи Ренесансу та Реформації, Європа стає домінуючим регіоном у світі. У цей період історії географічні відкриття, а також загальний рівень господарського розвитку спричинили захоплення європейськими країнами нових територій, що заклало початок формуванню ***колоніальної системи*** світу. На завойованих територіях поширюються європейські політичні інститути та процеси, формується світовий торгівельний ринок, що закладає основу глобалізаційних процесів та ***вестернізації*** як їх складової.

Значні зміни в міжнародних відносинах Європи та світу відбулися в період формування капіталізму, еволюція якого призвела до розвитку індустріальної епохи яка уможливила створення централізованих держав

як основних акторів світової політики. Події в Європі першої половини XVII ст. стали основою для створення ***першої міжнародної системи,*** що базувалася на сучасних принципах світової політики.

Аналіз формування ***історичних типів міжнародних систем*** розкриває специфіку динаміки міжнародних відносин та геополітичних трансформацій періоду Нового та Новітнього часів. Основними ***критеріями*** визначення історичних міжнародних систем є:

– особливості взаємодії між державами (конфлікти/співпраця) у певних історичних умовах;

– характер системних змін. Міжнародні системи не є монолітним утворенням та характеризуються періодичними структурними та функціональними змінами, що визначаються трансформацією впливу держав або групи держав у світовій політиці, змінами правил гри домінуючих ідей та концепцій, які керують діями ключових акторів;

– роль провідних акторів системи – держави, альянси, міжнародні організації, недержавні актори.

Першою сучасною системою міжнародних відносин, що відіграла важливу роль у формуванні світової політики стала ***Вестфальська міжнародна система,*** створена після Тридцятирічної війни (1618-1648 рр.). Підписання мирних договорів у 1648 році призвело до перегляду геополітичної карти Європи, зміцнило позиції деяких держав та зумовило виникнення нових альянсів та конфліктів. ***Передумовами*** формування Вестфальської системи є такі чинники:

– релігійні конфлікти у Європі періоду Реформації та Контрреформації. Протистояння між католиками та протестантами стало причиною Тридцятирічної війни, перебіг та результати якої зумовив формування системних процесів у міждержавних відносинах;

– прагнення європейських держав до стійкого миру та стабільності після руйнівної Тридцятирічної війни;

– бажання збереження/встановлення державного суверенітету та загальновизнаних кордонів в Європі.

Основи міждержавних відносин Вестафальської системи визначено в укладеному після Тридцятирічної війни ***Вестфальському мирі 1648 р.*** (рис. 3.3).

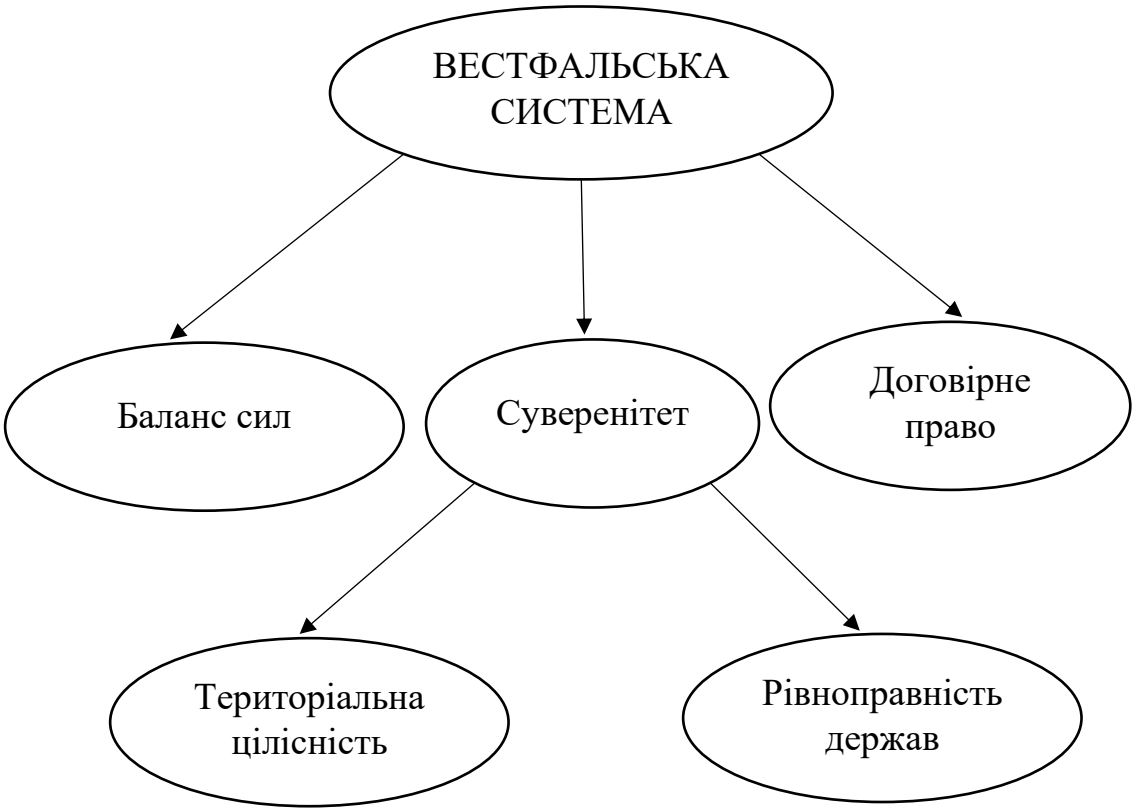

Рис. 3.3. Принципи Вестфальської міжнародної системи

Вестфальська міжнародна система визнавала первинними акторами світової політики ***національні держави***, за найсильнішими із яких закріплено функції визначення норм функціонування усієї системи на консенсусній основі.

Виходячи з пріоритету держав на зовнішній арені ключовою категорію для формування норм відносин між державами, їхніми спілками та коаліціями став принцип ***державного суверенітету***. Це означало визнання права кожної держави на самостійне прийняття рішень у внутрішніх та зовнішніх справах без зовнішнього втручання. Складовою державного суверенітету став принцип ***релігійної терпимості*** – дозволи державам обирати віросповідання та гарантія свободи релігійного обряду, що надало змогу різним конфесіям мирно співіснувати на території Європи.

З метою недопущення затяжних воєн національні держави закріпили норми взаємовідносин, що склали принцип ***балансу сил*** як базового для нової системи міжнародних відносин. Безпосередньо у Вестфальському мирі він визначався через розподіл влади між католицькими та протестантськими державами та поміж

найвпливовішими європейськими державами, що послабило ступінь конфліктності цієї системи.

Наступним принципом Вестфальської міжнародної системи стала категорія ***територіальної цілісності***, яка виражалася через запровадження норм, що забезпечували непорушність державних кордонів, які не могли довільно оскаржуватися або змінюватися з волі інших держав.

Гарантією захисту від силових спроб добитися гегемонії в Європі став не закріплений у конкретній міжнародно-правовій формі, але реально діючий принцип спільної відповіді – прообраз сучасних глобальної та регіональних систем колективної безпеки. Держава, яка взяла курс на територіальну експансію чи підпорядкування найслабших країн своєму впливу, ризикувала зіткнутися з коаліцією рівних собі за силою держав, зацікавлених у збереженні статус-кво та підтримці існуючого балансу. Прикладами застосування цього принципу є коаліційні війни в Європі на межі XVII-XVIII ст., спрямовані на стримування держав як потенційних гегемонів – війна Аугсбурзької ліги (1688–1697 рр.), Північна війна (1700–1721 рр.), війни за іспанську (1701–1714 рр.) та австрійську (1740–1748 рр.) спадщини, Семирічна війна (1756–1763 рр.).

Вестфальська міжнародна система визначила загальний контекст сучасних міжнародних відносин та є важливим історичним періодом у формуванні світової політики.

Істотним викликом для Вестфальської системи міжнародного порядку стали складні внутрішньополітичні процеси в одній із найсильніших держав Європи – Франції, що призвели до Великої французької революції, приходу до влади Наполеона Бонапарта та Наполеонівських війн, які повністю змінили політичну карту Європи. Наполеону протистояли антифранцузькі коаліції за участю великих держав: Англії, Австрії, Пруссії, Росії. Сьома антифранцузька коаліція у 1815 р. завдала Франції остаточної поразки.

Держави-переможниці відтворили частину скасованих Наполеоном Бонапартом малих європейських держав, але повністю реконструювати міжнародний порядок, що існував до Великої французької революції, не вдалося. Тому після завершення Наполеонівських війн сформувалася Віденська міжнародна система, що закріпила норми міжнародних відносин XIX століття.

Віденській конгрес 1814-1815 рр., став визначальною подією у формуванні нової міжнародної архітектури. Представники великих європейських держав зібралися з метою встановлення нового порядку і

вирішення територіальних, політичних та економічних питань. Після тривалих війн і нестабільності великі держави Європи прагнули забезпечити свій вплив та стабільність у міжнародних відносинах.

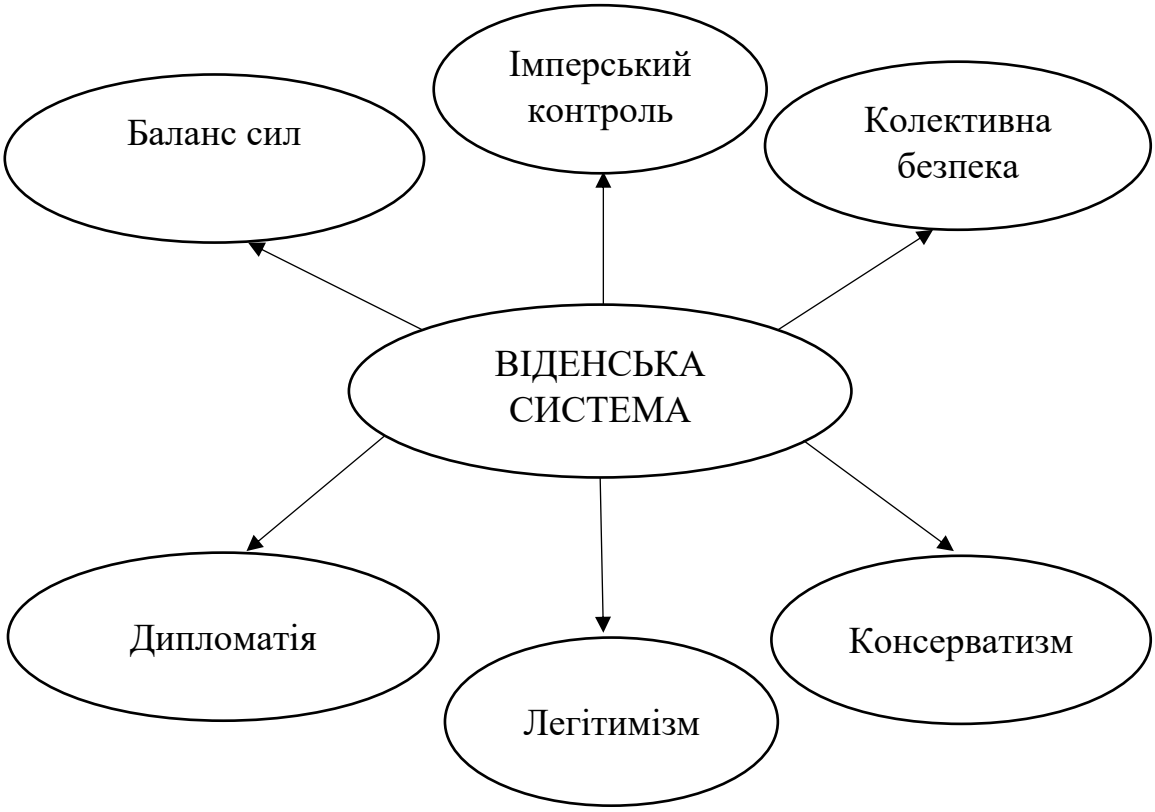

Рис. 3.4. Принципи Віденської міжнародної системи

Віденська система міжнародних відносин побудована за принципом ***європейського концерту*** – ***балансу сил*** між європейськими державами (рис. 3.4). Європейський концерт засновувався на консенсусі великих держав, а його елементами виступали не лише держави, а й їхні коаліції. Європейський концерт став формою ***гегемонії великих держав*** та коаліцій, які значно обмежували свободу дій менших держав у світовій політиці.

Однією з засадничих умов забезпечення переважання великих держав стало створення ***Священного союзу*** між Росією, Австрією та Пруссією, що визначав принципи співробітництва та взаємної підтримки у випадку загрози зовнішньої агресії. Таким чином, Віденська система заклала підвалини сучасної ***колективної безпеки***, що сприяло стійкому миру та відверненню потенційних конфліктів. У межах Священного союзу оформились основи сучасної ***багатосторонньої дипломатії*** та дипломатичного протоколу.

Віденська міжнародна система обумовила створення нової політичної реальності, в основу якої було покладено такі ***принципи***:

– легітимізм;

– консерватизм;

– політична рівновага.

Віденська міжнародна система була покликана підтримувати європейський світ та стабільність внутрішньополітичного життя європейських держав. Принцип ***політичної рівноваги*** передбачав:

– неможливість будь-якої однієї держави значно зміцнити свій політичний вплив у Європі за рахунок сусідів;

– дотримання взаємних інтересів на основі міжнародних домовленостей.

В основу геополітичного устрою Віденської системи покладено ***імперський принцип контролю*** географічного простору в межах колоніальних імперій. Однією з головних умов Віденського договору були територіальні корекції, що передбачали перегляд кордонів та перерозподіл територій у Європі.

Реалізація принципу ***легітимізму та консерватизму*** Віденської міжнародної системи передбачала відновлення традиційного династичного правління та реставрацію режимів, що зазнали краху під час Наполеонівських війн. Творці Віденської системи вважали монархічні режими єдиними законними представниками влади держав Європи.

Принцип легітимізму став ключовим принципом міжнародних відносин, встановлених на Віденському конгресі (1814-1815 рр.) після завершення Наполеонівських війн. Цей принцип мав на меті відновити традиційні династичні правління та забезпечити стабільність і порядок у Європі. У межах реалізації цього принципу відбулося відновлення династії Бурбонів у Франції, повернення на трон династії Габсбургів у Австрії та династії Бурбонів в Іспанії.

Відновлення традиційних династій вважалося найкращим засобом уникнення революційних потрясінь і політичного хаосу. Учасники Віденського конгресу вважали, що законні монархії забезпечать безперервність влади та дотримання міжнародних угод, укладених під час конгресу. Легітимізм частково був реакцією на революційні ідеї, що поширилися Європою під час Французької революції та Наполеонівських війн. Консервативні сили прагнули повернути старий порядок, щоб стримати поширення ідей лібералізму, націоналізму та демократичних змін.

Принципи Віденської міжнародної системи визначали політичний ландшафт Європи протягом XIX століття, встановили основи міжнародної стабільності та співпраці, що впливали на подальший

розвиток міжнародних відносин.

Перерозподіл впливу провідних країн світу наприкінці XIX ст., їхні політичні та територіальні амбіції спричинили кризу Віденської міжнародної системи та призвели до Першої світової війни 1914-1918 рр., що завершилася формуванням нового світового порядку.

Версальсько-Вашингтонська міжнародна система (1914-1938 рр.) аналогічно Вестфальській (1648-1789 рр.) та Віденській (1815-1914 рр.) виникла в результаті тривалих широкомасштабних бойових дій. Однак, на відміну від попередників, вона стала першою, ***глобальною*** системою, юридичні основи якої закладено в результаті серії міжнародних конференцій 1919-1922 рр. рішення яких є обов'язкові до виконання всіма учасниками. Версальсько-Вашингтонська система була покликана вирішити так завдання:

– забезпечення миру та недопущення повторення глобального збройного конфлікту на кшталт Першої світової війни;

– формування системи колективної та регіональної безпеки. Головним інструментом забезпечення миру мала стати створена в 1919 р. міжнародна організація Ліга Націй.

Важливим етапом у формуванні системи міжнародних відносин стала Друга світова війна 1939–1945 рр., після закінчення якої в 1945 р. почала формуватися ***Ялтинсько-Потсдамська міжнародна система***. Основними ***принципами*** Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин стали:

– визнання суверенної рівності держав;

– непорушність встановлених кордонів;

– принцип незастосування сили;

– мирне врегулювання спорів;

– необхідність дотримання норм міжнародного права для всіх акторів.

Ялтинсько-Постдамська міжнародна система була біполярною міжнародною системою з двома центрами впливу – СРСР і США – та мала такі властивості:

– високий ступінь керованості міжнародних процесів;

– наявність у СРСР і США своїх сфер впливу в країнах третього світу;

– стан конфронтації, що не доходило до глобальної війни;

– концепція ядерно-силового стримування та стратегічної стабільності;

– ідеологічне протистояння.

3.4. Типи міжнародних систем в класифікації Каплана

Американський політолог-міжнародник ***Мортон Каплан*** у науковій праці «Система і процес у міжнародній політиці» (1957)[19] здійснив класифікацію міжнародних систем, що є найуживанішою в сучасній системі світової політики. Визначальними критеріями цієї типології є:

- кількість акторів, що визначають системні процеси;
- силова конфігурація (power configuration).

Міжнародні системи визначаються вивчення умов їх існування та трансформації. До таких умов Мортон Каплан включає такі ***параметри***:

- внутрішні та зовнішні умови, причини формування систем різних типів;
- установчі норми міжнародної системи;
- специфіка функціонування міжнародної системи;
- причини занепаду та напрямки трансформації міжнародної системи;
- типи акторів за критерієм їхнього статусу – сила та місце в ієрархії.

Відповідно до наведених критеріїв класифікація Каплана містить ***шість типів міжнародних систем***, що визначаються «станами рівноваги спільної надстабільної міжнародної системи»:

- система балансу сил;
- гнучка біполярна система;
- жорстка біполярна система;
- універсальна система;
- ієрархічна система;
- система вето.

Міжнародна ***система балансу сил*** визначається розподілом впливу держав на процеси світової політики. Кількість акторів системи має перевищувати п’ять учасників. За умов меншої кількості система буде характеризуватися як нестійка. Суб’єкти посилюють свої безпекові можливості через отримання більшого силового потенціалу у системі

19 Kaplan M. A. System and Process in International Politics.

світової політики та через утворення коаліцій. Значний військовий та економічний потенціал у системі балансу сил мають лише головні актори – великі держави.

Правилами функціонування системи балансу сил є такі (рис. 3.5):

– для зміцнення власного потенціалу актори повинні надавати перевагу дипломатії перед воєнними засобами, які можуть зруйнувати систему;

– головне завдання державної політики – захист національних інтересів у будь-який спосіб. За таких умов краще обрати війну, ніж втрачати можливості збільшення сили та впливу актора у світовій політиці;

– виключається знищення суверенітету провідного актора, оскільки це може спричинити посилення інших акторів, що порушує принцип балансу сил. Тобто краще зупинити війну, ніж послабити провідного актора;

– учасники системи мають протидіяти будь-якій коаліції/індивідуальному актору, які прагнуть домінувати в міжнародній системі;

– надавати можливості великим державам, що були обмежені у своєму суверенітеті, знову включатися до міжнародної системи як провідними акторами;

– сприяти переведенню слабких держав до категорії тих, що мають вплив на прийняття системних рішень.

Умовами дестабілізації системи балансу сил є:

– відмова провідних акторів виконувати норми міжнародної системи;

– проблеми у забезпеченні реалізації дотримання балансу сил;

– проблеми у виконанні системоутворюючих норм, зокрема правил зростання сили акторів, відновлення сили держав, що отримали поразку;

– конфлікт між нормами міжнародної системи та національними інтересами провідних держав;

– створення наднаціональної організації, через яку реалізуються рішення провідними державами;

– проблеми в узгодженні між акторами дій з прийняття рішень.

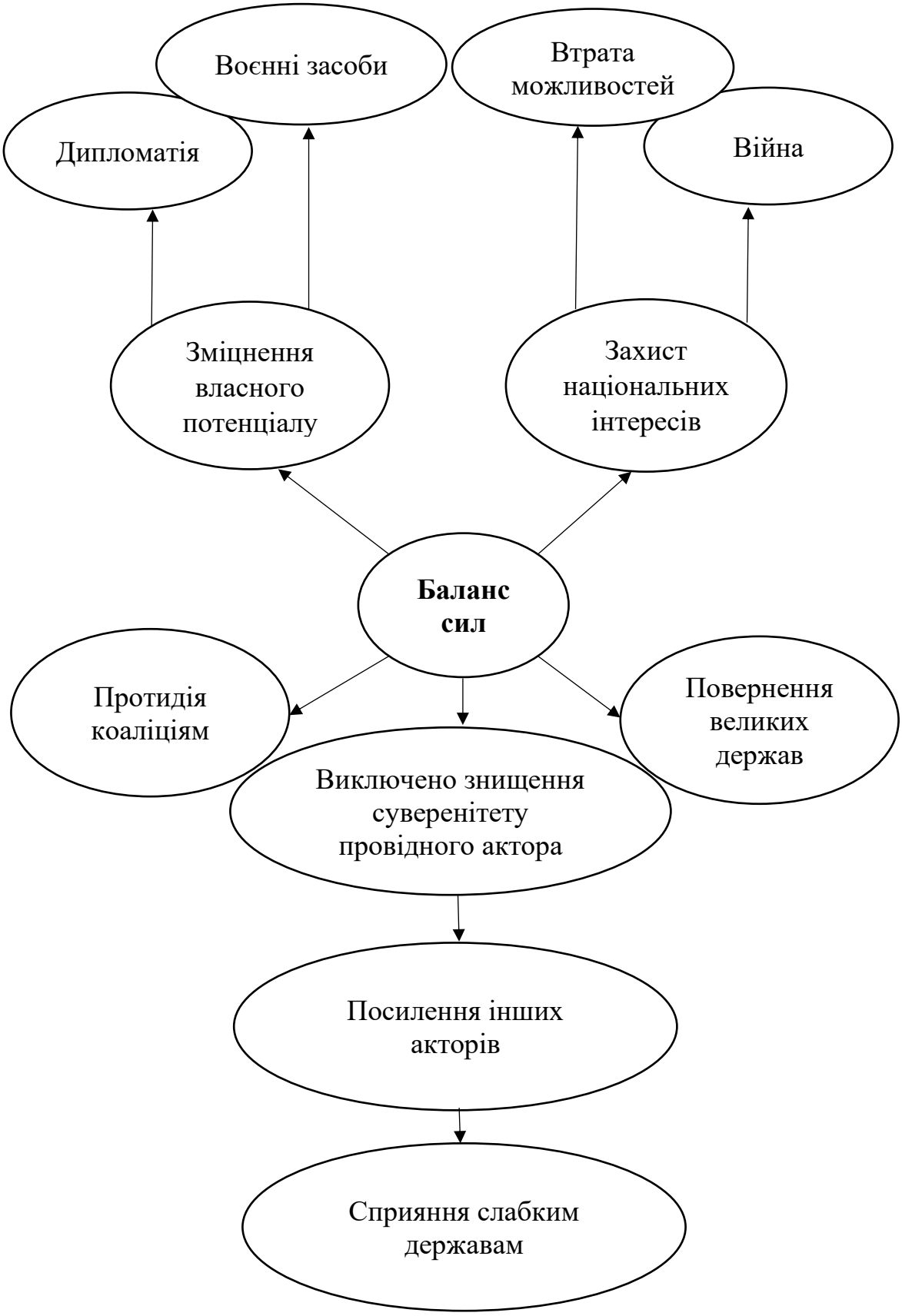

Рис. 3.5. Правила функціонування системи балансу сил

Зміни у балансі сил відбуваються за умов набуття міжнародною системою нестабільного стану через масштабні події у політичній, економічній, безпековій сфері, що призводять до виникнення нових системоутворюючих правил та змінюють поведінку акторів. Система балансу сил переважно трансформується в біполярну систему.

Гнучка біполярна система поділяється на такі ***підвиди***:

– ієрархічна – провідний актор нав'язує свої правила поведінки, ціннісні орієнтири та безпекові норми;

– неієрархізована – консультаційна взаємодія акторів міжнародної системи.

Стримуючим чинником гнучкої біполярної системи є ядерний статус провідних держав.

У ***жорсткій біполярній системі*** коаліції акторів мають ієрархічну структуру, в якій відсутні нейтральні держави. Актори мають обмежений вплив та не можуть тиснути на коаліцію, тобто жорстка біполярна система має високий рівень конфліктності.

В ***універсальній міжнародній системі*** право прийняття рішень належить універсальному міжнародному актору, який часто представлений міжнародною організацією. Універсальний характер міжнародних організацій обумовлюється такими чинниками:

– цілі організації як вищого органу серед суб'єктів міжнародного права;

– реалізація організацією інтересів усіх держав універсальної міжнародної системи;

– міжнародна організація відкрита для всіх акторів міжнародної системи.

Норми та стратегія міжнародної системи визначаються універсальним актором, а її стабільність забезпечується збереженням її політичної однорідності та солідарності національних акторів з універсальним актором.

Всі міжнародні системи ієрархічні, де кожен актор посідає певне місце залежно від свого потенціалу. Сила актора – критерій, за яким визначається його місце в ієрархії системи. Під час визначення місця індивідуума в ієрархії міжнародної системи оцінюється його особистий вплив, що визначається професійними, інтелектуальними, фінансовими можливостями.

Ієрархічна міжнародна система характеризується одноосібною владою окремого актора, що часто визначається через поняття світової держави, що здійснює глобальне правління та контроль за системою. Національні держави в ієрархічній міжнародній системі не мають

можливості самостійно приймати зовнішньополітичні рішення, їх суверенітет обмежений. За умов спроби окремих акторів залишити систему відбувається її децентралізація.

Міжнародна система одиничного вето складається із акторів, які мають однаковий силовий потенціал – ядерних держав, що можуть блокувати систему. Держави системи одиничного вето мають можливість захистити власні національні інтереси, самостійно підтримувати власну безпеку, актори такої системи не вступають в коаліційні відносини.

Із наведених систем реально існуючими є системи балансу сил та гнучка біполярна система, тоді як інші типи міжнародних систем є собою ідеальними моделями, що демонструють можливі тенденції розвитку системи міжнародних відносин.

Питання для самоперевірки

1. Яким є об’єкт відносин між акторами міжнародної системи?
2. Що є рушійною силою функціонування міжнародних систем?
3. Як утворена структура міжнародної системи?
4. В чому полягає сенс існування міжнародної системи?
5. Яким чином здійснюється функціонування міжнародної системи?
6. Який інституційно-правовий механізм підтримує міжнародний порядок?
7. Які основні функції виконують міжнародні системи?
8. Як міжнародні системи забезпечують стабільність і передбачуваність міжнародних відносин?
9. Яким чином здійснюється координація дій держав та недержавних акторів у міжнародній системі?
10. Як міжнародна система сприяє розвитку міжнародної спільноти?
11. Охарактеризуйте передумови та наслідки Вестфальського типу міжнародного порядку.
12. Наведіть приклади легітимного та революційного типів міжнародного порядку під час еволюції системи міжнародних відносин наприкінці XVIII – першій половині XX ст.
13. Вкажіть основні характеристики біполярного типу міжнародного порядку під час холодної війни.
14. Якими є визначальні критерії типології міжнародних систем,

розробленої Мортоном Капланом?

15. Які внутрішні та зовнішні умови включає Каплан до параметрів існування міжнародних систем?

16. Скільки типів міжнародних систем містить класифікація Каплана?

17. Як визначається міжнародна система балансу сил за класифікацією Каплана?

18. Чому система балансу сил є нестійкою, якщо кількість акторів менша п’яти?

19. Які правила функціонування системи балансу сил за класифікацією Каплана?

20. Які умови можуть спричинити дестабілізацію системи балансу сил?

21. Що є ключовим завданням державної політики у системі балансу сил?

22. Як система балансу сил регулює взаємодію між провідними акторами, щоб уникнути знищення їхнього суверенітету?

23. Які проблеми можуть виникати у забезпеченні реалізації дотримання балансу сил у міжнародній системі?

24. Які події призводять до змін у балансі сил міжнародної системи?

25. Як трансформується система балансу сил за умов нестабільності?

26. На які підвиди поділяється гнучка біполярна система?

27. Що є стримуючим чинником у гнучкій біполярній системі?

28. Які особливості має жорстка біполярна система?

29. Хто приймає рішення в універсальній міжнародній системі?

30. Які чинники обумовлюють універсальний характер міжнародних організацій?

31. Як визначається місце актора в ієрархії міжнародної системи?

32. Що характерно для ієрархічної міжнародної системи щодо прийняття рішень національними державами?

33. Які особливості має міжнародна система одиничного вето?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте сценарії світового розвитку, запропоновані провідними політологами в 1990-і рр., зокрема Ф. Фукуямою, Г. Кісінджером, Дж. Міршаймером, С. Хантінгтоном:

– визначте, які припущення зберігають актуальність, а які були спростовані в процесі трансформації;

– які головні особливості сучасної міжнародної системи ви можете виділити самостійно;

– якою мірою, за вашою оцінкою, вони здатні вплинути на світовий розвиток у коротко- та довгостроковій перспективи?

2. Людство від темної епохи «закону сили», «мракобісся» і «нераціонального менеджування соціальної реальності» рухалося до найбільш розумного і логічного устрою, що втілився в капіталізмі, сучасній західній цивілізації, ринковій економіці та ліберально-демократичній ідеології. Історія та її розвиток тривали лише за рахунок нераціональних факторів, котрі ледве поступалися місцем законам розуму, загального грошового еквівалента всіх цінностей тощо. Падіння СРСР знаменує собою падіння останнього бастіону «ірраціоналізму». З цим пов'язано закінчення Історії і початок особливого планетарного існування, котре проходитиме під знаком Ринку і Демократії, що об'єднають світ у злагоджену раціонально функціонуючу машину.

– Хто є автором концепції, сутність якої розкрито в наведеному уривку? Назвіть основну роботу цього дослідника.

– Якими були передумови формування цієї концепції?

– Оцініть погляди цього дослідника відповідно до сучасного етапу міжнародних відносин.

Тестові завдання

1. Вестфальську систему створено:
а) 1648 р.;
б) 1786 р.;
в) 1234 р.;
г) 1656 р.

2. Система «Віденського конгресу» виникла:
а) 1815 р.;
б) 1648 р.;
в) 1918 р.;
г) 1789 р.

3. Яка історична міжнародна система виникла після Першої світової війни?

а) Вестфальська;
б) Ліга Націй;
в) ООН;
г) Османська.

4. Паризький мирний договір, що завершив Першу світову війну, укладено:

а) 1918 р.;
б) 1919 р.;
в) 1920 р.;
г) 1921 р.

5. Яка система з'явилася після Другої світової війни?

а) НАТО;
б) Співдружність Незалежних Держав;
в) Європейське Співтовариство;
г) Організація Об'єднаних Націй.

6. Систему «Гарантій» було створено в роки:

а) 1920-1930 рр.;
б) 1940-1950 рр.;
в) 1960-1970 рр.;
г) 1980-1990 рр.

7. Яка система виникла після закінчення Холодної війни?

а) біполярна;
б) мультиполярна;
в) триполярна;
г) монополярна.

8. Що було характерно для біполярної міжнародної системи?

а) домінування однієї супердержави;
б) рівний розподіл впливу між двома супердержавами;
в) наявність трьох домінуючих сил;
г) повна відсутність конфліктів.

9. Яка міжнародна система склалася після розпаду СРСР?

а) мультиполярна;

б) біполярна;
в) триполярна;
г) однополярна.

10. Який рік вважається початком сучасної міжнародної системи?
а) 1945 р.;
б) 1989 р.;
в) 2001 р.;
г) 2008 р.

11. Що характеризує біполярну міжнародну систему?
а) домінування однієї супердержави;
б) рівний розподіл впливу між двома супердержавами;
в) відсутність впливових держав;
г) наявність трьох домінуючих сил.

12. Які дві супердержави були основними учасниками біполярної міжнародної системи?
а) США і Китай;
б) США і СРСР;
в) Велика Британія і Франція
г) Німеччина і Японія.

13. Коли була пікова точка біполярної міжнародної системи?
а) у 18 столітті;
б) у середині 20 століття;
в) у 19 столітті;
г) у початку 21 століття.

14. Який період в історії відомий як Холодна війна?
а) 1914-1918 рр.;
б) 1939-1945 рр.;
в) 1947-1991 рр.;
г) 1950-1953 рр.

15. Яку організацію було створено для контролю над ядерною зброєю під час біполярної міжнародної системи?
а) ООН;
б) НАТО;

в) Європейське Співтовариство;
г) Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).

16. Які дві системи представляли ідеологічні блоки під час біполярної міжнародної системи?
а) капіталізм і комунізм;
б) фашизм і демократія;
в) монархія і диктатура;
г) націоналізм і анархізм.

17. Що спричинило занепад біполярної міжнародної системи?
а) крах однієї з супердержав:
б) поява нових впливових держав:
в) збройні конфлікти між супердержавами:
г) розпад ідеологічних блоків.

18. Які зміни в міжнародній політиці відбулися після розпаду біполярної системи?
а) зростання глобалізації;
б) поширення демократії;
в) зменшення військових конфліктів;
г) всі відповіді правильні.

19. Яке поняття відображає стан глобальних відносин після закінчення біполярної міжнародної системи?
а) мультиполярність;
б) однополярність;
в) триполярність;
г) політична аномалія.

20. Який рік часто вказують як офіційний кінець біполярної міжнародної системи?
а) 1945 р.;
б) 1989 р.;
в) 2001 р.;
г) 1991 р.

21. Хто з наведених вчених визначав міжнародну систему як сукупність політичних акторів, які регулярно взаємодіють між собою?
а) Кеннет Волтц;

б) Реймонд Арон;
в) Хедлі Булл;
г) Джон Міршаймер.

22. Що підкреслює представник політичного реалізму Реймонд Арон у своєму визначенні міжнародної системи?
а) системну рівновагу;
б) плюралізм суверенітетів;
в) глобальне правління;
г) інституційну взаємодію.

23. Який з наведених елементів не належить до структури міжнародної системи?
а) суверенні держави;
б) транснаціональні корпорації;
в) індивіди;
г) континентальні платформи.

24. Яка характеристика міжнародної системи підкреслюється інституціоналістами?
а) анархічність і вмотивованість національними інтересами;
б) збалансованість через інститути;
в) перевага військової сили;
г) економічна конкуренція.

25. Яка з наведених сфер не є частиною постійної взаємодії між політичними одиницями у міжнародній системі?
а) конфлікти та війни;
б) дипломатія;
в) спорт;
г) торгівля.

Розділ 4
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

4.1. Концепції національного інтересу
4.2. Класифікація національних інтересів
4.3. Вплив національних інтересів на світову політику

4.1. Концепції національного інтересу

Національний інтерес є важливою складовою світової політики, що визначає стратегію дій держав на міжнародній арені. Кожна країна має власні інтереси, що відображають її потреби, цілі та цінності. У сучасному глобалізованому світі управління національними інтересами впливає як на стан міжнародних відносин, так і на безпекові показники окремих держав. Національний інтерес є комплексним поняттям, що засновується на прямих взаємозв'язках між міжнародним середовищем, внутршньополітичною культурою, соціально-економічними, ідеологічними та етнічними процесами.

Рис. 4.1. Категорії світової політики, що визначають національний інтерес

Особливу увагу поняттю національного інтересу приділяють представники політичного реалізму в міжнародних відносинах, які через національні інтереси розкривають категорії світової політики, а саме: влади, сили держави, національної та міжнародної безпеки та такі процеси світової політики як міждержавна конкуренція/співробітництво, міжнародні конфлікти (рис. 4.1).

Вперше наукове обґрунтування концепції національного інтересу здійснив ***Ганс Моргентау*** у статті «Примат національних інтересів» (The American Scholar, 1949 р.)[20]. Доповнення концепції переважно належать представникам політичного реалізму та неореалізму, зокрема: Дж. Розенау, К. Волтцу, Р. Арону та ін.

Вихідним положенням реалістичної концепції національного інтересу є переконання в тому, що ***національні інтереси є основою*** для:

- формування розумної зовнішньої політики держави;
- наукового аналізу міжнародних відносин.

Для концепцій політичного реалізму характерним є ***протиставлення морально-етичних та раціональних принципів*** поведінки акторів у питаннях реалізації зовнішньої політики держави. Категорію національного інтересу Ганс Моргентау розкриває крізь аналіз зовнішньої політики США Дотримання принципів загальнолюдської моралі, на думку вченого, є головною причиною всіх слабкостей і невдач США у проведенні зовнішньої політики, тоді як успіхи досягалися лише коли політики керувалися національними інтересами, навіть на шкоду вимогам моралі. Реалісти стверджують, що саме національним інтересам, а не моральним принципам підпорядковують держави свою діяльність на міжнародній арені.

Основою поглядів реалістичної концепції національного інтересу є точка зору, що в критичні моменти при формуванні державних стратегій та прийнятті зовнішньополітичних рішень національні інтереси мають переважати над морально-етичними нормами, оскільки для держави першочерговим завданням є самозбереження, а дотримання міжнародних угод та норм є вторинним. Аргументуючи це твердження, Ганс Моргентау наводить як приклад відмову американського уряду підтримати революційну Францію у війні Першої коаліції 1792-1797 рр., адже рішення виступити на стороні Франції мало б значні негативні

[20] Hans J. Morgenthau. The Primacy of the National Interest.

наслідки для економічного та політичного розвитку США. Таким чином, нехтування національними інтересами може мати пряму загрозу безпеці держави.

Концепція національного інтересу є основою дій держави у світовій політиці, а правильне формування та реалізація національних інтересів держави є свідченням ефективної політики системи управління державою.

Реалісти не ототожнюють національні інтереси із суспільними, оскільки національні інтереси є поняттям, пов'язаним із зовнішньою політикою. Національні інтереси не вичерпується інтересами громадян та держави та мають наступні ***сфери***:

- соціальніа
- економічніа
- геостратегічна
- політична.

На формування та розвиток національних інтересів впливають глобальні процеси. Головними ***ознаками*** національного інтересу реалісти визначають такі:

– національний інтерес є домінуючим поняттям для формування стратегій держав світу;

– національні інтереси є об'єктивною стабільною основою зовнішньополітичної діяльності держави, що переважає над універсальними моральними принципами;

– національні інтереси, що охоплюють питання суверенітету та територіальної цілісності, є основою раціональної політики держави, тоді як нехтування національними інтересами становить загрозу безпеці держави;

– реалізація національного інтересу залежить від рівня сили держави;

– національний інтерес базується на особливостях географічного положення, економічного політичного і культурного розвитку держави.

Доповненням до реалістичної концепції національного інтересу стали міркування французького політолога ***Реймона Арона***[21], який зауважив на невизначеності міркувань Ганса Моргентау щодо співвіднесення категорії влади до інструменту або мети політики. Якщо

[21] Cozette, Murielle. Raymond Aron and the morality of realism.

влада є лише засобом досягнення цілей, вона не визначає характер світової політики, що не дозволяє зрозуміти дії держав незалежно від мотивів та ідеологічних уподобань їхніх політичних лідерів.

Реймон Арон не заперечував проти застосування категорії влади для визначення національних інтересів, але також вважав, що необхідно включити інші аспекти, такі як ідеологія та мораль. Дослідник стверджував, що національний інтерес не можна пов'язувати виключно із зовнішньою політикою, оскільки інтерес є ***історичною категорією***, що корелює з типом держави відповідно до її статусу у світовій політиці (рис. 4.2). Так, головною метою ***малих держав*** є збереження суверенітету в жорсткій міждержавній конкуренції на міжнародній арені. Завдання ***великих держав*** не зводяться лише до виживання, є набагато масштабнішими та включають боротьбу за життєвий простір, ідеологію та глобальний або регіональний вплив. Визначення цілей зовнішньої політики є важливим, оскільки воно стосується національних інтересів країни.

Рис. 4.2. Кореляція національних інтересів відповідно до статусу держави у світовій політиці

Щодо сутності категорії національного інтересу Реймон Арон вводить до наукової дискусії критерії ***ступеня «задоволеності» держави параметрами свого існування***. Якщо держава задоволена конфігурацією своїх кордонів, рівнем економічного розвитку, міжнародним статусом, вона формує національні інтереси таким чином, щоб зберегти існуючу державну позицію у світовій політиці. З іншого боку, держави, що незадоволені параметрами свого існування, виступають в ролі акторів, що є потенційними руйнівниками міжнародної системи.

Американський політолог, представник неореалізму ***Кеннет Волтц***[22] трактує національний інтерес з інших позицій, ніж більшість класиків реалізму, надаючи цьому терміну нових значень. Він стверджує, що зміст національних інтересів формується під впливом ***структурних процесів міжнародної системи***, на специфіку яких окремий політичний лідер не має істотного впливу. Аналіз значення та роль національних інтересів для зовнішньої політики та безпеки держави не є визначальним для концепції К. Волтца. Для нього аксіоматичним є твердження, що держави прагнуть досягти своїх національних інтересів у світовій політиці.

К. Волтц аналізує національні інтереси через набір ***стратегій та інструментів,*** що формують та використовують держави для успішної реалізації своїх інтересів у світовій політиці. Дослідник проводить аналогію між державою, яка покладається на власну силу та компанією, що працює в конкурентному міжнародному середовищі: компанія через використання економічних чинників прагне максимізувати прибуток, а держава через ресурсний потенціал забезпечує власне виживання.

На думку К. Волтца, держави не мають вирішального впливу на анархізм міжнародної системи – явище, що є загрозою національній та міжнародній безпеці. Це змушує держави надавати перевагу власній безпеці та виживанню при визначенні стратегічних національних інтересів. Реалізація національних інтересів передбачає першочергову увагу воєнній та дипломатичній сферам, інакше виживання держави буде під загрозою.

Ознакою суверенітету держав є їхні можливості самостійно вирішувати, як і якими засобами вони захищатимуть свої національні інтереси. К. Волтц зазначає, що держава є суверенною, якщо вона сама визначає шляхи вирішення внутрішніх та зовнішніх проблем, включно з тим, чи буде вона звертатися за зовнішньою допомогою, обмежуючи при цьому свою свободу зобов’язаннями.

Аналіз ефективності реалізації національних інтересів держав в умовах їх ***міжнародного співробітництва*** неореалісти засновують на оцінці співвідношення їхніх цілей. В коаліційних відносинах для загального блага держави повинні визначитися з розподілом переваг між учасниками, адже завжди є небезпека, коли одна держава може їх

22 Waltz, K. N. (1979). Theory of International Politics.

використати для здійснення агресивної політики (рис. 4.3) Тобто природа міжнародних альянсів, заснованих на відносній вигоді, є короткочасною, враховуючи те, що держава, яка отримає в коаліції більше переваг від розподілу, має можливість збільшення свого впливу, створюючи позицію для припинення співпраці та переходу до силового протистояння. Водночас держава, яка отримує менші переваги, також може прагнути змінити умови співробітництва або повністю припинити його. Таким чином, представники неореалізму поділяють скептицизм класиків реалізму щодо можливостей налагодження тривалого взаємовигідного міждержавного співробітництва. Той факт, що держави мають дотримуватися свої національних інтересів, вказує на те, що всі форми міжнародної співпраці є тимчасовими домовленостями, які будуть скасовані, якщо вони суперечать національним інтересам держав.

Рис. 4.3. Особливості міждержавного співробітництва, заснованого на відносних перевагах

У цілому ***неореалісти*** додали до розуміння сутності національних інтересів такі ***складові*** (табл. 4.1):

– основою національних інтересів є безпека;

– інструмент забезпечення національних інтересів – політична влада;

– держави можуть лише впливати, але не контролювати анархічне міжнародне середовище, в якому вони опинилися;

– пріоритет безпекової стратегії держав – виживання на міжнародній арені;

– основа національного інтересу – безпека держави у середовищі, на яке держави не мають значного впливу;

– здатність держави досягти безпеки визначається її відносним щодо інших держав впливом у світовій політиці;

– національний інтерес формується автоматично у відповідь на виклики та демонструє напрям безпекової діяльності політичним лідерам.

Таблиця 4.1

Відмінності у визначенні національних інтересів представників реалізму та неореалізму в міжнародних відносинах

Науковий напрям	*Представники*	*Трактування поняття національних інтересів*
Реалізм	Г. Моргентау, Дж. Розенау	Національний інтерес – основний орієнтир відповідальної та ефективної зовнішньої політики; морально-етична категорія, яку повинні захищати та пропагувати державні лідери
Неореалізм	К. Волтц, Р. Арон	Національний інтерес – автоматичний сигнал, що демонструє напрями державної влади. Держави – структури, що реагують на безособисті обмеження та диктат міжнародної системи

Представники лібералізму в міжнародних відносинах піддають сумніву доцільність вживання категорії національного інтересу як критерію зовнішньої політики держави. Вони вважають, що складовими національного інтересу є матеріальні поняття – територія, військова сила, природні ресурси, гроші. Натомість реалісти значно перебільшують роль національних інтересів у світовій політиці та системі міжнародних

відносин, недооцінюючи роль інших чинників. У демократичному суспільстві національний інтерес формується як узагальнення інтересів громадян, тоді як у авторитарному та тоталітарному суспільстві при формуванні національного інтересу враховуються інтереси влади, яка позиціонується вище за особистість (рис. 3.4).

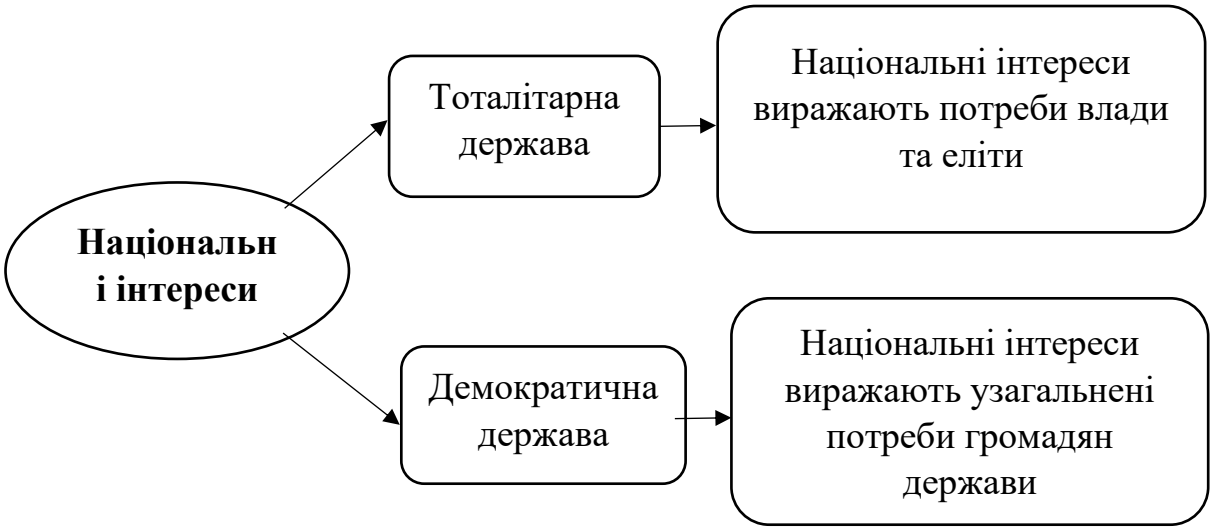

Рис. 4.4. Специфіка формування національних інтересів за демократичного та тоталітарного політичного режимів

Представники ліберальної течії, спираючись на концепції ідеалізму в міжнародних відносинах, пропонують вважати передумовою дій держав не національний інтерес, а «національну ідентичність», що включає мову та релігію як основу національної єдності, культурно-історичні цінності, національну пам'ять та ін. Тобто визнається наявність національних інтересів лише за умови, що їхнім основним змістом виступатимуть моральні питання та глобальні проблеми сучасності. Отже, головним завданням демократичною держави є захист ліберальних моральних принципів та прав людини.

4.2. Класифікація національних інтересів

Змістове наповнення поняття «національні інтереси» досить різноманітне – поєднує широкий спектр загальних та індивідуалізованих потреб, напрями зовнішньої та внутрішньої політики, безпекові життєво важливі та другорядні завдання тощо. Відповідно до цього в теорії та

практиці світової політики виникають проблеми зі структуруванням та ранжуванням національних інтересів з урахуванням їх типології, що актуалізує зусилля науковців щодо вдосконалення існуючої класифікації національних інтересів та розробки нових класифікаційних критеріїв, що відповідають змінам міжнародного середовища.

Класифікація національних інтересів має не лише теоретичне, а й ***прикладне значення*** та є важливою для формування зовнішніх і внутрішніх стратегій державної політики, дозволяє реалізувати такі ***завдання***:

– визначення стратегічних цілей та пріоритетів політики держави на міжнародній арені;

– оптимізація державних ресурсів – їх ефективний розподіл ресурсів та зосередження для досягнення стратегічних цілей, що дозволяє уникнути розсіювання зусиль та забезпечити максимальний ефект від реалізації національних інтересів;

– досягнення стабільності та прогнозованості у зовнішній політиці держави, уникнення раптових змін у стратегії та зміцнення довіри на внутрішньому та міжнародному рівнях;

– посилення адаптації до змін у міжнародному середовищі на глобальному та регіональному рівнях, розробка інструментів ефективного реагування на нові виклики та загрози, своєчасне визначення нових пріоритетів та перегляд стратегічних цілей;

– забезпечення консистентності (узгодженості) у зовнішній політиці, уникнення суперечностей, що можуть підірвати довіру та спричинити негативні наслідки для реалізації національних інтересів держави.

Таким чином, класифікація національних інтересів (табл. 4.2) є важливою для забезпечення ефективності, стабільності та успішності зовнішньої політики держави в глобальному світі.

Таблиця 4.2

Класифікація національних інтересів держави

Критерій	*Види національних інтересів*
Сфера інтересів	– політичні; – економічні; – військові; – культурні; – інформаційні.
Рівень стійкості у часі	– безпосередні (до 1 року); – короткострокові (1–5 років); – середньострокові (5–20 років); – довгострокові (20–50 років); – майбутні (від 50 років).
Ступінь пріоритетності	– стратегічні (захист національних інтересів); – тактичні; – оперативні.
Відносини між акторами	– конфронтаційні; – розбіжні; – паралельні; – спільні; – універсальні.
Відповідність функціям держави	– внутрішні; – зовнішні.
Географічна спрямованість	– глобальні; – регіональні; – локальні.

Національні інтереси розрізняються за своїм значенням та впливом на міжнародній арені. За цією ознакою їх можна класифікувати на:

- головні (життєво важливі)/другорядні;
- постійні/змінні;
- довгострокові/кон’юнктурні.

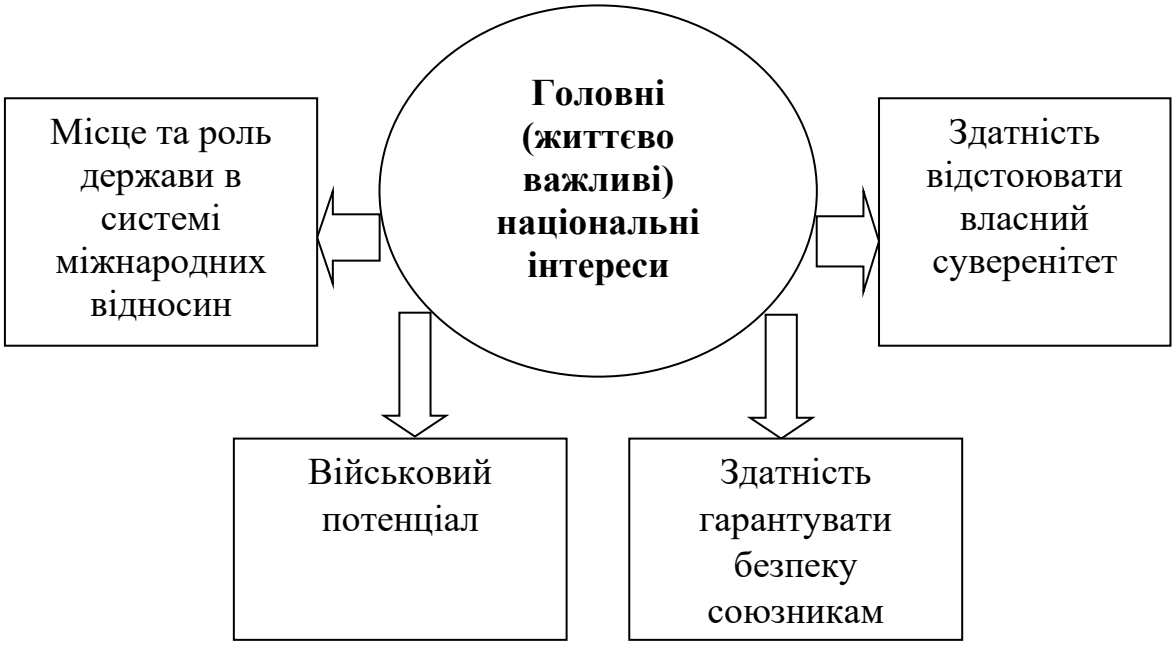

Рис. 4.5. Параметри головних (життєво важливих) національних інтересів

Факт існування ***життєво важливих національних інтересів*** (рис. 4.5) визначається такими параметрами національного та державного розвитку:

– цивілізаційними, культурологічними, етнонаціональними, історичними;
– геополітичними;
– місцем у системі міждержавних відносин;
– військовим потенціалом;
– здатністю захищати власний суверенітет;
– здатність бути гарантом безпеки союзників.

Головні інтереси складаються як з основних (фундаментальних) цінностей, так і з поточних завдань, пов’язаних із підтримкою безпеки країни. ***Фундаментальні цінності*** детермінують довгострокові стратегії розвитку держави, співвідношення внутрішньої та зовнішньої діяльності, значення та місця зовнішньополітичного курсу країни у вирішенні проблем, що стосуються збереження нації, суверенітету, підтримки національної безпеки. Життєво важливі інтереси реалізуються та захищаються державою всіма доступними ***методами та інструментами*** таких ***сфер***:

– військова справа;
– економіка;
– дипломатія:
– ідеологія.

Збереження національного суверенітету та державної територіальної цілісності визнаються як головні інтереси держави всіма політичними групами, незалежно від їхньої політичної орієнтації.

Другорядні інтереси є значущими для держав у сфері зовнішньої політики, але мають приватний характер та стосуються таких ***сфер***:

– реалізація перспектив розвитку нації, що базуються на довгостроковій основі:

– напрямів державного розвитку, нехтування якими може запустити негативні процеси для нації, але не є безпосередньою загрозою її існуванню.

Зміст другорядних інтересів визначається життєвоважливими інтересами, але при цьому вони залишаються відносно самостійними. Ці інтереси є визначальним чинником у становленні функціонального змісту окремих напрямів зовнішньої політики держави та у практичній площині. Якщо буде потрібно, то другорядними інтересами можна буде пожертвувати заради життєво важливих (головних) інтересів. При цьому держава зазнає мінімальних витрат.

Життєво важливі (головні) та другорядні інтереси відображають об'єктивну сторону загальнонаціональних інтересів держав у світовій політиці.

Національні інтереси країн можна класифікувати залежно від того, на який період часу вони спрямовані та які цілі передбачають. За ***рівнем стійкості у часі*** національні інтереси поділяються на:

– безпосередні (до 1 року);
– короткострокові (1–5 років);
– середньострокові (5–20 років);
– довгострокові (20–50 років);
– майбутні (від 50 років).

Довгострокові національні інтереси є стратегічними за своєю природою. Вони визначають цілі країни та орієнтують національну політику на перспективний розвиток:

– захист суверенітету;
– економічне зростання;
– інфраструктурний розвиток;
– науково-технічний прогрес;
– збереження природних ресурсів та екологічна стійкість.

Довгострокові інтереси є пріоритетними для стабільного розвитку країни та забезпечення її майбутнього благополуччя.

Короткострокові національні інтереси відображають нагальні завдання та проблеми, що виникають у поточний момент розвитку держави, наприклад:

- забезпечення безпеки;
- вихід із економічної кризи;
- реагування на загрози тероризму;
- розв'язання конкретних міжнародних конфліктів;
- вирішення екологічних проблем тощо.

Хоча короткострокові інтереси можуть мати тимчасовий характер, вони впливають на довгострокові стратегічні цілі країни, а якщо вони не вирішені належним чином, то стають перешкодою для просування життєво важливих національних інтересів.

Важливою умовою ефективної зовнішньої політики держав є збалансованість між довгостроковими та короткостроковими національними інтересами. Прийняття стратегічних рішень має враховувати не лише поточні потреби та проблеми, але й довгострокові наслідки. Такий підхід дозволяє країнам забезпечити стійкий та збалансований розвиток національних інтересів у світовій політиці.

Класифікація національних інтересів за їх ***відповідністю функціям держави*** містить такі типи:

– ***внутрішні національні інтереси*** – спрямовані на захист внутрішньополітичних цінностей та полягають у забезпеченні внутрішньої стабільності й соціальної та національної злагоди;

– ***зовнішні національні інтереси*** – спрямовані на зовнішньополітичні цінності нації та полягають у захисті суверенітету та співробітництві з іншими державами.

За критерієм ***відносин між акторами міжнародних відносин*** виділяють:

- конфронтаційні національні інтереси;
- спільні національні інтереси.

Конфронтаційні інтереси складаються з діаметрально протилежних, несумісних інтересів, що зумовлюють конкурентну боротьбу між державами. Вони відбивають взаємовиключні цілі сторін. У разі розцінювання кожної зі сторін своїх цілей як життєво важливих, виникає нерозв'язне протиріччя. Якщо при цьому немає перешкод для розвитку антагонізму, то ці обставини можуть спричинити воєнний конфлікт.

Розбіжні інтереси є взаємно суперечними, але не

взаємовиключними і можуть безпосередньо сполучатися між собою. Такі інтереси спрямовані на досягнення протилежних цілей. Однак вони не становлять загрозу для виживання держав.

До групи ***паралельних національних інтересів*** входять інтереси сторін, що мають подібні цілі, але реалізовуються через застосування власних ресурсів, без узгодження своїх намірів.

Спільні національні інтереси передбачають взаємність у підходах держав щодо реалізації своїх цілей. Такі інтереси передбачають максимально можливу взаємодію країн у процесі вирішення спільних завдань.

У деяких випадках спільні для більшості держав інтереси перетворюються на ***універсальні***, що зводяться до захисту екології планети, еволюційних процесів людської спільноти. З розвитком глобалізаційних процесів частка універсальних національних інтересів постійно зростає.

За ***сферою регулювання*** національні інтереси можуть бути класифіковані за такими типами:

- політичні;
- економічні;
- військові;
- культурні;
- інформаційні.

Політичні національні інтереси охоплюють стратегічні цілі держав у сфері світової політики та міжнародних відносин у цілому. Вони можуть включати такі цілі, як збереження суверенітету, захист територіальної цілісності держави, підтримку демократії та прав людини, досягнення впливу та престижу на міжнародній арені.

Економічні національні інтереси виражають завдання економічної політики держави та включають:

- економічне зростання держави;
- захист торговельних інтересів, забезпечення безперешкодного доступу до зовнішніх ринків для експорту товарів і послуг, захист від недобросовісної конкуренції. Серед інструментів, що забезпечують захист торговельних інтересів, – участь у міжнародних торговельних угодах, використання тарифів і квот для захисту внутрішніх виробників;
- залучення іноземних інвестицій/поліпшення інвестиційного клімату через створення стимулів для іноземних інвесторів;
- енергетична безпека та доступ до природних ресурсів – стабільне постачання енергоресурсів за прийнятними цінами, пошук альтернативних джерел енергії, розвиток енергетичної інфраструктури та співпраця з іншими державами у сфері енергетики.

Безпекові національні інтереси належать до сфери захисту національної безпеки та включають боротьбу з тероризмом, незаконною міграцією, збереження ядерної та військової безпеки, захист від кібератак та інших загроз національні безпеці.

Військові національні інтереси відображають стратегічні цілі та пріоритети країни у сфері безпеки та оборони та є сукупністю стратегічних завдань, визначених державою у сфері військової політики, зокрема:

– забезпечення територіальної цілісності та безпеки держави – включає захист від зовнішніх загроз, терористичних атак, агресивних дій інших країн або територіальних претензій. Для багатьох держав це є основним завданням військової політики, на реалізацію якої виділяються значні ресурси, що забезпечують військову готовність та розвиток сектору державної оборони;

– захист національних інтересів за межами держави – може включати участь у міжнародних миротворчих місіях, захист своїх союзників або участь у міжнародних операціях із протидії тероризму;

– захист геополітичних інтересів держави – включає боротьбу за вплив у стратегічно важливих регіонах, контроль над морськими шляхами або боротьба за ресурси.

Культурні національні інтереси стосуються збереження та популяризації культурної спадщини держави, її мови, традицій та цінностей, підтримки міжнародного культурного обміну, розвитку освіти, захисту інтелектуальної власності та культурної різноманітності. Держави, просуваючи культурні національні інтереси, вдаються до підтримки національного мистецтва як чинника економічного розвитку та просування впливу держави на міжнародній арені.

Інформаційні національні інтереси визначають рівень доступу до інформації, контролю над медіа, захисту від кіберзагроз та сприяння держави цифровому розвитку. Реалізація інформаційних інтересів забезпечується через:

– стимулювання цифрового розвитку держави – інформаційних технологій, цифрової інфраструктури та електронного урядування;

– реалізацію права на свободу слова та безперешкодний доступ до інформації.

Типи національних інтересів відображають різноманітні аспекти стратегічних цілей та пріоритетів країн у сучасному світі. Їх реалізація вимагає комплексного підходу та співпраці на міжнародному рівні.

4.3. Вплив національних інтересів на світову політику

Національні інтереси є визначальним чинником у формуванні зовнішньополітичних стратегій країн світу та визначають поведінку державних таі недержавних акторів на міжнародній арені. ***Головною метою зовнішньої політики держави*** є захист національних інтересів та сприяння їх ефективній реалізації у світовій політиці.

Незважаючи на протиріччя між державами на світовій арені їхні національні інтереси часто є подібними. Так, економічними завданнями арабських країн Близького Сходу є утримання конкурентних позицій на сировинних ринках, що обумовлює зближення їхніх зовнішньополітичних позицій. Але водночас відмінними можуть бути інструменти та методи реалізації національних інтересів та забезпечення власної безпеки.

Національні інтереси не є константою, вони постійно змінюються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлює еволюцію зовнішньої політики держав з метою пристосування до міжнародного середовища. Ступінь зближення або віддалення національних інтересів різних держав залежить від стану міжнародних та міждержавних відносин. На рівні регіональної та глобальної політики країни мають відмінності у ставленні до інших акторів. Наприклад, реалізуючи свою зовнішньополітичну стратегію на Близькому Сході, США по-різному будують відносини з Саудівською Аравією, Іраном, Ізраїлем відповідно до своїх геополітичних національних інтересів.

Національні інтереси є важливим фактором у зовнішній політиці будь-якої країни. Вони визначаються як сукупність цілей, стратегій і цінностей, що визначають, як держава має співпрацювати з іншими країнами та вести свою зовнішню політику. Однак ці національні інтереси можуть зазнавати ***змін*** під впливом різноманітних ***чинників***:

– зміни в урядах чи інтересах найвпливовіших груп

– загальна зміна міжнародної ситуації як настання в глобалізації або перехід від біполярності до багатополярного світу;

– зміни в економічному статусі, енергетичні кризи, що можуть змінювати пріоритети країни в зовнішній політиці. Наприклад, збільшення залежності від імпорту енергоресурсів може змусити країну змінити свої національні інтереси в напряму більш активної зовнішньої політики з метою забезпечення стабільності постачання енергії.

Національні інтереси як усвідомлена потреба нації у

самозбереженні, розвитку та забезпеченні безпеки представлено відкритими заявами держави щодо власних потреб та намірів у міжнародній політиці. Подібні заяви завжди спираються на експертну оцінку поточних міжнародних проблем. Прямі або опосередковані формулювання національних інтересів містяться в різноманітних ***джерелах*** офіційного та неформального характеру, як то (рис. 4.6):

– конституції держав як їхні основні закони містять загальні положення щодо національних інтересів, серед яких базові – забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки. Конституційні акти визначають фундаментальні принципи, на яких ґрунтується діяльність держави і які відображають її стратегічні інтереси;

– стратегічні документи – національні стратегії розвитку, концепції національної безпеки, оборонні доктрини конкретизують національні інтереси держави, містять деталізовані плани та програми, спрямовані на досягнення довгострокових цілей у різних сферах – економіці, обороні, енергетиці, технологіях;

– закони та підзаконні акти – встановлюють правила та механізми реалізації стратегічних цілей і пріоритетів держав;

– міжнародні договори та угоди – виражають національні інтереси через конкретні положення та зобов’язання, які держава бере на себе або намагається встановити для інших сторін угоди;

– виступи та заяви керівників держав – виражають пріоритети, цілі та позиції з ключових питань національної безпеки;

– аналітичні дослідження та експертні оцінки – визначають поточні виклики та загрози, ефективність державної політики, пропонують рекомендації для її вдосконалення;

– засоби масової інформації. Через ЗМІ здійснюється комунікація уряду зі своїми громадянами та міжнародною спільнотою, медіа відображають громадську думку, що може впливати на формування національних інтересів.

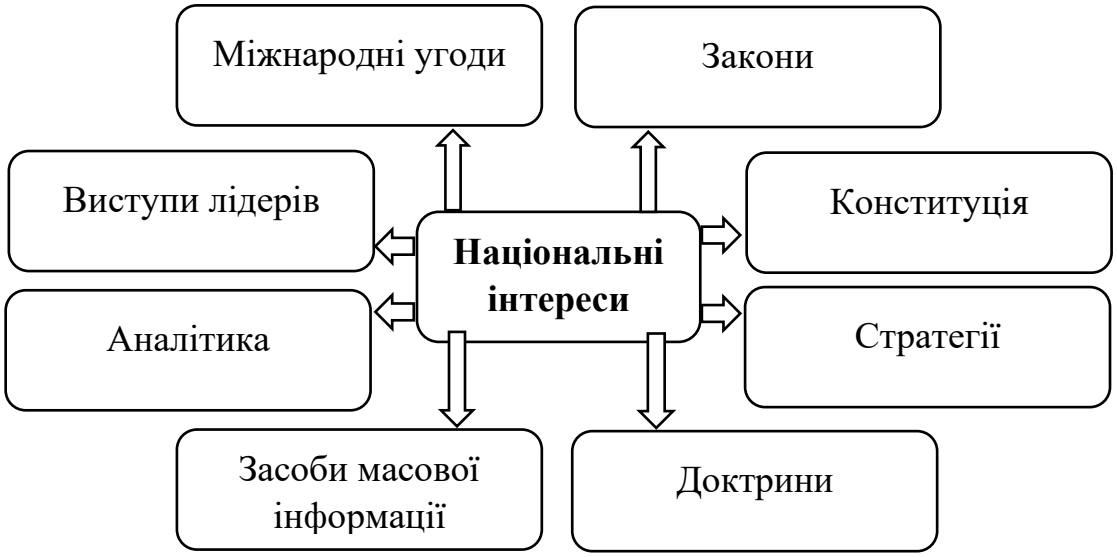

Рис. 4.6. Засоби трансляції національних інтересів

Національні інтереси є відкритою декларацією потреб і намірів держави, заснованих на оцінці поточної внутрішньої та зовнішньої ситуації. Головними складовими національного інтересу є:

- безпека;
- економіка;
- політика;
- культура.

Держави забезпечують власну безпеку через зміцнення збройних сил або участь у безпекових союзах. Економічний інтерес реалізується через розвиток експортних ринків або залучення іноземних інвестицій. Політичний інтерес виражається в участі держави у різноманітних міжнародних об'єднаннях та прийнятті рішень, спрямованих на досягнення власних стратегічних цілей. Культурні інтереси захищаються через захист та популяризацію національної мови, традицій та мистецтва.

До ***функцій*** національного інтересу належать:

- визначення ієрархії зовнішньополітичних інтересів, що дозволяє уникнути неефективних витрат ресурсів. Спрямовування дій урядів на міжнародній арені та визначення держав-партнерів і держав-ворогів;
- забезпечення національної безпеки;

– надання суспільству критеріїв оцінки ефективності реалізації зовнішньої політики;

– розумне обмеження свободи дій влади, яка часто прагне використовувати зовнішню політику для зміцнення своїх внутрішньополітичних позицій;

– сформульовані у відкритій формі національні інтереси надають суспільству критерії оцінки ефективності діяльності осіб, що відповідальні за ухвалення зовнішньополітичних рішень;

– забезпечують можливість своєчасного коригування найважливіших напрямів державної політики;

– підвищення передбачуваності держави як носія національного інтересу в міжнародних відносинах.

Ефективність декларації національного інтересу як інструменту зовнішньої політики визначається правильним балансом між амбіціями держави та гарантіями утримання від жорстких ігор із нульовою сумою. Наприклад, навряд чи можна вважати оптимальними формулювання національних інтересів, що призводять до різкого збільшення кількості впливових супротивників і тим самим підвищують опір міжнародного середовища до зовнішньої політики держави.

Міжнародне партнерство не може успішно розвиватися за умов незрозумілості головних намірів учасників-акторів. Тому держави, безпека яких залежать від кооперації з іншими країнами, відкрито декларують власні інтереси, намагаються не відлякувати потенційних партнерів невизначеністю довгострокових намірів. Схожість ціннісних підстав національних інтересів (наприклад, прихильність до поширення ліберальної демократії або принципу необмеженого державного суверенітету) є додатковим сигналом для країн, що поділяють аналогічні цінності. Таким чином, створюється міцна основа для взаємної довіри акторів. Національні інтереси можуть конкурувати із загальними світовими інтересами, проте вирішення цього протистояння полягає у розвиненні співпраці та взаєморозуміння між країнами. У сучасному світі важливо брати до уваги різноманітність національних інтересів та знаходити конструктивні шляхи для співпраці у вирішенні спільних проблем.

Успішність реалізації державою власних національних інтересів залежить від її сили, яка є основним зовнішньополітичним ресурсом держави у міжнародних відносинах. Сила та національні інтереси є взаємопов’язаними поняттями, що доповнюють одне одного. В основі національних інтересів лежить прагнення до збереження та посилення державної потужності. Національні інтереси спрямовані на зміцнення

держави, тоді як сила держави виступає головним інструментом для досягнення цих інтересів. Сила держави визначається через такі дефініції:

– здатність захищати національні інтереси, а також реалізовувати намічені цілі на світовій арені;

– здатність впливати на зовнішні умови свого існування у міжнародному середовищі, зокрема змінювати їх, або, навпаки, чинити опір змінам, що відбуваються там, здійснюючи це за допомогою певного набору матеріальних засобів та інструментів;

– здатність держави здійснювати помітний вплив на інших акторів системи міжнародних відносин та міжнародну обстановку в цілому за допомогою нематеріальних засобів, переконувати інших через культурні, ідеологічні, моральні та пропагандистські інструменти;

– престиж держав – авторитет серед інших акторів системи міжнародних відносин. Рівень авторитету зумовлений його політичним впливом.

Французький історик та політолог Ж.-Б. Дюрозель виділив ***методи реалізації*** сили держави:

– примус;
– торг;
– використання методів противника;
– загрозу, не що передбачає евентуального застосування сили;
– загрозу, що передбачає використання сили;
– пряме використання державою сили.

Виходячи з аналізу масштабів та результативності застосування перелічених методів, держави поділяються на такі типи:

– великі держави;
– малі (слабкі) держави.

Малі держави, на думку Ж.-Б. Дюрозеля, не здатні використовувати такі засоби, як примус та ефективний торг, тоді як великі держави можуть без ризику і з користю для себе застосовувати примус у будь-яких його формах та коли вважатимуть це за необхідне.

Питання для самоперевірки

1. Які категорії світової політики розкриваються через поняття національних інтересів, за версією представників політичного реалізму?
2. Хто вперше науково обґрунтував концепцію національного інтересу і в якому році це сталося?
3. Які основні положення реалістичної концепції національного інтересу виділяються у формуванні зовнішньої політики держави?
4. Як Ганс Моргентау трактує вплив морально-етичних принципів на зовнішню політику США?
5. Які сфери національних інтересів виділяють реалісти і чим вони відрізняються від суспільних інтересів?
6. Які головні ознаки національного інтересу виділяють реалісти?
7. Як Реймон Арон доповнює концепцію національного інтересу, запропоновану Гансом Моргентау?
8. Як Кеннет Волтц трактує національні інтереси порівняно з класиками політичного реалізму?
9. Який вплив мають структурні процеси міжнародної системи на формування національних інтересів за теорією Кеннета Волтца?
10. Яку аналогію проводить Кеннет Волтц між державою та компанією у своєму аналізі національних інтересів?
11. Чому, на думку Кеннета Волтца, держави надають перевагу власній безпеці та виживанню при визначенні національних інтересів?
12. Як Кеннет Волтц визначає суверенітет держави?
13. Чому, згідно з неореалістами, міжнародні альянси є короткочасними і які ризики вони несуть?
14. Які складові додають неореалісти до розуміння сутності національних інтересів?
15. Які основні типи національних інтересів згадуються у тексті?
16. Що охоплюють політичні національні інтереси держави? Назвіть хоча б три цілі.
17. Які завдання включають економічні національні інтереси? Назвіть чотири основні аспекти.
18. Які заходи належать до забезпечення військових національних інтересів країни?
19. Як держави реалізують культурні національні інтереси на міжнародній арені?
20. Які ключові складові національного інтересу визначено в тексті

і чому вони важливі для держави?

21. Як держави забезпечують свою безпеку, економічні інтереси та участь у міжнародних об'єднаннях, враховуючи національні інтереси?

22. Як ефективність декларації національного інтересу впливає на зовнішню політику держави?

23. Як взаємозв'язок між силою держави та національними інтересами визначає зовнішньополітичну стратегію?

24. Які методи реалізації сили держави ви виділяєте найбільш ефективними, особливо для малих та великих держав?

Практичні завдання

1. Прочитайте висловлювання Ганса Моргентау та надайте аргументовані відповіді на запитання, що розміщенні під текстом.

«Реалізм визнає моральну складову політичного процесу. Але водночас реалізм стверджує про невідповідність морального імперативу вимогам успішної політики…універсальні моральні принципи не застосовуються до урядових дій у їх загальному абстрактному формулюванні та мають бути пристосовані до конкретних обставин місця та часу. Можна сказати: «Fiat justitia, pereat mundus» (Нехай світ загине, але закон запанує)», але держава не має такого права. Окремі особи та нація в цілому оцінюють політичні процеси на основі універсальних моральних принципів. Наприклад, свобода…але держава не має права ставити мораль вище потреб ефективної політики, яка сама спирається на реалізацію морального принципу виживання нації. Розсудливість, що розуміється як врахування наслідків політичних дій, є невід'ємною частиною політичної моралі та найвищою політичною чеснотою. Етика оцінює вчинок відповідно до його відповідності моральному закону. Політична етика оцінює дію відповідно до її політичних наслідків» (Цит: Hans J. Morgenthau Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, 1978, pp. 4-15).

– Чому представники реалізму вважають, що держава не має права ставити мораль вище потреб ефективної політики? Обґрунтуйте свою відповідь.

– Порівняйте погляд реалізму на мораль в політиці з лібералізмом. Визначте головні відмінності та подібності.

– Наведіть приклади історичних подій або політичних рішень, що відповідають підходу реалізму до моралі у політиці. Обґрунтуйте свій

вибір.

– Проаналізуйте сучасну політичну ситуацію в будь-якій країні (на ваш вибір) з точки зору реалізму. Як моральні принципи та потреби ефективної політики взаємодіють у цій ситуації?

2. Напишіть есе на тему: «Чи можливо поєднати моральні імперативи та вимоги ефективної політики?».

3. Визначте та охарактеризуйте конфронтаційні та спільні національні інтереси за такою схемою:

– оберіть дві країни, які мають конфронтаційні національні інтереси, опишіть ці інтереси та аргументуйте, чому вони є конфронтаційними.

– оберіть дві країни, які мають спільні національні інтереси, опишіть ці інтереси та аргументуйте, чому вони є спільними.

Для кожної пари країн надайте щонайменше 3 приклади конфронтаційних або спільних національних інтересів.

4. Оберіть міжнародну ситуацію або конфлікт і проаналізуйте, які типи інтересів за відносинами між акторами (конфронтаційні, розбіжні, паралельні, спільні) присутні в цьому випадку.

Тестові завдання

1. Основою всіх дій держав на міжнародній арені є:

а) національний інтерес;

б) сила;

в) економічна політика;

г) торгівля.

2. Геополітичний аспект національних інтересів передбачає:

а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту національних інтересів;

б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;

в) збільшення надходжень до бюджету від зовнішньоекономічної діяльності;

г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та

інформаційної експансії.

3. Внутрішньополітичний аспект національних інтересів передбачає:

а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту національних інтересів;

б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;

в) збільшення надходжень до бюджету від зовнішньоекономічної діяльності;

г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансії.

4. Тактичні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

5. Стратегічні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

6. Оперативні національні інтереси:

а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;

б) визначають життєво важливі інтереси;

в) є сукупністю національних інтересів, реалізація яких дозволяє негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;

г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

7. Здатність держави досягати цілей у зовнішній політиці шляхом суттєвого впливу на політику інших держав – це:

а) військовий потенціал;

б) сила держави;

в) колоніалізм;

г) військова міць.

8. Що означає поняття «національні інтереси» у світовій політиці?

а) інтереси окремих політичних партій;

б) інтереси нації або держави;

в) інтереси міжнародних організацій;

г) інтереси релігійних груп;

9. Який тип національних інтересів спрямовано на забезпечення майбутнього розвитку країни?

а) довгострокові;

б) короткострокові;

в) тимчасові;

г) специфічні.

10. Яка з наведених функцій належить до національних інтересів у світовій політиці?

а) розваги населення;

б) забезпечення безпеки та стабільності;

в) виробництво косметичних засобів;

г) продаж технологій іншим країнам.

11. Яка з галузей не належить до національних інтересів у світовій політиці?

а) економіка;

б) культура;

в) спорт;

г) технології.

12. Який аспект національних інтересів спрямовано на забезпечення захисту прав і свобод громадян країни?

а) політичні інтереси;

б) економічні інтереси;

в) безпекові інтереси;

г) культурні інтереси.

14. Які національні інтереси враховують поточні потреби та проблеми країни у міжнародних відносинах?

а) довгострокові;

б) короткострокові;

в) політичні;

г) економічні.

15. Які з нижченаведених пріоритетів належать до національних інтересів у світовій політиці?

а) забезпечення безпеки та стабільності;

б) продаж екзотичних фруктів;

в) відвідування міжнародних фестивалів;

г) організація спортивних змагань.

16. Яке значення має класифікація національних інтересів у світовій політиці?

а) вона допомагає збалансувати різні аспекти зовнішньої політики країни;

б) вона визначає культурні цінності країни;

в) вона забезпечує безпеку внутрішніх справ;

г) вона впливає на географічне положення країни.

17. Яка з основних переваг класифікації національних інтересів у світовій політиці:

а) вона допомагає оптимізувати ресурси та зосередитися на стратегічних цілях;

б) вона визначає релігійні переконання країни;

в) вона сприяє розвитку сільського господарства;

г) вона визначає мовні питання країни.

18. Яка з цілей входить до політичних національних інтересів держави:

а) збереження суверенітету;

б) розвиток цифрової інфраструктури;
в) поліпшення інвестиційного клімату;
г) підтримка міжнародного культурного обміну.

19. Що входить до економічних національних інтересів держави:
а) боротьба з тероризмом;
б) захист торговельних інтересів;
в) контроль над медіа;
г) забезпечення територіальної цілісності.

20. Яке основне завдання військової політики держави:
а) стимулювання цифрового розвитку;
б) розвиток освіти;
в) забезпечення територіальної цілісності;
г) захист інтелектуальної власності.

21. Який захід спрямовано на забезпечення інформаційних національних інтересів:
а) створення стимулів для іноземних інвесторів;
б) розвиток інформаційних технологій;
в) участь у міжнародних миротворчих місіях;
г) захист від кібератак.

22. Що є ключовим аспектом культурних національних інтересів:
а) поліпшення інвестиційного клімату;
б) збереження та популяризація культурної спадщини;
в) боротьба з незаконною міграцією;
г) захист територіальної цілісності.

Розділ 5
АКТОРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

5.1. Визначення акторності держави у світовій політиці
5.2. Моделі зовнішньої політики держав у світовій політиці
5.3. ТНК у системі світової політики
5.4. Тероризм як актор світової політики

5.1. Визначення акторності держави у світовій політиці

Головною характеристикою ***актора міжнародних відносин*** є акцент на його активності та впливі на процеси у світовій політиці. ***Ознаками*** актора міжнародних відносин є:

- здатність до формування самостійної стратегії поведінки на міжнародній арені;
- наявність ресурсів для реалізації власної стратегії;
- здатність протистояти загрозам системи міжнародних відносин.

Для визначення акторності держав у світовій політиці використовують інституційну класифікацію на ***держави модерну та постмодерну***. Основним типом держав є держава модерну, яка визначається як класична вестфальська держава. В основу поведінки держави на світовій арені покладено прагнення зміцнити основні ***інститути модерну***:

- національний суверенітет;
- верховенство національних інтересів;
- поділ на внутрішню та зовнішню політику;
- націоналізм.

Стабільність відносин між державами модерну заснована на балансі сил. Такі держави прагнуть максимально збільшити свою військово-політичну силу. Відповідно до типології держав у політичному реалізмі держави модерну поділяються на такі типи: наддержави, великі держави, регіональні держави, малі держави (рис. 5.1).

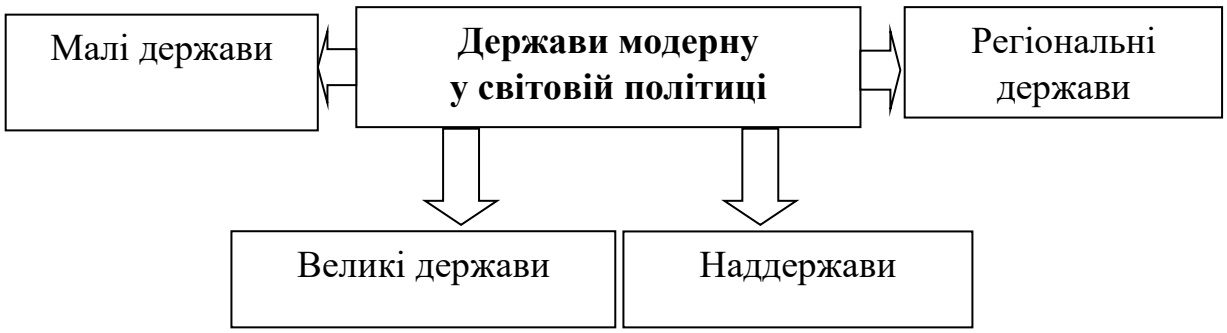

Рис. 5.1. Стратифікація держав модерну у світовій політиці

Держави постмодерну зберігають такі ознаки держав модерну: національні кордони, суверенітет, національна ідентичність. Однак ці інститути не мають для них пріоритетного значення. Їхня поведінка у світовій політиці відрізняється позитивним ставленням до взаємозалежності та системи глобального управління Політичне насильство у відносинах між державами постмодерну вважається неприпустимим явищем. Головними ***рисами*** держав постмодерністського типу є:

– багаторівневе управління у різних взаємопов'язаних, що здійснюється за допомогою наднаціональних, міжнародних та транснаціональних мереж;

– наднаціональність, децентралізація;

– інтеграція, більша частина економічної активності відбувається у транскордонних мережах, національна економіка втрачає самодостатність.

Прикладами держав постмодерну традиційно вважаються держави Європейського Союзу. Окремими рисами держав постмодерну характеризуються держави-члени регіональних інтеграційних об'єднань, таких як АСЕАН, НАФТА, МЕРКОСУР.

Держави премодерну представлені державами, які прагнуть стану модерну або державами, що не відбулися. Такі держави втрачають легітимну монополію на фізичне насильство у межах своєї території, їхня політична система заснована на традиційних соціальних інституціях. Держави премодерну є акторами світової політики.

Держави модерну та постмодерну утворюють у взаємодії між собою дві різні міжнародні системи: плюралістичну та солідарну міжнародну спільноту. У плюралістичній міжнародній системі основними рисами є:

– формування держав за територіальним принципом;
– гегемонія великих держав;
– баланс сил;
– дипломатичні методи та війна у взаємовідносинах між державами;
– міжнародне право.

Держави в плюралістичній системі керуються виключно власними національними інтересами, в яких часто переважають суб'єктивні інтереси представників влади.

Особливістю міжнародного права у плюралістичній системі є інститут згоди. Держави виконують тільки ті зобов'язання, які вони на себе взяли. Примусити держави до дотримання договорів, угод та конвенцій, під якими вони не поставили своїх підписів, неможливо.

Основною характеристикою плюралістичного суспільства є ієрархія акторів. З початку формування системи у світі утворилася група великих держав, які після глобальних системних збройних конфліктів встановлюють нові принципи, що регулюють міжнародні відносини, їхнє взаємне співіснування. У підтримці життєдіяльності системи великі держави застосовували інститут дипломатії, який забезпечував комунікативну складову їх взаємодії. У такий спосіб вирішувалося питання про формування спільних інтересів.

Проблема владної асиметрії у плюралістичній системі регулюється політикою цілеспрямованої підтримки балансу сил між великими державами. Будь-яке рішення ґрунтується на консенсусі великих держав. У свою чергу, силова рівновага набуває стійкості за умов збігу норм і цінностей, на які орієнтуються великі держави.

Солідарна міжнародна система формально заснована на тих же принципах та інститутах, що й плюралістична, але змістовне навантаження цих інститутів якісно інше. Так, якщо в рамках плюралістичного міжнародного суспільства суверенітет ґрунтується на ідеї «автономії», то для держав постмодерну суверенітет означає зобов'язання ефективно виконувати свої функції на благо громадян та міжнародного суспільства. Порушення цієї відповідальності надає міжнародному суспільству легітимне право на гуманітарну інтервенцію.

Змінюється й інститут міжнародного права. До концепції державності входить моральна норма поваги та дотримання прав і свобод громадян, демократичність політичного режиму. Зміни зазнає і принцип згоди. Все більшого значення набуває традиційне право, джерелом якого є звичай, тобто тривала нормотворча практика, що склалася в країнах. Значення згоди держав зменшується через поширення міжнародних

режимів, за яких не держави, а міжнародні організації розробляють системні норми. При цьому у міжнародних організаціях поширюється практика вирішення спірних питань більшістю голосів, оскільки прагнення консенсусу нерідко стає перешкодою ефективної діяльності системи.

В умовах неоліберальної світової економіки держави різних типів вибудовують власні підходи щодо участі в економічному регулюванні. Держави модерну орієнтуються на форми прямого управління, що суперечить неолібералізму. Тому цим державам доводиться долати більший опір в умовах глобальної економіки, ніж державам постмодерну, які орієнтуються на опосередковані форми управління. Якщо держави модерну прагнуть контролювати економічну діяльність шляхом безпосереднього втручання у хід її здійснення, то постмодерні управляють економічними процесами шляхом формування для них відповідного політичного та правового контексту, шляхом визначення спільних, рамкових цілей та перспектив.

5.2. Моделі зовнішньої політики держав у світовій політиці

Моделювання зовнішньої політики є важливим інструментом для визначення стратегії держав. Воно забезпечує стратегічне планування, оптимізацію ресурсів, адаптивність до змін, підтримку внутрішньої стабільності та ефективну участь у глобальних процесах. ***Завданнями*** моделювання зовнішньої політики держав є:

– визначення центрів планування зовнішньої політики, ухвалення рішень, контролю їх ефективності та результативності. Центрів може бути кілька і вони можуть конкурувати між собою;

– виділення базових засад зовнішньої політики держави: раціональних, бюрократичних, ідеологічних, ціннісних, ситуативних;

– оцінка впливу на формування та реалізацію зовнішньої політики внутрішніх чинників: відомчих та корпоративних інтересів, позицій державних установ, суб'єктів економіки, політичних партій, громадських об'єднань, профспілок, релігійних організацій, засобів масової комунікації, неформальних груп впливу тощо;

– виявлення впливу на зовнішньополітичний курс держави зовнішніх чинників, до яких належать інтереси наддержав та великих регіональних центрів сили, узгодження політики із союзниками та партнерами по міжнародним організаціям, економічним союзам та військово-політичним блокам, взаємодія з транснаціональними

корпораціями та іншими недержавними суб'єктами міжнародних відносин;

– характеристика ефективності зовнішньої політики в цілому та результативності просування національних інтересів як її основної складової на різних рівнях вибудовування відносин з іншими суб'єктами світової політики та економіки.

Американський політолог, фахівець із питань національної безпеки ***Грехам Аллісон*** запропонував у 1971 р. основні ***моделі державної зовнішньої політики***, спираючись на результати порівняльного аналізу дій США та СРСР у період Карибської кризи 1962 р.:

– модель раціональної політики;
– модель організаційного процесу;
– модель бюрократичної поведінки.

Актуальність такого дослідження у міжнародних умовах початку 1970-х років диктувалася необхідністю вивчення зовнішньополітичного курсу держав у холодній війні, які, переживши найгострішу та найнебезпечнішу фазу протистояння на початку 1960-х рр., ініціювали період розрядки міжнародної напруженості.

Модель раціональної політики є класичною моделлю та передбачає, що зовнішня політика є результатом свідомої, цілеспрямованої діяльності як держави в цілому, так і її політичного керівництва або лідера. В класичній моделі зовнішня політика держави часто ототожнюється з уявленнями однієї людини або вузької групи осіб про національні інтереси та способи їх відстоювання і просування. Такий підхід є типовим для абсолютних монархій, які домінували в міжнародних відносинах протягом багатьох століть. У XX ст. класична модель була характерна для тоталітарних чи авторитарних режимів з чітко вираженим єдиним центром прийняття рішень та контролю за їх виконанням. У XXI ст. вона має місце в абсолютних монархіях чи державах із повною концентрацією влади в руках одного державного лідера.

Модель організаційного процесу є нормативною за своєю суттю та розглядає зовнішню політику як сукупність врівноважених між собою організаційних дій, правових актів та бюрократичних процедур, що дозволяє реалізувати збалансовану зовнішньополітичну стратегію. Для ухвалення рішень у моделі організаційного процесу необхідне досягнення консенсусу між державними установами, що відповідають за різні аспекти зовнішньої політики – міністерство закордонних справ, міністерство оборони, безпекові органи, міністерства та відомства фінансового та економічного блоку, інші державні та корпоративні структури. Державні інституції на основі вивчення тих сфер зовнішньої

політики, за які вони відповідальні, пропонують рішення щодо заходів на міжнародній арені. Державна влада здійснює контроль за дотриманням компетенцій інституцій у межах чинного законодавства.

Модель бюрократичної політики являє собою відомчу модель та передбачає формування зовнішньої політики як наслідок політичних компромісів та інших домовленостей між представниками державних установ, лобістів, різних груп впливу. Домовленості можуть мати неформальний характер, не фіксуватися у юридичній формі і відображати вузьковідомчі інтереси, наприклад збереження чи розширення фінансування з державного бюджету.

В світовій політиці частина держав будують свої стратегії на ціннісних або ідеологічних параметрах. ***Ціннісна модель*** зовнішньої політики держави притаманна країнам, що вибудовують зовнішньополітичний курс на спільних цінностях та принципах альянсу, до якого вони входять. ***Ідеологічна модель***, незважаючи на завершення холодної війни та зникнення поняття «світова соціалістична система», продовжує визначати зовнішньополітичний курс деяких держав. Ідеологічні уявлення можуть бути тісно переплетені із принципами етнічної чи конфесійної солідарності, а також обумовлені складними причинами історичного та культурного характеру.

Елементи всіх розглянутих моделей можуть одночасно бути присутніми у процесі формування та реалізації зовнішньополітичного курсу в конкретних умовах та на певних історичних етапах, що обумовлює ***гібридний характер*** зовнішньополітичних моделей, який може змінюватись залежно від устрою держави. ***Ознаками*** гібридної моделі зовнішньої політики держави є:

– загальні та розпливчасті формулювання життєво важливих національних інтересів в урядових програмних документах, що залишають широке поле для зовнішньополітичних компромісів та угод;

– послідовна відмова урядів від декларування конкретних цілей та завдань зовнішньої політики щодо деяких країн чи регіонів, що дозволяє діяти гнучко та ситуативно у ході участі у вирішенні міжнародних конфліктів та ведення переговорів щодо найскладніших питань світової політики та економіки;

– відмінні позиції щодо актуальних зовнішньополітичних питань серед представників вищого керівництва країни, які можуть бути оприлюднені одночасно, відкриваючи тим самим можливості для пошуку компромісу з міжнародними партнерами;

– вплив політичних, економічних, силових, ідеологічних, релігійних груп на зовнішньополітичні рішення не приховується, а

максимально демонструється з метою опору уряду окремим верствам населення, що підтримує ці групи;

– корекція зовнішньополітичної стратегії держави під впливом внутрішніх чи зовнішніх чинників із широким висвітленням та роз'ясненням її причин у засобах масової комунікації, включаючи мережеві ресурси.

З початку XXI ст. в процесі визначення зовнішньополітичного курсу держав стали активніше брати участь недержавні актори, засоби масової комунікації та глобальні мережеві структури. За допомогою передових інформаційних технологій вони здатні здійснювати вплив на суспільну думку різних країн, сформувати певне ставлення до актуальних міжнародних проблем та в результаті ефективно впливати на керівництво держав із метою ухвалення необхідних зовнішньополітичних рішень.

5.3. ТНК у системі світової політики

Транснаціональні корпорації (ТНК) посідають високі позиції в ієрархії акторів сучасної світової політики. Метою ТНК є отримання максимального прибутку за умов мінімізації витрат. У міжнародній економіці загальновживаними ***визначеннями ТНК*** є такі:

– підприємства державної, приватної або змішаної форми власності;

– має відділення у двох та більше країнах;

– функціонує відповідно до певної системи прийняття рішень, що дозволяє проводити узгоджену політику та загальну стратегію за допомогою одного або кількох центрів прийняття рішень.

Щоб мати статус ТНК корпорації мусять відповідати хоча б одній із таких **ознак** (рис. 5.2):

– продукція підприємства реалізується більш як в одній країні;

– наявність закордонних дочірніх підприємств та філій, розташованих у двох та більше країнах;

– корпоративна власність розподіляється між резидентами різних країн, участь у закордонному акціонерному капіталі забезпечує контроль над економічною діяльністю закордонного підприємства та вважається як зарубіжні інвестиції;

– персонал ТНК має багатонаціональний склад;

– величина відсотка продажів, що реалізуються за межами країни базування материнської компанії, не менша за 25 % та частка активів розташована на територіях інших держав.

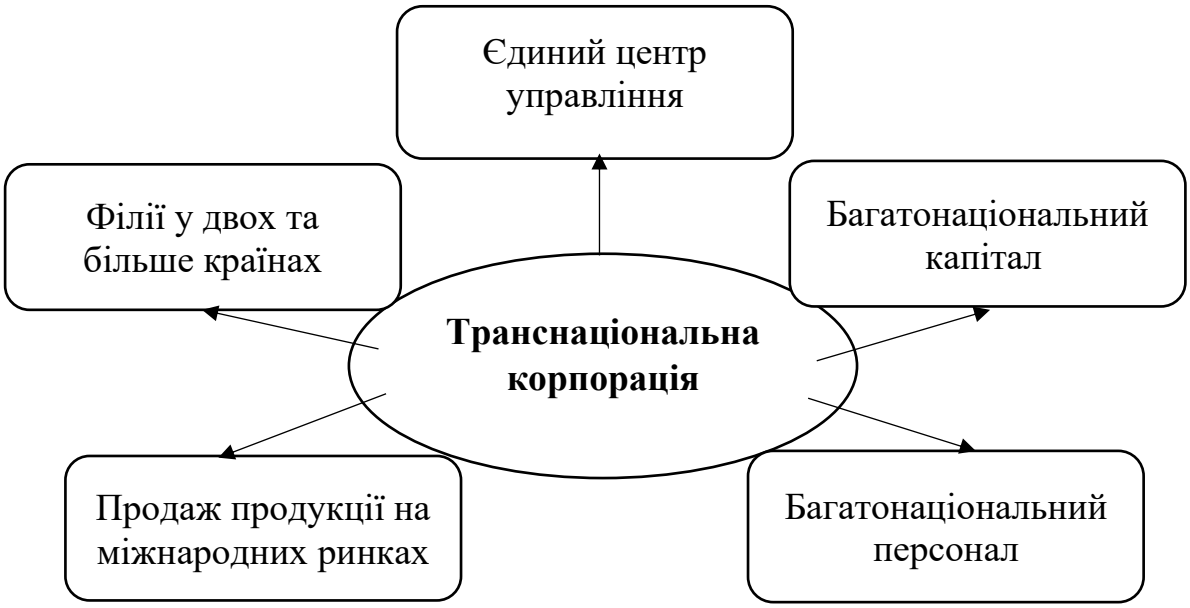

Рис. 5.2. Ознаки транснаціональної корпорації

Особливим типом ТНК є транснаціональні банки, які кредитують бізнес та організовують фінансові розрахунки у глобальному масштабі.

За ***організаційною структурою*** ТНК являють собою багатогалузеві концерни таких типів:

– горизонтально інтегровані ТНК – компанії, що мають філіали, що виробляють стандартизовану продукцію (автомобільне виробництво у США, система «fast food»);

– вертикально інтегровані ТНК – найважливіші стадії виробництва та управління зосереджені у одного власника;

– роздільні (диверсифіковані) ТНК – охоплюють підприємства в різних країнах, що не об’єднаними вертикально або горизонтально.

ТНК є великими корпораціями з іноземними активами, вони мають домінуючі позиції в багатьох сферах економіки, впливають на країну базування та на транснаціональні процеси в цілому, розробляють та реалізують єдині глобальні чи континентальну стратегії.

Через свій транснаціональний характер ТНК вступають в особливі відносин з державами, що часто призводить до виникнення між ТНК та національними урядами конкурентних відносин, в яких ТНК мають такі ***переваги***:

– ТНК менше відчувають негативні наслідки світових політичних криз, ніж державні актори;

– власники ТНК мають прямі комунікаційний канали для зв'язку з елітами та державною владою, отримують широкі можливості розвитку ділових контактів, участі у прийнятті вигідних для себе рішень регіонального та глобального масштабу;

– наявність приватних коридорів та каналів транснаціонального транзиту капіталів, ресурсів, персоналу, що надають можливість своєчасно перетинати державні кордони, незважаючи на дії митних, прикордонних та інших служб;

– глобальні ТНК мають потужні спецслужби і бізнес-розвідку.

ТНК мають надзвичайні повноваження у внутрішньодержавних та світових процесах, впливаючи на економіку та політику на глобальному рівні. Володіючи значними фінансовими ресурсами та міжнародною мережею виробничих і торговельних підрозділів, ТНК мають змогу змінювати ***економічний клімат*** держав через створення робочих місць, інвестування в інфраструктуру та технології, що сприяє прогресу країн. Водночас ТНК можуть нав'язувати державі власні сценарії економічного розвитку, використовуючи свої економічні важелі тиску для отримання сприятливіших податкових умов або зниження екологічних стандартів.

У сучасному світі ТНК перетворюються на сильного ***політичного актора***, використовуючи лобізм як інструмент, що надає можливість впливу на прийняття важливих державних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних рішень. ТНК активно інвестують значні кошти для просування своїх інтересів у міжнародних організаціях, таких як Світова організація торгівлі (СОТ) або Міжнародний валютний фонд (МВФ). Крім того, вони мають прямий вплив на уряди країн через фінансування політичних кампаній, надання грантів та інші форми співпраці. Дії ТНК на міжнародній арені можуть спричиняти загострення конфліктів, наприклад, через експлуатацію природних ресурсів або порушення прав людини в країнах, що розвиваються.

Зростання значення ТНК не обмежується сферами економіки та політики, вони мають значний вплив на ***культурне середовище*** сучасного світу, змінюючи соціальні норми, поведінку споживачів та культурні цінності в глобальному масштабі. ТНК сприяють поширенню західних культурних моделей по всьому світу через маркетингові стратегії, медіа, рекламу та споживчі товари. Наприклад, такі корпорації, як McDonald's, Coca-Cola та Nike стали символами глобальної культури, відомими в кожному куточку світу. Перелічене сприяє створенню уніфікованих споживчих практик та впровадженню стандартів якості. Глобальні рекламні кампанії ТНК часто використовують універсальні óбрази та ідеали, що приваблюють широку аудиторію, але водночас сприяють

культурній гомогенізації, що призводить до зменшення різноманітності проявів культури.

Національна рада США з розвідки у звіті ***«Глобальні тенденції – 2030: альтернативні світи»***[23] аналізує зростання впливу ТНК на зовнішню та внутрішню політику держав у сучасному світі. Експерти зазначають, що недержавні актори переважатимуть у світовому політичному просторі у процесах протидії глобальним викликам. Зміцнення недержавних акторів відбувається під впливом політичних, інформаційно-комунікаційних та фінансових трансформацій світової політики. Діяльність ТНК призводить до формування нової ***транснаціональної еліти***, представники якої мають владний вплив та утворюють альянси з державною владою. Таким чином, зростання впливу ТНК призводить до зміни статусу держав, які все більше еволюціонуватимуть у бік загальної координації, контролю та спостереження. У сучасній міжнародній системі ТНК мають великі можливості для втручання у внутрішньополітичні процеси національних держав та впливу на їхню зовнішню політику.

Посилення ролі ТНК на світовій арені має риси стійкої тенденції, проте найближчим часом ТНК не перетворяться на абсолютно самостійних акторів, які будуть спроможні протистояти іншим акторам.

5.4. Тероризм як актор світової політики

Тероризм багатоаспектне поняття та явище сучасної світової політики, що обумовлює існування різноманітних наукових підходів щодо його визначення. Базовими критеріями визначення тероризму є його політичні, правові та соціально-психологічні характеристики. Представники ***нормативістського*** підходу визначають тероризм як незаконне насилля проти безвинних людей з метою реалізації власних політичних цілей.

Правовий підхід акцентує увагу на ***юридичних аспектах*** тероризму та визначає його як використання злочинних дій для

23 Global Trends 2030: Alternative Worlds.

досягнення певних цілей, що дестабілізують суспільство. За такого підходу тероризм є актом, що порушує закон, а отже, терористи мають отримати покарання.

Представники ***психології*** наголошують на особистісних та соціально-психологічних чинниках терористів, які викликають дії, що призводять до загибелі невинних людей. Таким чином, явище тероризму розкривається через психологічні теорії, що пояснюють природу людської агресивності, чинники формування психопатологічних відхилень особистості, ідеологічних причин негуманних дій психічно здорових осіб[24].

На основі перелічених вище концепції сформовано ***синтетичний*** підхід до трактування тероризму, шо надає ***узагальнене визначення*** міжнародного тероризму – насильницькі методи або загроза їх використання, що застосовують недержавні індивідуальні актори, групи або організації для досягнення своїх цілей.

Синтетичний підхід виділяє ключові ***ознаки тероризму*** як політичного та соціально-правового феномену (рис. 5.3):

- організоване насильство;
- відсутність прямого зв'язку між жертвою терористичної атаки та цілями терористів;
- тактична мета терористів – привернення уваги до проблем;
- стратегічна мета терористів – зміни у загальноприйнятих унормованих відносинах;
- акти тероризму є криміналізованими діяннями;
- інструменти впливу – залякування та ефект несподіваності:
- різноманітність акторів;
- показова публічність терористичних актів.

[24] Shortland N. The psychology of terrorism.

Рис. 5.3. Комплексні ознаки тероризму

Сучасний тероризм набуває найрізноманітніших форм, що ***класифікуються*** за певними критеріями (табл. 5.1). Останні, у свою чергу, акцентують на тих типах тероризму, що мають вплив на міжнародні відносини.

Таблиця 5.1

Типи тероризму в міжнародних відносинах

Класифікаційний критерій тероризму	**Типи тероризму**
Масштаб поширення	Внутрішньодержавний тероризм; міжнародний тероризм.
Належність до державної влади	Державний тероризм; недержавний тероризм.
Ідентифікація акторів	Етнічний тероризм; релігійний тероризм.
Сфера впливу	Економічний тероризм; політичний тероризм; соціальний тероризм; інформаційний тероризм (кібертероризм).

Визначення ***масштабу поширення*** дозволяє виділити типи внутрішньодержавного та міжнародного тероризму.

Причинами ***внутрішньодержавного тероризму*** є посилення суспільних суперечностей, що тягне за собою збільшення масштабів та радикалізацію форм внутрішньополітичного протистояння. Серед

злочинних форм окремо виділяються групові вбивства, злочини проти особистості. Крім нелегальних, актором внутрішньодержавного тероризму може бути державна влада, що бореться з опозиційними силами через розпалювання насильства та встановлення власної диктатури.

Міжнародний тероризм є координованим систематичним насильством, що не обмежується кордонами однієї держави та ставить за мету досягнення власних цілей шляхом дестабілізації ситуації у світі або регіоні. Міжнародний тероризм часто виражає агресивну позицію конфесійних, етнічних або соціальних груп на процеси світової політики. ***Критеріями визначення*** міжнародного тероризму є такі ознаки:

– терористичні акти здійснено за межами держав, громадянами яких є терористи або їхні жертви;

– терористичні акти спрямовані проти осіб, які перебувають під захистом норм міжнародного права;

– терорист переховується або переховуватися в будь-якій державі, що актуалізує проблему екстрадиції.

Міжнародний тероризм становить загрозу національній та міжнародній безпеці, а наслідками міжнародного терористичного акту є:

– завдання шкоди ільком державам;

– спровоковані соціальні, політичні, національні та релігійні сутички;

– початок збройного міжнародного конфлікту;

– повна або часткова втрата суверенітету, порушення територіальної цілісності держави.

Найнебезпечнішими є ядерний, хімічний, біологічний та комп'ютерний тероризм. Саме ці типи тероризму можуть призвести до непоправних наслідків, численних людських жертв, екологічних катастроф.

Наступна класифікація застосовує критерій ***приналежності терористів до державної влади***, відповідно до якого тероризм поділяється на два типи:

– ***державний;***

– ***недержавний***.

Державний тероризм являє собою відкрите насильство політичної еліти, має своїм ресурсом владу та силу державних інституцій. Таким чином, державний тероризм санкціонується політичною владою. Головним інструментом державного тероризму є репресії. Державний і недержавний тероризм взаємопов'язані – репресії стимулюють насильні методи недержавного тероризму через унеможливлення

інших способів боротьби з тоталітарним або авторитарним політичним режимом.

Критерію ***ідентичності суб'єктів*** терористичної діяльності тероризм виділяє етнічний та релігійний типи тероризму. Саме вони найчастіше є підвидами міжнародного тероризму.

Групи, статус яких визначається етнічною/національною приналежністю є акторами ***етнічного тероризму.*** Метою етнічного тероризму є зміни форми державного устрою або зміни становища відповідної етнічної/національної групи. Причинами поширення етнічного тероризму є протиріччя, зумовлені нерівномірним розвитком регіонів, національними утисками.

Акторами ***релігійного тероризму*** виступають організації, що належать до певної релігійної конфесії. Однією з причин виникнення релігійного тероризму є фундаменталізм, що присутній у більшості світових релігій. Метою релігійного тероризму є утвердження релігії терористичної групи та послаблення/знищення інших конфесій. Релігійна терористична мотивація завжди є найрадикальнішою та нераціональною за своєю суттю. Тобто, боротьба з релігійними терористами через посилення правових норм кримінальної відповідальності є неефективною, оскільки застосування жорстких заходів покарання розглядається релігійними терористами як виконання важливої місії ціною власного життя.

За ***сферою впливу*** сучасний тероризм поділяється на такі групи:

- економічний;
- політичний;
- соціальний;
- інформаційний.

Сутністю діяльності представників ***економічного тероризму*** є вимагання матеріальних благ за допомогою шантажу, загрози застосування/використання насильства. Цілями економічного тероризму є дестабілізація фінансової сфери та економіки шляхом зниження рівня життя, створення економічних бар'єрів розвитку економіки, зниження вартості акцій, доведення до процедури банкрутства. Напрямами насильства, що мають вплив на процеси у міжнародній економіці, є:

- шантаж транснаціональних компаній;
- захоплення заручників;
- наркоторгівля.

Тип ***політичного тероризму*** включає підпільні автономні групи, що мають можливості застосовувати найсучасніші засоби зв'язку та

змінювати дислокацію бойових груп без втрати контактів. Лідери політичного тероризму не потребують легітимності та мають статус опозиції до нормативних системних відносин. Цілі політичного тероризму подібні до інших типів, адже переважно кінцевою метою різних терористичних угруповань є політична влада. Діяльність представників груп політичного тероризму підривають стійкість державної системи, здатні блокувати дії влади та послабити міжнародну систему в цілому.

Соціальний тероризм прагне до повалення законних урядів, зміни суспільного устрою, не має міжнародного характеру. Стимулюють поширення тероризму збільшення кількості маргінальних груп та суспільної нерівності.

Тип ***інформаційного тероризму*** (***кібертероризм***) орієнтується на політично або економічно мотивовані акції, що зосереджені в інформаційному секторі, мають форми насильства від груп або індивідуумів, які зламують комп'ютерні мережі державних установ, банків, підприємств, блокують інформаційні потоки, порушують роботу спецслужб. Характерною рисою інформаційного тероризму є те, що він представлений виконавцями-інтелектуалами та породжує новий вид насильства, що спричиняє масові людські страждання, поширює комп'ютерні віруси.

Ефективне протистояння тероризму залежить від виявлення закономірностей його виникнення та поширення. Ключова проблема антитерористичної боротьби полягає в тому, що тероризм є універсальним явищем, притаманним усім державам та суспільствам, незалежно від рівня соціально-політичного, економічного та культурного розвитку. Будь-яка суспільна проблема може стати приводом для терористичної кампанії. Тобто міжнародний тероризм є формою конфлікту, що виникає за умов формування необхідних йому причин. До ***чинників посилення міжнародного тероризму*** належать:

– послаблення ролі держави як провідного міжнародного актора;

– низька ефективність діяльності спецслужб, котрі не вміють вчасно виявити та попередити терористичні акти;

– поширення релігійних, сектантських, революційних, сепаратистських організацій, що наполягають на негайному виконанні своїх вимог та не зважають на обставини та інтереси інших міжнародних акторів;

– сприйнятті тероризму як національно-визвольного руху, підтримка дій терористів із боку національних або релігійних груп населення.

Причини виникнення та поширення міжнародного тероризму об'єднуються у такі групи: політичні, релігійні та соціально-економічні (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Причини поширення міжнародного тероризму

Політичні причини:	політична нестабільність; застосування терористичних методів державами; неефективність інструментів дипломатії, міжнародного права; криза систем міжнародної безпеки; поглиблення конфлікту Схід-Захід; створення світового інформаційного суспільства; масові маніпуляції свідомістю.
Релігійні причини:	поширення впливу екстремістських релігійних організацій.
Соціально-економічні причини:	нерівномірність економічного розвитку держав світу; низький рівень життя населення окремих регіонів.

Цілі міжнародного тероризму поділяються на два блоки:

1) соціально-психологічні – вплив на суспільство шляхом залякування, закріплення у людей тривоги, позбавлення їх відчуття безпеки та впевненості в майбутньому;

2) міжнародно-політичні – деструктивний вплив на держави та на міжнародні відносини в цілому.

В умовах розвитку інформаційного суспільства значних масштабів набув соціально-психологічний вплив міжнародного тероризму через Інтернет. За допомогою соціальних мереж та сайтів новин поширюються шокуючі фотографії та відеоролики, що викликають страх. Популярності набули відеозаписи страти полонених бойовиками організацій ісламського фундаменталізму.

Крім соціально-психологічного впливу на сучасне суспільство, не меншого значення міжнародний тероризм надає політичним цілям. Дії міжнародних терористів спрямовані переважно проти держав, їхньої внутрішньої та зовнішньої політики з метою впливу на весь перебіг міжнародних подій. Політичною метою такого впливу є примус публічних політиків, представників органів державної влади або міжнародних організацій до необхідних терористам дій. Також серед

цілей терористів значне місце посідає руйнування або дестабілізація ключових політичних, конституційних, економічних чи соціальних інститутів і структур сучасних держав та міжнародних організацій.

Питання для самоперевірки

1. Які є основні ознаки актора міжнародних відносин?
2. Чим відрізняються держави модерну від держав постмодерну у їхній поведінці на міжнародній арені?
3. Які характеристики мають держави постмодерну?
4. Які риси відрізняють держави премодерну від держав модерну та постмодерну?
5. Які основні принципи регулювання міжнародних відносин у плюралістичній міжнародній системі?
6. Які основні риси характерні для класичної моделі раціональної політики у зовнішній політиці?
7. Яким чином ухвалюються рішення в моделі організаційного процесу?
8. Як відрізняється модель бюрократичної політики від моделі організаційного процесу?
9. Які фактори можуть впливати на формування гібридної моделі зовнішньої політики?
10. Яка роль недержавних акторів та засобів масової комунікації у визначенні зовнішньополітичного курсу держав у XXI ст.?
11. Яка основна мета транснаціональних корпорацій (ТНК)?
12. Які ознаки повинна мати корпорація, щоб вважатися ТНК?
13. Назвіть три типи організаційної структури ТНК.
14. Які переваги мають ТНК порівняно з державними акторами під час світових політичних криз?
15. Як ТНК впливають на економіку країн, у яких вони функціонують?
16. Яку роль відіграють ТНК у глобальній політиці через інструмент лобізму?
17. Які наслідки має глобалізація культури, спричинена діяльністю ТНК?
18. Як транснаціональні банки відрізняються від інших типів ТНК?
19. Які негативні аспекти діяльності ТНК можна спостерігати у країнах, що розвиваються?

20. Як, на думку Національної ради США з розвідки, зростання впливу ТНК змінює статус держав?

21. Як представники правового підходу визначають тероризм і що вони вважають головним наслідком терористичних актів?

22. Що акцентує синтетичний підхід до трактування тероризму і які головні ознаки тероризму він виділяє?

Практичні завдання

1. Здійсніть аналіз діяльності ісламської терористичної організації (організація на вибір – «Ісламська держава», «Хамас», «Талібан» та ін.) за такою схемою:

– історія виникнення, ідеологія організації;
– цілі організації;
– джерела фінансування;
– стратегії і тактики, що використовує організація для досягнення своїх цілей;
– ефективність використання інформаційних пропагандистських методів; особливості рекрутингу.

2. Складіть аналітичну записку «Оцінка впливу на міжнародну безпеку міжнародної терористичної організації (організація на вибір). Стратегії протидії» за такою схемою:

– об’єктивні та потенційні загрози діяльності організації для регіональної та глобальної безпеки;
– пропозиції щодо міжнародного співробітництва, контртерористичних операцій, протидії пропаганді та рекрутингу терористичної організації.

Тестові завдання

1. Що є характерним для класичної моделі раціональної політики:

а) сукупність бюрократичних процедур;
б) результат свідомої діяльності держави та її лідерів;
в) політичні компроміси між різними групами;
г) вплив недержавних акторів на рішення.

2. Для ухвалення рішень у моделі організаційного процесу необхідно:

а) визначити основні цінності та ідеології;

б) досягти консенсусу між державними установами;

в) встановити єдиний центр прийняття рішень;

г) врахувати вузьковідомчі інтереси.

3. Модель бюрократичної політики передбачає:

а) формування зовнішньої політики через юридичні акти;

б) політичні компроміси та домовленості між різними групами впливу;

в) вибудову зовнішньої політики на спільних цінностях;

г) повну концентрацію влади в руках одного лідера.

4. що є основною ознакою гібридної моделі зовнішньої політики:

а) відсутність впливу політичних груп на рішення;

б) визначені та конкретні цілі зовнішньої політики;

в) вплив внутрішніх чи зовнішніх чинників на стратегію;

г) наявність єдиного центру прийняття рішень.

5. Яка роль недержавних акторів та засобів масової комунікації у XXI ст.:

а) виключно розповсюдження урядових заяв;

б) вплив на суспільну думку та ухвалення зовнішньополітичних рішень;

в) контроль за дотриманням законодавства;

г) виконання бюрократичних процедур.

6. Які ознаки характеризують актора міжнародних відносин?

а) здатність до формування самостійної стратегії поведінки;

б) наявність ресурсів для реалізації стратегії;

в) здатність протистояти загрозам;

г) усі перелічені ознаки.

7. Що є основою поведінки держави модерну на світовій арені?

а) прагнення зміцнити національний суверенітет;

б) прагнення до децентралізації;

в) прагнення до інтеграції;

г) прагнення до економічної самодостатності.

8. Яка з наведених характеристик властива державам постмодерну?

а) прагнення до гегемонії;

б) прагнення до націоналізму;

в) позитивне ставлення до взаємозалежності та системи глобального управління;

г) прагнення до політичного насильства.

9. Що є основною характеристикою плюралістичного міжнародного суспільства?

а) ієрархія акторів;

б) інтеграція економічної активності;

в) відсутність національних кордонів;

г) наднаціональне управління.

10. Яка з наведених рис характерна для держав премодерну:

а) наднаціональність;

б) втрата легітимної монополії на фізичне насильство;

в) багаторівневе управління;

г) економічна самодостатність.

11. Яка основна мета ТНК:

а) розвиток культурних цінностей;

б) отримання максимального прибутку за умов мінімізації витрат;

в) розширення політичного впливу;

г) забезпечення соціального добробуту.

12. Які з наведених ознак є необхідними для отримання статусу ТНК:

а) наявність лише в одній країні;

б) продукція підприємства реалізується більш ніж в одній країні;

в) персонал має національний склад;

г) відсутність іноземних дочірніх підприємств.

13. Який тип ТНК характеризується виробництвом стандартизованої продукції:

а) горизонтально інтегровані ТНК;

б) вертикально інтегровані ТНК;

в) роздільні ТНК;

г) транснаціональні банки.

14. Яка з наведених переваг характерна для ТНК під час політичних криз:

а) відсутність потреби у співпраці з державними органами;

б) прямі комунікаційні канали з елітами та державною владою;

в) можливість уникати податкових зобов'язань;

г) менша залежність від природних ресурсів.

15. Як ТНК можуть впливати на внутрішню політику країн:

а) через фінансування політичних кампаній;

б) встановлення своїх законів;

в) участь у військових конфліктах;

г) повне ігнорування національних урядів.

16. Які з наведених інститутів мають прямий вплив на ТНК?

а) Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);

б) Міжнародний валютний фонд (МВФ);

в) Організація Об'єднаних Націй (ООН);

г) Міжнародна організація праці (МОП).

17. Який вплив ТНК мають на культурне середовище сучасного світу?

а) зменшення різноманітності проявів культури;

б) підтримка місцевих культурних традицій;

в) ігнорування культурних відмінностей;

г) заборона на використання глобальних маркетингових стратегій.

18. Яка з наведених ознак не є необхідною для отримання статусу ТНК?

а) продукція реалізується в одній країні;

б) наявність зарубіжних дочірніх підприємств;

в) персонал має багатонаціональний склад;

г) корпоративна власність розподіляється між резидентами різних країн.

19. Горизонтально інтегровані ТНК характеризуються:

а) вертикальним зосередженням важливих стадій виробництва;

б) виробництвом стандартизованої продукції у різних країнах;

в) охопленням підприємств у різних країнах без об'єднання;

г) домінуванням у фінансовому секторі.

20. Яка з наведених переваг характерна для ТНК під час політичних криз?

а) відсутність потреби у співпраці з державними органами;

б) прямі комунікаційні канали з елітами та державною владою;

в) можливість уникати податкових зобов'язань;

г) менша залежність від природних ресурсів;

21. Який підхід визначає тероризм як незаконне насилля проти безвинних людей з метою реалізації власних політичних цілей:

а) правовий підхід;

б) психологічний підхід;

в) нормативістський підхід;

г) синтетичний підхід.

22. Яка з наведених характеристик НЕ є ключовою ознакою тероризму за синтетичним підходом:

а) організоване насильство;

б) прямий зв'язок між жертвою і цілями терористів;

в) показова публічність терористичних актів;

г) залякування та ефект несподіваності.

23. За яким підходом тероризм розкривається через психологічні теорії, що пояснюють природу людської агресивності та психопатологічні відхилення особистості:

а) нормативістський підхід;

б) правовий підхід;

в) синтетичний підхід;

г) психологічний підхід.

Розділ 6
ДИПЛОМАТІЯ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

6.1. Поняття дипломатії
6.2. Структурно-функціональні характеристики дипломатії
6.3. Економічна дипломатія
6.4. Публічна дипломатія

6.1. Поняття дипломатії

Слово ***дипломатія*** походить від грецького слова «диплом», яким у Стародавній Греції позначали документ із двох частин, який отримували посли. В одній частині диплома була довіреність послів, в іншій – інструкція про правила переговорів. Дипломатія як явище розпочала еволюційний шлях розвитку від дипломатії античних Греції, Риму та середньовічної Візантії, що вплинула на інші держави, особливо італійські міста-республіки. Хоча правила взаємовідносин з іншими народами та державами існували з давніх часів, терміни «дипломатія» та «дипломат» закріпилися в обігу в XVIII ст. при європейських монарших дворах.

Змістове навантаження поняття дипломатії досить осяжне та в широкому сенсі позначає різноманітні явища:

- комплекс зовнішньополітичних цілей та програм держав світу;
- мистецтво посередництва та пошуку компромісних рішень;
- вміння вести себе ввічливо у будь-яких ситуаціях.

Однак традиційно вживання поняття дипломатії пов’язане зі сферою міжнародних відносин. У світовій політиці дипломатія являє собою продуманий та тактичний підхід до процесу підтримки офіційних відносин між урядами незалежних держав. Зовнішня політика формується під впливом різноманітних чинників, має значну кількість завдань щодо захисту національних інтересів, реалізація яких потребує застосування дипломатичних методів і технік. Таким чином, ***дипломатія*** є одним із ***інструментів зовнішньої політики*** держави.

Більшістю дослідниками дипломатія визначається як управління міжнародними відносинами за допомогою переговорів, що підтримує

відносини між державами мирними засобами, дипломати при цьому не є незалежними акторами, а виражають національні інтереси держави.

У світовій політиці сформовано діаметрально протилежні ***підходи*** до трактування сутності дипломатії:

– мистецтво стримування сили;

– продовження війни мирними засобами.

Таким чином, дипломатія може виконувати різні функції: з одного боку – забезпечує мирне співробітництво та запобігає війнам, з іншого – підготовка збройного конфлікту, наприклад, коли переговори відбуваються між учасниками воєнної коаліції.

Таким чином, залежно від контексту, поняття «дипломатія» вживається для позначення багатьох явищ, серед яких:

– засіб спілкування між міжнародними акторами, що передбачає використання дипломатичних процедур та методів, визначених міжнародним правом;

– теорія та практика міжнародних відносин, що становлять поняття історія дипломатії;

– зовнішня політика держави;

– сукупність осіб, які працюють на дипломатичній службі країни, виконують дипломатичні обов’язки та завдання у дипломатичних представництвах та при міжнародних організаціях;

– мистецтво представляти державу та вести публічні чи таємні переговори;

– особлива манера поведінки та звернення у міжнародних відносинах;

– суспільна наука, що вивчає зовнішню політику та міжнародні відносини.

Зважаючи на те що поняття дипломатія охоплює широкий спектр інструментів, спрямованих на забезпечення міждержавної співпраці визначення поняття дипломатії варіюється залежно від наукових поглядів політологів-міжнародників (рис. 6.1).

Політолог та дипломат, Держсекретар США (1973-1976 рр.) ***Генрі Кіссінджер*** називає дипломатію мистецтвом ведення переговорів між націями. У своїй роботі «Дипломатія» він наголошує на важливості балансу сил та реалістичного підходу до міжнародних відносин, а отже, дипломатія має бути прагматичною та гнучкою, враховувати історичні контексти та геополітичні інтереси держав.

Реаліст ***Ганс Моргентау***[25] визначає дипломатію як інструмент, що дозволяє державам досягати своїх національних інтересів без застосування військової сили, підкреслюючи, що дипломатія має базуватися на раціональних діях та розумінні міжнародного середовища. Ганс Моргентау виділяє чотири основні функції дипломатії:

- визначення національних цілей;
- оцінка національних інтересів інших держав;
- примирення конфліктуючих інтересів;
- застосування засобів для досягнення мети.

Теоретики неолібералізму в міжнародних відносинах ***Роберт Когейн*** та ***Джозеф Най***[26] розглядають дипломатію як засіб для просування міжнародної співпраці та принципів взаємозалежності міжнародних акторів. Дослідники стверджують, що дипломатія повинна бути спрямована на створення міжнародних інститутів та режимів, що сприятимуть стабільності та порядку в глобальній системі. На їхню думку, дипломатія стає ефективною, коли вона враховує інтереси не лише державних, а й недержавних акторів, зокрема, міжнародних організацій і ТНК

Один з провідних теоретиків комунікаційної теорії в міжнародних відносинах ***Карл Дойч*** наголошує на ролі дипломатії як каналу комунікації між державами. Згідно з Дойчем, ефективна дипломатія базується на обміні інформацією, що дозволяє знизити рівень невизначеності та сприяти розумінню між націями. Він вважає, що дипломатія повинна сприяти створенню спільних норм та цінностей, які зміцнюють міжнародне співтовариство.

Представник англійської школи міжнародних відносин ***Хедлі Булл*** підходить до дипломатії як до інституту, який забезпечує порядок у міжнародній системі. У своїй роботі «Анархічне суспільство» Хеддлі Булл визначає дипломатію як механізм, що забезпечує виконання таких функцій:

---

25 Hans J. Morgenthau. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace.

26 Robert O. Keohane, Joseph S. Nye. Power and Interdependence: World Politics in Transition.

– збереження рівноваги сил;
– управління конфліктами;
– захист суверенітету держав.

Він підкреслює, що дипломатія відіграє центральну роль у підтриманні міжнародного права та стабільності.

Таким чином, дипломатія є багатогранним явищем, що включає елементи переговорів, комунікації, співпраці та управління конфліктами. Вона виступає дієвим інструментом забезпечення мирного співіснування та взаємодії між державами у складному та динамічному середовищі світової політики.

Рис. 6.1. Визначення дипломатії в міжнародних відносинах

6.2. Структурно-функціональні характеристики дипломатії

Зважаючи на багаторівневість та мультизадачність дипломатії у сучасній світовій політиці, доцільною буде її класифікація за такими критеріями, як цілі, методи та учасники (рис. 6.2).

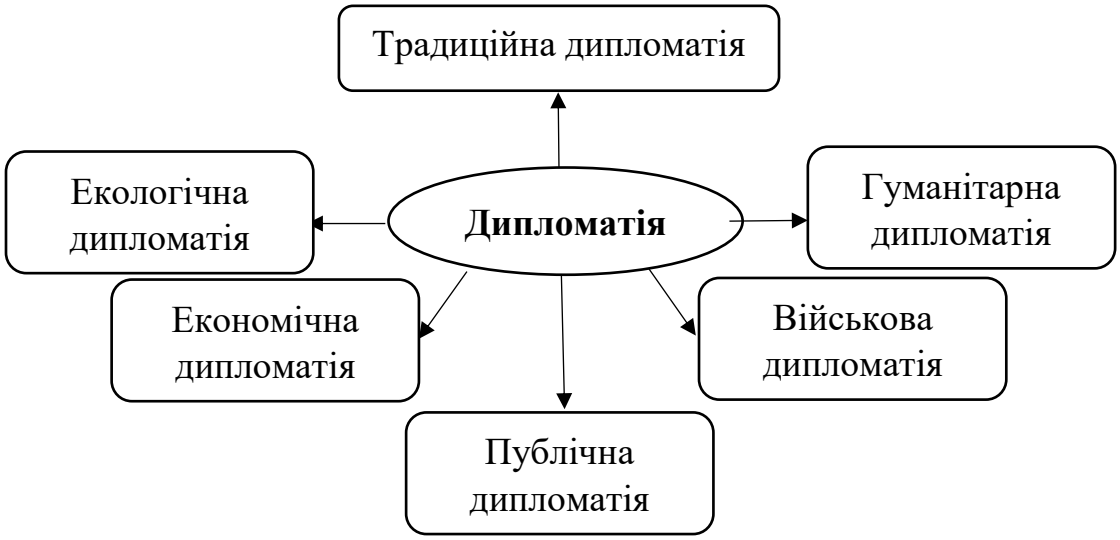

Рис. 6.2. Типи дипломатії

Першим типом дипломатії в цій класифікації є ***традиційна дипломатія***, що включає офіційні взаємовідносини між урядами суверенних держав та здійснюється через посольства, консульства та інші офіційні дипломатичні представництва. Основними ***завданнями*** традиційної дипломатії є:

- ведення переговорів;
- укладання міжнародних договорів;
- представництво та захист інтересів громадян держави закордоном.

Наступним типом є ***публічна дипломатія***, спрямована на формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені через взаємодію з громадськістю інших країн, зокрема культурні обміни, медіа-компанії, освітні програми та використання соціальних медіа. ***Метою*** публічної дипломатії є зміцнення міжнародних відносин та підтримка національних інтересів через вплив на громадську думку іноземних громадян. ***Культурна дипломатія*** часто трактується як частина

публічної дипломатії, що передбачає використання культури як інструменту для зміцнення міжнародних відносин. Культурна дипломатія сприяє взаєморозумінню та побудові позитивного іміджу держави.

Економічна дипломатія фокусується на використанні економічних інструментів для досягнення зовнішньополітичних цілей, а саме: укладання торговельних угод, залучення іноземних інвестицій, сприяння експорту та імпорту, участь у міжнародних економічних організаціях. Економічна дипломатія спрямована на зміцнення економічних зв'язків та просування економічних інтересів держави.

Військова дипломатія передбачає застосування військових ресурсів та інструментів для захисту зовнішньополітичних інтересів – військові навчання, участь у миротворчих місіях, укладання військових союзів та забезпечення безпеки. Військова дипломатія спрямована на зміцнення обороноздатності держави та підтримання міжнародної стабільності.

Екологічна дипломатія має за меті сприяти вирішенню глобальних екологічних проблем через міжнародне співробітництво, що може включати організацію та участь делегацій у міжнародних екологічних конференціях, укладання договорів з охорони навколишнього середовища, співпрацю в галузі сталого розвитку та боротьби зі змінами клімату. Екологічна дипломатія спрямована на збереження природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на державному і глобальному рівнях.

Гуманітарна дипломатія полягає у наданні допомоги та підтримці під час гуманітарних криз. Це може включати допомогу у випадку природних катастроф, конфліктів, епідемій та інших надзвичайних ситуацій. Гуманітарна дипломатія сприяє зміцненню міжнародної солідарності та підтримці постраждалих регіонів.

Дипломатія як складне явище міжнародних відносин визначається складною ***структурою***, що включає в себе дипломатичні органи та інструменти, які реалізують завдання щодо захисту національних інтересів у світовій політиці:

– Міністерство закордонних справ (МЗС) або еквівалентна дипломатична установа, що відповідає за формулювання та реалізацію зовнішньої політики держави. МЗС координує роботу дипломатичних місій за кордоном та веде переговори з іншими країнами щодо ключових питань міжнародної політики;

– дипломатичні місії та посольства, що представляють національні інтереси в інших державах та включають посольства, постійні

представництва при міжнародних організаціях, консульські установи та інші дипломатичні місії;

– міжнародні організації;

– міждержавні комісії з питань співпраці, дипломатичні корпорації, які надають консультаційні послуги щодо зовнішньої політики, медіа та громадські організації, що впливають на громадську думку.

Традиційний функціонал дипломатії в сучасній світовій політиці розширюються та змінюються під впливом процесів глобалізації, технологічного прогресу та посилення конфліктності міжнародного середовища. До основних ***функцій*** сучасної дипломатії належать:

– ***представництво*** держави на міжнародній арені. Дипломати виступають як офіційні представники своєї країни, захищаючи її інтереси та пропагуючи її політику. Представницька функція включає участь у міжнародних організаціях, форумах, конференціях та переговорах. У цьому контексті особливе значення має забезпечення позитивного іміджу держави, що сприяє зміцненню її позицій на світовій арені;

– ***консульська*** функція – невід'ємна частина дипломатичної роботи, спрямована на захист прав та інтересів громадян своєї держави за кордоном. Консульства надають широкий спектр послуг, включаючи оформлення віз, реєстрацію актів цивільного стану, надання юридичної допомоги та підтримку у надзвичайних ситуаціях;

– ***переговорна*** функція – досягнення домовленостей, що відповідають національним інтересам і сприяють вирішенню конфліктів. Дипломатія використовують різні техніки та стратегії для досягнення компромісів – двосторонні та багатосторонні переговори, медіацію, арбітраж;

– ***інформаційно-аналітична*** функція. Дипломатичні установи задіяні у зборі, аналізі та обробці інформації про політичну, економічну та соціальну ситуацію в інших країнах, що допомагає розуміти поточні тенденції та прогнозувати можливі реакції партнерів на рішення та ініціативи держави у міжнародних відносинах;

– ***комунікаційна*** функція – взаємодія з громадськістю та медіа для підтримки зовнішньополітичних інтересів держави, що включає проведення прес-конференцій, інтерв'ю з представниками ЗМІ, активну присутність дипломатичних установ у соціальних мережах;

– ***миротворча функція*** – залучення дипломатів до процесів врегулювання конфліктів, запобігання війнам та підтримання міжнародного миру і безпеки через участь у миротворчих місіях, підтримку переговорних процесів між конфліктуючими сторонами та

сприяння постконфліктній відбудові.

В умовах сучасної світової політики ***ефективність*** дипломатії відображається у зміцненні позицій держави у системі міждержавних відносин та гармонізації національних інтересів з інтересами інших держав-партнерів. У процесі дипломатичного захисту національних інтересів держави особливу роль відіграє ***професіоналізм дипломатів*** як представників держави, що можуть захищати національні інтереси на належному рівні. Дипломатія в умовах різновекторної та багатовекторної зовнішньої політики повинна мати специфічні особливості, що відповідають природі сучасної, мінливої міжнародної обстановки.

6.3. Економічна дипломатія

Економічна дипломатія найповніше характеризує нині взаємозв'язок політики та економіки міжнародної діяльності. Поява економічної дипломатії є закономірним впливом у міжнародних зв'язках, що стало результатом посилення ролі економічних чинників на міжнародні відносини.

Економічна дипломатія є складовою частиною зовнішньої політики держави та її міжнародної діяльності. Саме зовнішня політика визначає цілі та завдання економічної дипломатії, що являє собою сукупність практичних заходів, а також форм, засобів і методів, що використовуються для здійснення зовнішньої політики.

Сучасна ***економічна дипломатія*** є багатоплановою спільною діяльністю держави та бізнесу щодо реалізації національної зовнішньоекономічної політики з найбільшими вигодами та мінімальними витратами для держави. Головною ***метою*** економічної дипломатії є забезпечення національних інтересів та переваг у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, зміцнення конкурентоспроможності та економічної безпеки країни.

Головними ***завданнями***, що вирішуються економічною дипломатією, є:

- досягнення стратегічних цілей країни на міжнародній арені;
- забезпечення, принаймні, рівноправних та недискримінаційних умов інтеграції у світове господарство, як максимум – вигод та привілеїв у міжнародному торговельно-економічному співробітництві;
- захист та лобіювання інтересів бізнесу на глобальному ринку;
- сприяння залученню ефективних зовнішніх ресурсів.

Сучасні умови розвитку світового господарства та політики

сприяли переоцінці значення економічної дипломатії на початку XXI століття. Цьому сприяли такі особливості трансформації міжнародного середовища:

– зростання економічної складової в усіх сферах життя, адже від ефективності національної економіки залежать сила та ступінь зовнішньої активності держав світу;

– економічний чинник – як один із ключових елементів національних інтересів та національної безпеки значною мірою визначає життєздатність державної системи;

– економічна регіоналізація – сприяє підпорядкуванню зовнішньополітичної діяльності держав спільним економічним інтересам;

– глобальний ринок та його актори не в змозі впоратися з проблемами без посередництва держави, яка представлена міністерствами закордонних справ та дипломатичною службою в цілому;

– розвиток галузевих варіацій економічної дипломатії, що відповідають секторам, які мають глобальний характер: енергетичний, екологічний продовольчий;

– використання потенціалу економічної дипломатії для подолання суперечливих тенденцій у світовому економічному розвитку: вирішення конфліктних ситуацій на основі міжнародних норм; вироблення та сприяння дотриманню міжнародно узгоджених стандартів, міжнародного права та міжнародних зобов'язань;

– перехід економічної дипломатії від вирішення окремих приватних питань до забезпечення завдань державного управління процесом загалом.

У галузі економічної дипломатії виділяються чотири ***сфери*** діяльності:

– інформаційна;
– політико-нормативна;
– техніко-консультативна;
– фінансово-кредитна.

Перед економічною дипломатією в сучасній світовій політиці постає необхідність вирішення таких ***завдань***:

– забезпечення найвигідніших умов для участі національної економіки у світовому господарстві, підвищення питомої ваги своєї держави у світовому господарстві;

– політичне сприяння вітчизняному бізнесу у зовнішній діяльності;

– дотримання національних інтересів та забезпечення національної безпеки;

– підвищення міжнародної конкурентоспроможності держави у рамках міжнародного поділу праці та забезпечення сталого глобального розвитку

Принципами організації системи економічної дипломатії є:

– збереження провідної ролі держави у захисті національних економічних інтересів;

– поєднання двосторонньої взаємодії та гнучких мережевих форм участі у багатосторонніх структурах;

– координуюча роль зовнішньополітичного відомства у реалізації економічної складової зовнішньої політики;

– міжнародне право як регулююча основа економічної дипломатії.

Ключовим завданням економічної дипломатії є: захист національних економічних інтересів.

Загалом, економічна дипломатія має свою нішу у сфері управління суспільними процесами, зокрема розв'язання соціальних проблем, розвитку людського потенціалу, адже цей процес є дипломатичним за своєю суттю та за відомчою ознакою: містить ув'язування суперечливих інтересів, перенесення виникаючих конфліктів у площину переговорного процесу, пряма участь у процесах економічної дипломатії відомств зовнішніх зносин держав світу.

6.4. Публічна дипломатія

Публічна дипломатія являє собою діяльність держави, спрямовану на встановлення та підтримання її позитивного іміджу закордоном через комунікацію з іноземною аудиторією. На відміну від традиційної дипломатії, що здійснюється офіційними каналами та черезвзаємодію між державними посадовцями, публічна дипломатія охоплює більш широкий спектр інструментів і стратегій для впливу на громадську думку.

Хоча різноманітні інструменти публічної дипломатії використовувалися для встановлення міжнародних відносин протягом кількох століть, але конкретний опис поняття отримало лише в 1965 р. завдяки американському дипломату ***Едмунду Галліону***. Це був період «холодної війни» між США і СРСР, під час якої наддержави використовували будь-які засоби для перемоги у змаганні за світове лідерство.

На сучасному етапі публічну дипломатію вивчають не лише фахівці

з дипломатії та міжнародних відносин, а й журналісти, маркетологи та представники інших дослідницьких напрямів (табл. 6.1).

У межах ***політичної науки*** феномен публічної дипломатії найчастіше розглядається крізь призму неоліберальної концепції **«м'якої сили»** (soft power), яку Джозеф Най визначив як здатність досягати бажаного не через примус чи підкуп, а за допомогою привабливості. Він трактує публічну дипломатію як комунікаційний інструмент, що сприяє підвищенню авторитету та формуванню позитивного іміджу держави.

«М'яка сила» як здатність держави впливати на пріоритети інших країн ґрунтується на трьох ключових складниках: культурі, політичних цінностях і зовнішній політиці. Завдання публічної дипломатії – донести (транслювати або навіть «продати») ці складники міжнародній спільноті. Держава, позбавлена привабливих цінностей, не може ефективно впливати на закордонну аудиторію засобами публічної дипломатії.

Концепція «м'якої сили» стала основою для теоретичного осмислення феномену публічної дипломатії. Водночас існують і альтернативні підходи до її дослідження, зокрема в межах ***конструктивістської*** наукової школи, представники якої вважають, що публічна дипломатія заперечує виняткову роль матеріальних чинників у досягненні кінцевих цілей. Вона надає особливого значення міжособистісному спілкуванню, заснованому на чинниках ідентичності, культури та цінностей іншої держави.

Конструктивісти трактують публічну дипломатію як засіб взаєморозуміння між культурами й традиціями. Оскільки держави відрізняються за широким спектром нематеріальних чинників, необхідно прагнути до усвідомлення цього розмаїття. Основою стабільних міжнародних відносин є взаємне розуміння, якого можна досягти через публічну дипломатію.

Проблеми можливостей публічної дипломатії досліджуються в маркетингу і політичній комунікації. ***Маркетологи*** пояснюють природу сучасної публічної дипломатії через концепцію національного бренду. На їхню думку, поєднання принципів публічної дипломатії та маркетингових законів у просуванні іміджу країни перетворило політику держави на продукт, який потрібно «продавати» іноземній аудиторії. Відтак, імідж уряду отримав назву національного бренду, а «м'яка сила» стала його головним конструюючим елементом. Ключову роль у просуванні цього бренду відіграє саме публічна дипломатія.

Прихильники ***політичної комунікації*** вважають, що публічна дипломатія зосереджується на налагодженні прямого діалогу між урядом однієї держави та лідерами суспільної думки закордоном. Такий діалог

створює умови для стратегічної комунікації. У цьому контексті публічна дипломатія розглядається як короткостроковий інформаційний механізм, як засіб діалогової пропаганди, що відрізняється від традиційної пропаганди акцентом на інформування та вплив. За таким умов основна її мета – досягнення короткострокових політичних цілей і покращення політичного іміджу країни-відправника.

Таблиця 6.1

Основні підходи до вивчення публічної дипломатії

Політологія	– Публічна дипломатія розглядається через концепцію «м'якої сили» (soft power). – Завдання публічної дипломатії: трансляція культури, політичних цінностей міжнародній спільноті для підвищення авторитету та формування позитивного іміджу країни.
Конструктивізм	– Заперечення виняткової ролі матеріальних чинників. – Пріоритет міжособистісного спілкування, ідентичності, культури та цінностей у міжнародних відносинах. – Публічна дипломатія – засіб взаєморозуміння між культурами й традиціями.
Маркетинг	– Держава – продукт, який просувається за допомогою маркетингових стратегій. – Публічна дипломатія – ключовий інструмент у формуванні національного бренду
Політична комунікація	– Публічна дипломатія виконує роль інформаційного механізму, що поєднує інформування, вплив, розуміння і є інструментом діалогової пропаганди для досягнення короткострокових політичних цілей.

Цілями публічної дипломатії є:

– забезпечення національних інтересів та безпеки;

– посилення цілеспрямованого впливу на закордонну аудиторію, встановлення взаємовідносин між народами;

– формування у закордонної аудиторії позитивних поглядів на цілі та хід реалізації зовнішньої та внутрішньої політики іншої держави, добровільне прийняття її ідеологем та настанов;

– створення сприятливих умов та забезпечення підтримки

громадської думки зарубіжних країн конкретним акціям держави на міжнародній арені;

– будівництво довгострокових та довірчих відносин із закордонною аудиторією;

– досягнення кращого розуміння цінностей та інститутів власної держави за кордоном;

– розширення діалогу між громадянами своєї країни та зарубіжними партнерами;

– підвищення привабливості та покращення іміджу країни.

Порівняно з традиційною дипломатичною діяльністю методи публічної дипломатії мають низку ***переваг***:

– потребують менших фінансових вкладень;

– характеризуються кращою адаптованістю до різних умов і можуть бути використані навіть при ускладнених відносинах між країнами;

– широке охоплення аудиторії, включаючи громадян інших країн, громадські організації, медіа та молодь;

– публічна дипломатія активно використовує сучасні інформаційні технології та цифрові платформи, що дозволяє швидко й ефективно доносити інформацію до цільової аудиторії;

– публічна дипломатія дозволяє залучати до процесу комунікації широкий спектр неурядових акторів, включаючи бізнес, громадські організації, академічні установи та звичайних громадян. Це допомагає створити багатогранну та багаторівневу мережу взаємодії, що робить дипломатичні зусилля більш ефективними.

Використовуючи методи публічної дипломатії, можливо забезпечити лояльність зарубіжних держав на довгостроковій перспективі, а також побудувати стійкий привабливий образ.

Інструментарій публічної дипломатії аналогічний методам та технологіям, що застосовують у своїй професійній діяльності PR-менеджери. Основна відмінність діяльності ***PR-фахівців у дипломатичному секторі*** полягає у тому, що тут просувається не товар і не організація, а популяризується образ іншої країни в очах внутрішньої та зовнішньої громадськості з урахуванням специфіки зовнішньої політики країни.

Основними рисами публічної дипломатії, у контексті PR-діяльності є:

– постійний діалог;

– інформаційна робота;

– стратегічне планування публічних кампаній.

Публічну дипломатію, в контексті діяльності щодо зв'язків із громадськістю слід розглядати як гуманітарну технологію нового покоління, що реалізується такими засобами:

– формування «меседжу» (посилання, ідея, послання) для трансляції за кордон, інформування масових аудиторій та окремих груп і людей, аргументований виклад та роз'яснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, чесний та відкритий діалог;

– аналіз того, як цей «меседж» розуміється різними суспільними групами, вивчення настроїв іноземної громадської думки;

– вплив на тих, хто формує громадську думку;

– створення та розвиток інструментів комунікації та переконання, прямі контакти між громадськими інститутами, засобами масової інформації, групами людей та приватними особами з різних країн;

– активний міжнародний обмін, створення культурних, освітніх та інформаційних програм, що спонсоруються державними структурами;

– залучення студентів до програм обміну, організації семінарів та зустрічей із представниками держави, підприємницької, культурної та наукової спільнот;

– пропагування своїх цінностей за допомогою кіно, телебачення, радіо, музики, спорту, відеоігор, театру, туризму, спілкування в Інтернеті та інших форм соціальної та культурної активності.

Питання для самоперевірки

1. З якого грецького слова походить термін «дипломатія» і що він означав у Стародавній Греції?
2. Які три основні значення поняття дипломатії наведено в тексті?
3. Як визначається дипломатія у сфері міжнародних відносин?
4. Які два діаметрально протилежні підходи до трактування сутності дипломатії сформовано у світовій політиці?
5. Які функції дипломатії виділяє Ганс Моргентау?
6. Як теоретики неолібералізму Роберт Кеохейн та Джозеф Най розглядають роль дипломатії в міжнародних відносинах?
7. Чому, згідно з Карлом Дойчем, обмін інформацією є ключовим елементом ефективної дипломатії?
8. Які три функції дипломатії визначає Хедлі Булл у своїй роботі «Анархічне суспільство»?

9. Як Генрі Кіссінджер характеризує дипломатію у своїй роботі «Дипломатія»?

10. Що таке Міністерство закордонних справ (МЗС) і які його основні функції в дипломатії?

11. Які типи дипломатичних місій існують і які їхні основні завдання?

12. Які міжнародні організації відіграють важливу роль у сучасній дипломатії і як вони співпрацюють з державами?

13. Яка роль міждержавних комісій з питань співпраці в дипломатичних відносинах?

14. Як глобалізація та технологічний прогрес впливають на функціонал сучасної дипломатії?

15. У чому полягає консульська функція дипломатії і які послуги надають консульства?

16. Які основні техніки та стратегії використовуються в переговорній функції дипломатії для досягнення домовленостей?

17. Що таке економічна дипломатія і чому її поява є закономірною у міжнародних зв'язках?

18. Які основні завдання вирішуються економічною дипломатією?

19. Які фактори сприяли переоцінці значення економічної дипломатії на початку XXI століття?

20. Які сфери діяльності виділяються в економічній дипломатії?

21. Які принципи організації системи економічної дипломатії визначають її ефективність у захисті національних економічних інтересів?

22. Що таке публічна дипломатія і як вона відрізняється від традиційної дипломатії?

23. Опишіть основні характеристики публічної дипломатії.

24. Назвіть ключові цілі публічної дипломатії.

25. Які інструменти використовуються в публічній дипломатії для досягнення її цілей?

26. Які переваги має публічна дипломатія порівняно з традиційною дипломатією?

27. Як публічна дипломатія використовує сучасні інформаційні технології?

28. Чим діяльність PR-менеджерів у дипломатичному секторі відрізняється від звичайної PR-діяльності?

29. Поясніть основну мету PR у дипломатії.

30. Які основні риси публічної дипломатії у контексті PR-діяльності?

31. Які засоби використовуються для реалізації публічної дипломатії як гуманітарної технології нового покоління?

Практичні завдання

1. Складіть таблицю, що включатиме основні завдання економічної дипломатії. Для кожного завдання коротко опишіть його зміст та значення:

Завдання економічної дипломатії	Опис та значення
1. Досягнення стратегічних цілей	
2. Забезпечення рівноправних умов	
3. Захист інтересів бізнесу	
4. Сприяння залученню ресурсів	

2. Визначте та опишіть чотири основні сфери діяльності економічної дипломатії. Проведіть міні-дослідження: знайдіть конкретні приклади діяльності дипломатичних служб або міністерств закордонних справ у кожній зі сфер.

3. Виділіть основні сфери діяльності публічної дипломатії. Знайдіть конкретні приклади діяльності дипломатичних служб або міністерств закордонних справ у кожній зі сфер.

Тестові завдання

1. Завдання дипломатії полягає у збереженні:
а) війни;
б) миру;
в) конфліктів;
г) економічного зростання.

2. Основна функція дипломатії – це:
а) розвиток торговельних відносин;
б) забезпечення міжнародного миру та стабільності;
в) підтримка терористичних організацій;
г) рекламування культурних цінностей.

3. Дипломатія сприяє розвитку міжнародної торгівлі та інвестицій шляхом:

А) заборони торгівлі;

Б) укладання угод про вільну торгівлю;

В) запровадження митних бар'єрів;

Г) зменшення обсягів експорту.

4. Однією з функцій дипломатії є захист:

а) прав людини та демократії;

б) корупції;

в) авторитарного режиму;

г) злочинності.

5. Для вирішення міжнародних конфліктів дипломатія використовує такий інструмент, як:

а) військова сила;

б) медіація та переговори;

в) санкції;

г) ізоляція.

6. Основна мета дипломатії – це:

а) збагачення держави;

б) забезпечення безпеки та інтересів країни;

в) підтримка диктаторських режимів;

г) утримання влади.

7. Дипломатія сприяє підтримці:

а) глобальних проблем;

б) конфліктів;

в) ізоляції країни;

г) експансії.

8. Для розвитку міжнародних відносин дипломатія використовує такий інструмент, як:

а) відмова від переговорів;

б) закриття кордонів;

в) дипломатичні місії та посольства;

г) відкрита війна.

9. Дипломатія сприяє зміцненню:

а) міжнародного правопорядку;

б) військової агресії;

в) антиглобалізації;

г) націоналізації економіки.

10. Яким чином дипломатія сприяє розвитку культурних відносин між країнами:

а) пропаганда війни;

б) обмін культурними делегаціями та організація культурних заходів;

в) заборона культурного обміну;

г) ізоляція від зовнішнього впливу.

11. Слово «дипломатія» походить від грецького слова «диплом», що означало:

а) паспорт;

б) документ із двох частин;

в) монетку;

г) договір.

12. Терміни «дипломатія» та «дипломат» закріпилися в обігу в:

а) XV ст.;

б) XVI ст.;

в) XVII ст.;

г) XVIII ст.;

13. Змістове навантаження поняття «дипломатія» включає всі наступні, окрім:

а) комплекс зовнішньополітичних цілей та програм;

б) мистецтво ведення внутрішніх справ держави;

в) мистецтво посередництва та пошуку компромісних рішень;

г) вміння вести себе ввічливо у будь-яких ситуаціях.

14. За визначенням більшості дослідників, дипломатія – це:

а) ведення війни мирними засобами;

б) управління міжнародними відносинами за допомогою переговорів;

в) пошук економічних можливостей за кордоном;

г) розширення територій держави.

15. Генрі Кіссінджер визначає дипломатію як:

а) мистецтво посередництва між громадянами;

б) мистецтво ведення переговорів між націями;

в) спосіб управління внутрішніми справами держави;

г) методи збройного протистояння.

16. Основні функції МЗС у дипломатії:

а) захист прав громадян всередині країни;

б) формулювання та реалізація зовнішньої політики держави;

в) управління економічними процесами всередині держави;

г) організація виборчих процесів.

17. Яка функція дипломатії спрямована на захист прав та інтересів громадян своєї держави за кордоном:

а) представницька функція;

б) консульська функція;

в) переговірна функція;

г) інформаційно-аналітична функція.

18. Що є однією з основних функцій дипломатії, яка включає участь у міжнародних організаціях, форумах та переговорах:

а) консульська функція;

б) переговірна функція;

в) представницька функція;

г) комунікаційна функція.

19. Яка функція дипломатії пов'язана зі збором, аналізом та обробкою інформації про політичну, економічну та соціальну ситуацію в інших країнах:

а) консульська функція;

б) інформаційно-аналітична функція;

в) комунікаційна функція;

г) миротворча функція.

20. Які з наведених організацій не є частиною структури дипломатії, що реалізують завдання захисту національних інтересів у світовій політиці:

а) міністерство закордонних справ (МЗС);

б) посольства та консульства;

в) міжнародні організації;

г) внутрішні органи правопорядку.

Розділ 7
ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

7.1. Теорії та поняття глобалізації
7.2. Вплив глобалізації на сфери світової політики
7.3. Зовнішньополітичні стратегії держав в умовах глобалізації

7.1. Теорії глобалізації

Глобалізація як теоретичне поняття, так і явище світової політики набирає популярності в наукових обговореннях на межі 80-90-х років XX ст. Одним із перших до проблем глобалізації звернувся у своїх дослідженнях американський соціолог ***Роланд Робертсон***[27], який, характеризуючи міжнародні процеси, використав категорію «глобальність». У сучасних дослідженнях для опису процесів, пов'язаних із глобалізацією, нерідко використовуються й інші поняття – постіндустріальна епоха, вік інформаційної революції, техноглобалізм тощо.

Існують різні точки зору щодо сутності глобалізації, що часто виражають не лише погляди представників наукових напрямків та шкіл, але й політиків, економістів, суспільних діячів. Це обумовлено значним практичним значенням вивчення глобалізації, що визначає розвиток усіх сфер життєдіяльності сучасної цивілізації.

Популярним метафоричним визначенням глобалізації є поняття ***макдоналдизації***, яке ввів в обіг соціолог Джордж Рітцер[28] для опису поширення таких принципів організації фаст-фуду Макдональдс на інші сфери суспільного життя:

– стандартизація процесів та процедур;

---

27 Robertson R. Glocalization: Time-Space and Gomogenity-Heterogenity.

28 George Ritzer. The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life.

– зростання масштабів виробництва та споживання, що дозволяє задовольняти потреби великої кількості людей.

– контроль процесів за допомогою технологій та чітких норм. Він здійснюється через впровадження інформаційних технологій та інших механізмів, що дозволяють контролювати міжнародні ланцюги поставок та забезпечувати якість продукції.

Макдоналдизація демонструє поширення західних стандартів у всіх регіонах сучасного світу. Водночас часто західні традиції змінюють місцеві, таким чином демонструються ключові наслідки глобалізації що виражаються у збільшенні взаємозалежності країн світу.

Наукові концепції, що розкривають явище глобалізації, набувають активного розвитку з середини 1990-х років. Дослідження з глобалізаційних процесів розкривають це явище як комплексно, так і за окремими сферами (рис. 7.1):

– фінансові ринки;
– економіка;
– міжнародні відносини;
– управління транснаціональними корпораціями;
– культура;
– міграційні процеси;
– екологія.

Рис. 7.1. Сфери впливу глобалізації у сучасному світі

З огляду на багатовекторність глобалізації, основою сучасних глобалізаційних теорій стали наукові напрями, що вивчають різні сфери сучасного життя (табл. 7.1):

- менеджмент;
- соціологія, культурологія;
- енвайроменталізм;
- міжнародні відносини;
- постіндустріальне суспільство.

Дослідження у галузі ***менеджменту*** в умовах розвитку міжнародної економіки зосередилися на вивченні можливостей підвищення ефективності конкурентоспроможності транснаціональних корпорацій в умовах розширення географії їх функціонування. З метою збільшення ринків збуту та посилення конкурентних позицій у сфері ціноутворення з 70-х рр. XX ст. ТНК активно вдаються до перенесення виробництва до регіонів з нижчою вартістю робочої сили, які наближені до сировинних ресурсів. Вивчаючи цей досвід, представники менеджменту стверджують, що сучасні корпорації для підвищення своєї ефективності мають набувати статусу глобальних як за розширенням географії свого функціонування, так і розподілом функцій управління та виробництва.

Наступною групою базових для теорій глобалізації досліджень є ***соціологічні та культурологічні концепції***, що фокусуються на аналізі змін у характері комунікації. Одним із центральних положень цих теорій є твердження про те, що система масового виробництва товарів, послуг та ідей абсолютно відповідає капіталістичній системі, яка характеризується поняттями раціоналізму, технологічності, обліку та споживання. Феномен масовості культури розкривається в роботах Х. Ортеги-і-Гассета, Д. Белла, О. Тофлера.

На межі XX та XXI ст. представники соціології активно звертаються до проблеми впливу інформаційних технологій на трансформацію суспільства. Центральним об’єктом, що вивчається дослідниками цього напряму, є глобальні комунікаційні мережі, які віртуально об’єднують світ та знищують економічну, політичну, географічну обмеженість та територіальність.

До третього напряму належать погляди ***енвайроменталізму*** щодо вичерпаності ресурсів Землі та неминучого об’єднання людства навколо вирішення цієї проблеми. Популяризацію таких ідей у межах наукового напряму «глобальне моделювання» активно здійснював Римський клуб.

Вагоме значення у формуванні глобалізаційних концепцій мають дослідження у сфері ***міжнародних відносин***, зокрема явищ міжнародної

економіки та політики другої половини XX століття. Дослідники часто виходять із того, що економічні та політичні процеси являють собою модернізаційний розвиток, притаманний розвиненим країнам. Відповідно, країни, що розвиваються, для забезпечення власного прогресу повинні впроваджувати інструменти модернізації сформовані в розвинених країнах. Саме ці погляди вплинули на сучасні теорії глобалізації, що розглядають глобалізацію як глобальне поширення інститутів західного світу та прирівнюють глобалізацію до вестернізації.

П'ятий напрямок представлено дослідженнями з аналізу стану ***сучасного суспільства***, впливу на його розвиток інформаційних технологій, зміни характеру виробництва на структуру соціальних відносин та систему цінностей. Це концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого розриву, розлому епох, постмодерну та ін. Найвідомішими представниками цього напряму є Д. Белл, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Турен, Ж. Бодрійяр.

Таблиця 7.1

Змістовний вплив на формування теорій глобалізації наукових досліджень

Сфера науки	*Внесок у глобалізаційні концепції*
Менеджмент	Вивчення шляхів та інструментів підвищення конкурентоспроможності та ефективності корпорацій через набуття ними статусу глобальних
Соціологія, культурологія	Вивчення системи масового виробництва та феномену масовості культури як чинників поширення глобалізації. Аналіз трансформації суспільства через вплив інформаційних технологій. Концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого розриву, розлому епох, постмодерну.
Енвайроменталізм	Зв'язок посилення глобалізаційних процесів через об'єднання людської спільноти довкола вирішення екологічних проблем
Науки про міжнародні відносини	Вивчення глобалізації як явища вестернізації – модернізаційні процеси в країнах, що розвиваються, відбуваються на основі зразків західної політичної та економічної культури.

Сучасні концепції глобалізації охоплюють усі її аспекти – від досліджень економічної глобалізації до глобальних екологічних проблем. Узагальненим визначенням ***глобалізації*** є:

– розширення, інтенсифікація і поглиблення світової взаємозалежності та взаємопов'язаності, що проявляється у всіх аспектах сучасного життя.

Незважаючи на наявність загальновизнаного поняття глобалізації, серед дослідників існує значна розбіжність щодо розкриття причин, структури, наслідків, логіки розвитку глобалізаційних процесів.

Основні наукові школи концепцій глобалізації умовно можна поділити на три ***напрями,*** що визначаються ставленням дослідників наслідків глобалізаційних процесів та характеру їх впливу на окремі держави та світове співтовариство в цілому:

– скептики;
– гіперглобалісти;
– трансформісти.

Дослідження ***скептиків*** в основному представлені роботами в галузях економіки та міжнародних відносин. Один із представників напрямку ***скептицизму*** в теоріях глобалізації американський соціолог та історик, засновник світ-системної теорії Іммануїл Валлерстайн[29] критикує глобалізацію, як оману, що нав'язана суспільству владними групами та великими корпораціями. Ґрунтуючись на кількісних та якісних дослідженнях руху потоків товарів, інвестицій і мігрантів у XIX ст., представники цього напряму стверджують, що сучасний рівень взаємозалежності світової економіки не має безпрецедентних масштабів в історії людської цивілізації. Таким чином, глобалізація є одним із рівнів інтернаціоналізації, а сучасний рівень економічної та політичної інтеграції значно нижчий за рівень інтеграції XIX ст.

З точки зору скептицизму сучасна економічна інтеграція є явищем регіонального розвитку. Світ поділено на кілька політико-економічних та культурних/цивілізаційних блоків, і цей поділ має тенденцію до поглиблення. З урахуванням того, що блоки чітко локалізовані географічно, говорити про глобалізацію взагалі немає жодних підстав.

Частина представників напряму скептицизму визнає наявність феномена глобалізації, але лише як посилення світової взаємозалежності.

---

29 Wallerstein, Immanuel. The modern world-system.

При цьому дослідники зауважують на поділі сучасного світу на регіональні і цивілізаційні блоки, а також зростання конфліктності між ними.

Скептики визначають сучасну світову політико-економічну систему, як ієрархічну, в якій існують очевидні домінуючі гравці, що представлені переважно країнами західного світу. Значний вплив на розвиток досліджень у цьому напрямку мала ***теорія світ-системного аналізу Іммануїла Валлерстайна***[30]. Відповідно до цієї теорії основу сучасної світової системи становить світова капіталістична економіка. У рамках світ-економіки виділяються ***спільноти***, що утворюють:

- центр;
- периферію;
- напівperiферію системи.

Групуються вони не за географічною близькістю, а за характером зв'язків. Суспільні зміни Валлерстайн розглядає переважно як процеси на супранаціональному рівні (мережі міжнародних зв'язків), на національному рівні зміни не мають радикального характеру (постійність національно-державної визначеності соціальної організації одиниць у системі), на субнаціональному рівні (процеси всередині одиниць) процеси взагалі розглядаються як системні зміни.

Скептики вважають перебільшенням надання пріоритетного впливу у світовій економіці глобальним транснаціональним корпораціям, аргументуючи це міркуваннями, що основний потік інвестицій і торгівлі концентрується в найбільш розвинених країнах, а самі корпорації здебільшого представляють інтереси країн своєї реєстрації.

Переважним чином роботи скептиків представлені економічними дослідженнями, але значна увага приділяється і культурним аспектам сучасного розвитку міжнародної системи. Поряд із запереченням ідеї глобальної економіки, вчені цього напряму піддають сумніву існування

[30] Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи.

глобальної культури та глобальної цивілізації. Так, Семюель Гантінгтон[31] у роботі «Зіткнення цивілізацій» стверджує, що сучасний світ розділено на унікальні цивілізаційні блоки, культурні та етнічні анклави. Характер взаємодії цих цивілізаційних блоків Гантінгтон визначає конфліктним, оскільки принципові відмінності між цивілізаціями не сприяють компромісу та мирному співробітництву.

У сучасному світі не тільки не відбувається інтеграція, а навпаки, помітно посилюються націоналізм, культурний та ідеологічний фундаменталізм. Представники скептицизму зазначають ілюзорність ідеї глобального уряду, глобальної економіки та глобальної культури та практично одностайно сходяться на тому, що це проект західних країн (переважно США), які прагнуть таким чином поширити свій вплив на весь світ. При цьому домінуюче становище у світі західної капіталістичної економіки та культури, що базується на консюмеризмі, ще більше стимулює розвиток фундаменталізму та націоналізму як захисної реакції. Американський соціолог ***Бенджамін Барбер***[32] стверджує, що сучасний світ представлено двома основними силами:

– «єдиний Мак-світ» – стягування націй до уніфікованої комерціалізованої глобальної мережі,

– «джихад» проти всіх видів взаємозалежності – зростання націоналізму та фундаменталізму, спрямоване проти чотирьох основних норм, що формують Мак-світ – ринок, ресурси, інформаційні технології та екологія.

Бенджамін Барбер визначає провідну ролі у становленні Мак світу за країнами Заходу (зокрема США), тоді як «Джихад» представлено країнами периферії та напівперифериї.

Під час аналізу глобалізаційних процесів скептики схильні ототожнювати глобалізацію із модернізацією, що полягає в поширенні світом західних інститутів, основу яких становлять капіталізм і демократія. Значення національних кордонів у сучасному світі, на думку

---

31 Samuel Huntington on The Clash of Civilizations – lectured at the The John Adams Institute.

32 Benjamin Barber. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age.

скептиків, не тільки залишається дуже важливим, а й продовжує посилюватися. В сучасному світі все більшої ваги нпбувають тенденції націоналізму та регіоналізму.

На противагу скептикам, представники напрямку ***гіперглобалізму*** вважають глобалізацію новою епохою в історії людства, в якій традиційна національна держава втрачає свій вплив умовах глобальної економіки. Теорії гіперглобалізму, як і скептицизму в основу свого аналізу заклали економічні процеси. Гіперглобалісти констатують формування єдиного глобального ринку, в якому відбувається деетатизація світової економіки через становлення та розвиток транснаціональних виробничих, торгових та фінансових мереж. За таких умов національні держави є посередницькими механізмами в організації глобальних потоків капіталів і товарів. На думку гіперглобалістів, національна держава як форма організації світового політичного, економічного та культурного життя, поступово зникне як така.

Відповідно до оцінки та прийняття процесів глобалізації теорії гіперглобалістів поділяються на два напрями:

– неоліберaлізм – позитивне ставлення до переважання індивідуалізму та ринкових механізмів над владою та гегемонією держави (американський економіст Тайлер Коуен[33]);

– неомарксизм – негативне сприйняття світового ринку та поширення світового капіталізму.

Незважаючи на ідеологічні протиріччя, гіперглобалісти погоджуються з тим, що глобалізація є переважно ***економічним явищем***, а сучасна світова економіка має надвисокий ступінь інтеграції. Економічна глобалізація сформувала нову систему переможців та переможених, в умовах якої стара система центру-периферії, Півночі-Півдня, Заходу-Сходу не діє. Сучасна система більш складна та комплексна. Оскільки національна держава припинила бути основним організуючим елементом світової політики та економіки, поділ на переможців і переможених доречніше здійснювати на соціальні групи та класи. Очевидно, що перевагу в таких умовах мають транснаціональні групи менеджерів, фахівців з фінансів, інформаційних технологій.

На зміну національній державі приходить не лише глобальний ринок, але й національна ***культура***, яка формує нову ідентичність,

---

33 Tyler Cowen’s Web Page

універсальні цінності та стиль життя. Глобальне поширення цінностей та інституцій ліберальної демократії також посилює формування єдиної світової цивілізації. Ця цивілізація набуває унікальних форм глобального управління, представленого різноманітними транснаціональними організаціями, такими як Світовий банк,а Міжнародний валютний фонд тощо.

Процеси формування єдиної гомогенної глобальної культури відбуваються на основі процесу ***вестернізації*** – поширення західних інститутів і цінностей. У глобальній цивілізації інститути рівня національної держави не спроможні контролювати та координувати процеси, що відбуваються на їхній території, оскільки ці процеси через високий рівень інтеграції світової економіки залежать від процесів на інших територіях. Національна економіка та національна культура розмиваються глобальними потоками товарів, людей, капіталів та інформації, що посилює роль інститутів глобального управління. Постійна транснаціональна взаємодія людей через глобальну комунікаційну інфраструктуру призводить до підвищення усвідомлення спільних інтересів та проблем, що призводить до формування глобального громадянського суспільства та глобальної свідомості (Хедлі Булл[34], Джеймс Розенау)[35].

Гіперглобалісти розглядають сучасний світ як єдиний глобальний ринок, глобальну цивілізацію та глобальне громадянське суспільство. У межах цієї глобальної спільноти немає місця кордонам, національна держава та національна культура поступово зникнуть. Локальні економіки та культури розчиняються у просторі глобальної цивілізації та світового ринку.

Представники напряму ***трансформізму***, подібно до гіперглобалістів, визнають глобалізацію ключовим процесом сучасного світу, що є основою радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіки, політики, культурі, управлінні. Однак,

---

34 Samuel M. Makinda. Hedley Bull and global governance: A note on IR theory.

35 James N. Rosenau. Study of World Politics. Volume I: Theoretical and Methodological Challenges.

на відміну від скептиків та гіперглобалістів, які в основу логіки розвитку глобалізаційних процесів ставлять економіку, трансформісти надають більшого значення ***культурі***. Деякі з теоретиків цього напряму виділяють культуру як провідний аспект глобалізації (Рональд Робертсон[36]).

На відміну від гіперглобалістів, трансформісти не формують єдиної логіки розвитку глобалізаційних процесів, що призводять до становлення єдиного глобального ринку або глобальної цивілізації. Вони доводять, що глобалізація є суперечливим, неоднозначним, тривалим за часом процесом, на розвиток якого впливають різноманітні, часто протилежні між собою чинники.

Представники трансформізму стверджують, що глобалізація має давню історія, протягом якої продемонструвала свою суперечливість та непередбачуваність. Констатуючи безпрецедентний характер глобальних потоків товарів, фінансів, іміджів, мігрантів, туристів, інформації, які кардинально трансформують сучасне суспільство, трансформісти розглядають сучасний світ як глобальну систему. На відміну від гіперглобалістів, які визначають відсутність кордонів між інститутами глобальної системи, представники трансформізму вважають, що всередині глобальної системи існує чітко виражений поділ, який формує різні за рівнем розвитку та впливу ***частини***, які визначаються не геополітичними, а ***соціальними чинниками***:

- центр/периферія:
- північ/південь;
- перший/третій світ.

Глобалізація трансформує традиційні норми відносин між державами, формує нову ієрархію, що не пов’язана з якоюсь географічною територією, а пронизує всі спільноти та регіони світу. Такий підхід до сучасної світової стратифікації базується на теоріях детериторизації та глокалізації.

Концепціїя ***детериторизації*** містить ідеї трансформації відносин між місцем проживання людей та їхніми культурними і соціальними практиками, досвідом та ідентичністю. Найбільш послідовно ці ідеї

36 Robertson, Roland. Globalization theory and civilization analysis.

представлені у роботах Ентоні Гідденса[37], що трактують глобалізацію через теорії соціальних змін.

Терміни «глокальний» та «***глокалізація***» з'явилися в маркетингу та означали продаж і рекламування товарів у глобальному масштабі, але через адаптацію глобального товару під кожний конкретний локальний ринок. У соціальних науках термін «глокалізація» поширився через роботи одного із найвизначніших теоретиків глобалізації Рональда Робертсона. Термін «глокалізація» демонструє дворівневість глобалізації, що виражається через одночасність процесів глобалізації та локалізації.

Однією із центральних ідей концепцій напряму трансформізму є констатація ***зростання ролі національної держави*** (рис. 7.2). На противагу гіперглобалістам, трансформісти стверджують, що під дією глобалізаційних процесів «спрацьовують» певні механізми самозахисту, що зумовлюють інтенсифікацію та відродження національної ідентичності. Держави змушені розробляти стратегії поведінки в умовах глобалізації, реагувати на виклики глобалізації, що ще більше посилює їхню роль. Таким чином, демонструється зміна характеру зв'язків між суверенністю, територіальністю та державною владою. Безперечно, держава все ще має домінуючу владу над тими процесами, яка відбуваються на її території, проте значний вплив в умовах глобальної взаємозалежності мають ***транснаціональні процеси***, що визначаються такими ознаками:

- ініційовані і відбуваються за межами конкретної держави;
- непідконтрольні державі.

Така трансформація держави-нації повністю відповідає логіці детериторизації та глокалізації.

37 Chatterjee, Ira; Kunwar, Jagat. Anthony Giddens and structuration theory.

Рис. 7.2. Взаємозв'язок зростання ролі національних держав із посиленням процесів глобалізації в теоріях трансформізму

Трансформісти розглядають глобалізацію як ключовий феномен сучасного світу, під впливом якого відбувається кардинальні зміни всіх аспектів функціонування суспільства. Глобалізація при цьому є дуже суперечливим та неоднозначним процесом. Вона поєднує у собі тенденції глобалізації та локалізації, уніфікації та стимулювання розвитку різноманітності.

Існування такої кількості взаємовиключних міждисциплінарних концепцій глобалізації підтверджує її неоднозначність, суперечливість та суттєву роль в світовій політиці. Глобалізація являє собою достатньо складне та динамічне явище, що представлене поєднанням економічних, політичних та культурних аспектів. Поняття глобалізації у сучасній теорії міжнародних відносин має безліч ***трактувань***, серед яких найпоширенішими є:

– підвищення відкритості міждержавних кордонів, що складає феномен подолання кордонів та економічного громадянства;

– зростання інтенсивності трансдержавних та транснаціональних рухів капіталу, інформації, послуг та людських ресурсів;

– поширення одноманітних стандартів споживання, організації побуту, самосприйняття на інші частини планети;

– посилення ролі недержавних регуляторів світової економіки та міжнародних відносин;

– формування віртуального простору електронного спілкування, зростання можливостей соціалізації особистості та її безпосереднього включення у світовий інформаційний простір.

У загальному значенні глобалізація є процесом поширення в масштабах світової цивілізації наднаціональної мережі асиметричних відносин між усіма міжнародними акторами.

Найважливішими ***аспектами*** глобалізації є:

– процес економічної інтеграції;
– трансформація національних економік у світову;
– розвиток світових фінансових потоків;
– універсалізація економічного простору.

7.2. Вплив глобалізації на сфери світової політики

Глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин та має як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Наслідки глобалізації у міжнародних відносинах

Позитивні наслідки глобалізації	*Негативні наслідки глобалізації*
– Поглиблення міжнародного поділу праці, що стимулює виробництво на національному та макрорівні; – економія на масштабах виробництва, скорочення витрат та зниження цін; – раціоналізація виробництва, поширення передових технологій та конкуренції; – підвищення продуктивності праці.	– Посилення взаємозалежності країн світу; – зростання кризових явищ у світовій економіці; – загострення політичної ситуації та рівня конфліктності.

Глобалізаційні процеси починалися в економіці з середини XX століття та охоплюють усі сфери міжнародних відносин і внутрішньодержавні процеси. Глобалізація в економіці поширюється на такі напрями:

– ринок товарів та послуг;
– фінансовий ринок;
– ринок факторів виробництва.

У зв'язку з підвищенням продуктивності праці, появою та вдосконаленням різних технологій склалася нова структура громадського виробництва, у якій ***сфера послуг*** починає відігравати домінуючу роль. У розвинених країнах на ринок послуг припадає до 70% ВВП, а традиційне трудомістке та енергоємне виробництво переноситься до країн, що розвиваються. Найкращі показники економічного зростання розвинених країн в умовах глобалізації демонструють технології.

Сфера міжнародної торгівлі товарами та послугами найкраще відображає сучасні тенденції глобалізації. На її динаміку вплинули зниження комунікаційних, транспортних і трансакційних витрат та зменшення торгових перешкод.

На фінансових ринках глобалізація призвела до посилення інтеграційних процесів, збільшення кількості об'єднань, зменшення національних бар'єрів. Фінансова інтеграція спричинила якісні зміни у фінансових процесах та інструментах за рахунок впровадження новітніх технологій у галузі телекомунікацій.

У сучасному світі глобальні капітали акумульовані у сферах світового господарства, що безпосередньо впливають на такі умови вдосконалення сучасних національних економік:

– утворення єдиного простору;
– уніфікація принципів, норм і умов розвитку;
– зростаюча інвестиційна привабливість розвинутих країн.

У міжнародному переміщенні капіталу дедалі більшу роль відіграють прямі іноземні інвестиції.

Ринок праці також рнонбуває під впливом глобалізаційних процесів. Пом'якшення прикордонних режимів полегшує переміщення світом для отримання роботи або працевлаштування на умовах, вигідніших, ніж у своїй країні. Сучасна міжнародна міграція часто є нелегальною і вимушеною із країн, що розвиваються. Причинами цього є збільшення збройних конфліктів у світі, загострення міжнаціональних відносин чи просто міграція висококваліфікованих фахівців до розвинених країн.

Глобалізація має значний вплив на національні держави як основних акторів світової політики, економічний та соціальний розвиток яких все більше залежить від ситуації на зовнішніх ринках та зміни технологічних укладів в інших країнах та регіонах світу. Найважливішими ***тенденціями економічної глобалізації*** сучасності є:

– посилення конкуренції національної промисловості з виробниками з інших держав, які завдяки глобальному характеру світової торгівлі здатні витіснити традиційних виробників. Сприятливими чинниками є необмежений доступ до сировинних ресурсів, дешевизна робочої сили, економія на екологічній безпеці виробництва та державна політика підтримки таких галузей, особливо в країнах з державним втручанням в економіку. В умовах жорсткої конкуренції на глобальному ринку національні виробники змушені скорочувати обсяги виробництва, соціальні витрати, що перетворює традиційні металургійні регіони на зони соціальної напруги з високим безробіттям та низькими доходами населення;

– впровадження нових технологій, що дозволяє здешевити виробництво у промислово розвинених країнах та погіршити становище у регіонах світу, де такі технології недоступні через високу вартість та складність вивчення. Доступ до сучасних технологій та їх впровадження виступає одним із інструментів зовнішньої політики найрозвиненіших країн світу.

Перспективи глобалізації світової економіки, пов'язані з динамікою використання нових технологій, зокрема (рис. 7.3):

– подальший розвиток робототехніки, результатом чого стане широке використання промислових роботів у всіх сферах виробництва, що ще більше здешевить масове виробництво в індустріально розвинених країнах;

– обумовлене екологічними причинами масове впровадження технологій використання відновлюваних джерел енергії, які сьогодні активно застосовуються у Європі та Північній Америці;

– перехід до масового використання технологій 3D-друку у сферах будівництва, серійного виробництва у промисловості, фармацевтики та медицини, інженерії та проєктування;

– подальше освоєння нових нано- та біотехнологій у таких галузях виробництва, як хімічна промисловість, фармацевтика, мікроелектроніка, робототехніка. Це дозволять значно здешевити виробництво високотехнологічних товарів та послуг за рахунок зниження його матеріаломісткості та підвищення продуктивності;

– розвиток безпілотного пасажирського та вантажного транспорту, експериментальні зразки якого вже випробовуються в багатьох країнах світу, що покликане значно збільшити швидкість та обсяги перевезень, зокрема за допомогою високошвидкісних трансконтинентальних магістралей, здатних зв'язати між собою основні економічні центри та ринки збуту для їх продукції. ;

– використання технології «великих даних» (big data) для аналізу та систематизації гігантських масивів інформації, у тому числі в глобальному масштабі, що застосовуються для вирішення різних завдань, включаючи точковий вплив на виборців у ході передвиборних кампаній за допомогою соціальних мереж;

– впровадження сучасних медичних технологій, наприклад індивідуального генетично обумовленого підбору медикаментів та широких можливостей трансплантації органів, що дозволить і надалі збільшувати тривалість активного життя у найбільш технологічно розвинених країнах світу.

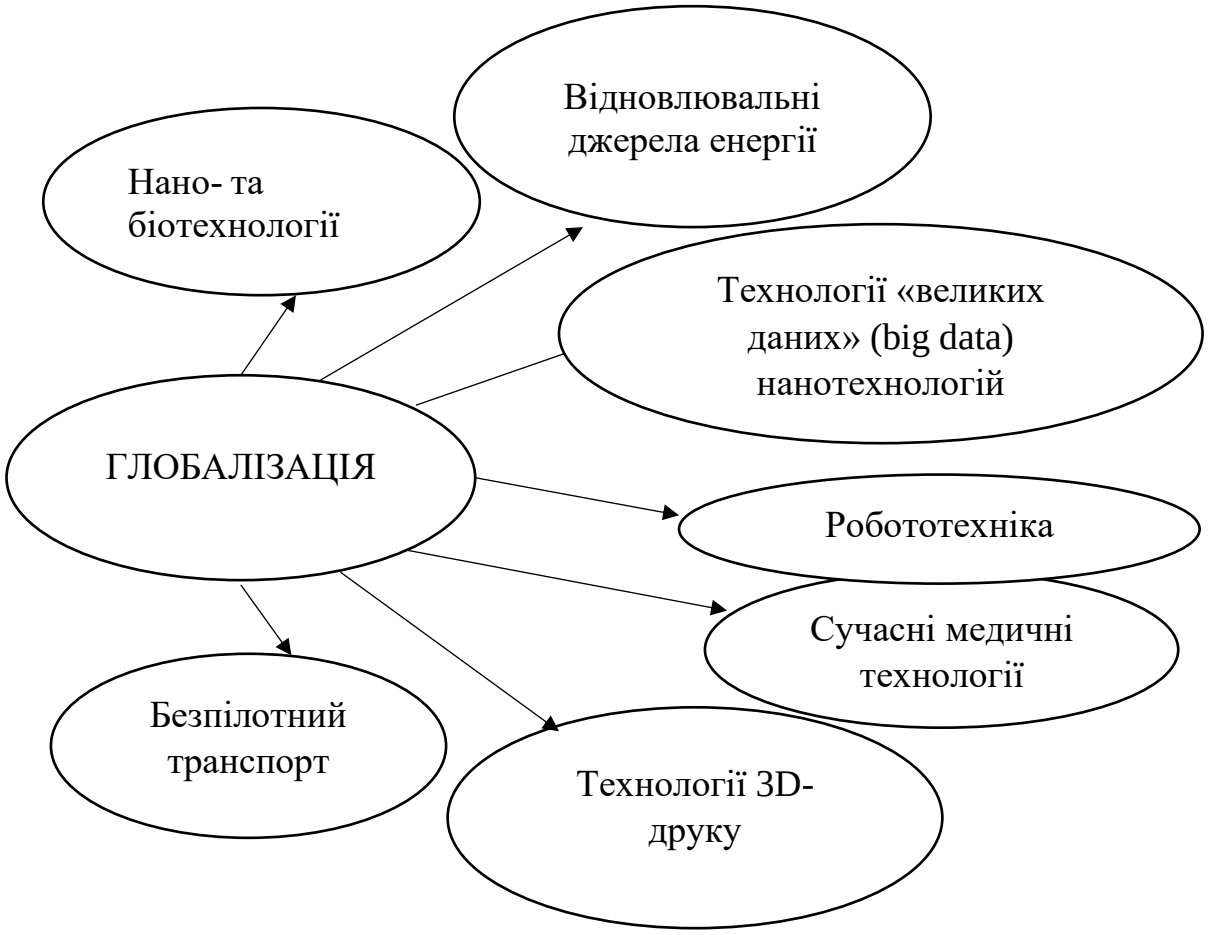

Рис. 7.3. Інноваційні технологічні перспективи глобалізації світової економіки

Глобалізація сприяє розвитку демократичних процесів у світі, надає людям широкі можливості для висловлення своєї думки та спілкування, тим самим прямо чи опосередковано впливаючи на політичні процеси. Розвиток засобів масової інформації також є фактом прояву глобалізації. Події, на яких роблять акцент, формують громадську думку по всьому світу, що призводить до того, що національні уряди та міжнародні організації вимушені реагувати на події, що висвітлюються в ЗМІ. Цей феномен отримав назву ефекту CNN.

Глобалізація, як центральний феномен сучасного світу, впливає на всі аспекти життя суспільства, зокрема його ***культуру***. Одним із найважливіших наслідків глобалізації у сфері культури є явище ***культурної гомогенізації***.

Культурна гомогенізація відображає процес стандартизації культурних виявів через їх поширення та адаптацію в різних куточках світу. Цей процес часто виникає внаслідок домінування певних культурних цінностей, стереотипів і форм споживання, зумовлених впливом деяких домінуючих культур, наприклад, західної.

Одним із ключових механізмів, що сприяє культурній гомогенізації, є розвиток технологій, особливо масових комунікаційних засобів, таких як інтернет, телебачення, кіно та соціальні медіа. Ці засоби не лише швидко поширюють культурні впливи, а й часто сприяють асиміляції місцевих культурних традицій під впливом глобальних стандартів.

Культурна гомогенізація може мати як позитивні, так і негативні ***наслідки,*** а саме:

– сприяє зближенню різних культур, забезпечуючи спільні точки зору та цінності;

– призводить до втрати культурної різноманітності та унікальності, загрожуючи місцевим культурним традиціям та ідентичності.

У зв’язку з цим важливо розвивати ***стратегії***, спрямовані на збереження та підтримку різноманітності культурних традицій у глобалізованому світі, як то:

– підтримка місцевих мистецьких ініціатив;

– заохочення культурного обміну між різними народами;

– сприяння розвитку культурної освіти та свідомості серед громадян.

У процесі глобалізації виникає питання про збереження унікальності та ідентичності місцевих культур. Цей процес відомий як ***культурна резистентність*** – активний або пасивний опір проникненню

глобальних культурних тенденцій і зусилля щодо збереження місцевої культурної спадщини та ідентичності. Вона виявляється через різноманітні способи, включаючи політичні дії, економічні стратегії, а також культурні практики.

Одним з прикладів культурної резистентності є заохочення до розвитку місцевих мистецьких форм, традиційної музики, мистецтва та ремесла. Це допомагає зберегти унікальність та специфіку культурної національної спадщини в умовах глобалізації.

Культурна резистентність може виявлятися у використанні мови як засобу збереження культурних традицій та ідентичності. Багатомовність сприяє розмаїттю культурних виразів та сприяє збереженню унікальних аспектів культури кожного народу.

Не менш важливим є розвиток місцевих культурних інститутів та спільнот, що ставлять перед собою мету зберегти та розвивати свою культурну спадщину. Це може включати в себе організацію фестивалів, виставок, майстер-класів та інших заходів, що сприяють збереженню й популяризації місцевої культури.

Загалом, глобалізація є викликом традиційним принципам світової політики, що потребує створення ефективної системи політичного управління на світовому рівні. Внаслідок цього відбувається:

– розширення кола акторів, що впливають на прийняття рішень. Це послаблює ефективність методів репрезентації та агрегування економічних і політичних інтересів;

– створення регіональних економічних об’єднань, що є інструментами захисту специфічних інтересів своїх провідних акторів;

– дифузія автономії міжнародних альянсів, заміна координації світової політики боротьбою окремих акторів за вплив на прийняття глобально значущих рішень.

У цілому переваги глобалізації дозволяють покращити становище усіх держав, які через зростання масштабів виробництва, підвищили життєві стандарти.

Спираючись на той факт, що країни, які розвиваються, мають вищі темпи економічного зростання, ніж великі держави, експерти зазначають на можливості глобальної конвергенції доходів. Але на практиці високі темпи економічного зростання демонструють держави Південно-Східної Азії, тоді як інші країни, що розвиваються, мають нижчі темпи розвитку, ніж великі держави. Таким чином, вигоди цих країн від глобалізації є мінімальними, а результатом глобалізації є не вирівнювання, а збільшення розриву в доходах, що викликає незадоволення з боку країн, що розвиваються, які готові боротися за свою частку у світовому

виробництві. Таким чином, перерозподіл економічних благ у глобальному середовищі є проблемою, що має значні політичні наслідки у вигляді посилення конфліктності сучасних міжнародних відносин.

Глобалізація пов'язана з проблемою потенційної міжнародної політичної нестабільності через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні, як правило, спричиняють регіональні або глобальні наслідки. Подібна проблема має не тільки теоретичний, але й реальний характер, що підтверджується економічними кризами кінця XX – початку XXI ст. (включно із сучасною світовою рецесією), наслідком яких є загострення політичних відносин між державами.

Ще одне коло проблем, що є наслідком глобалізації, зумовлено загрозою втрати контролю за економікою суверенними урядами та його переходу до інших суб'єктів, зокрема до більш сильних держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій, міжнародних організацій. Тобто глобалізація розцінюється як спроба підриву принципу національного суверенітету, що може викликати як у національних лідерів, так і в електорату відчуття безпорадності та неприйняття міжнародних процесів. Подібні настрої легко трансформуються у крайній націоналізм та ксенофобію. На тлі політики протекціонізму це викликає посилення екстремістських політичних рухів, що має потенційну загрозу до загострення політичних конфліктів на міжнародній арені.

7.3. Зовнішньополітичні стратегії держав в умовах глобалізації

Зумовлені процесами економічної глобалізації зміни у внутрішній політиці держав внесли корективи до їх зовнішньополітичних стратегій. Влада зосереджується на виборі одного з можливих підходів до позиціонування держави в умовах наростання внутрішніх та зовнішніх викликів.

Перший підхід у формуванні державних стратегій є ***ізоляціоністським*** та характеризується такими ***рисами***:

– формальна чи фактична відмова визнавати прийняті раніше зобов'язання перед союзниками та партнерами;

– прагнення реалізовувати свої зовнішньополітичні інтереси всіма доступними методами та засобами;

– ставка на розвиток власного військово-стратегічного потенціалу;

– відмова від участі у будь-яких формах забезпечення колективної безпеки.

«Блискуча ізоляція» використовувалася Великобританією в період її розквіту у XVIII–XIX ст. і спиралася на пріоритет власних національних інтересів у міжнародних відносинах. Великобританія була колоніальною імперією та фактично мала статус наддержави у світовій політиці та економіці. За таких умов ізоляціоністський підхід був прийнятним, особливо зважаючи на високу конкурентоспроможність британської продукції на світових ринках.

У реаліях сучасної світової політики та економіки реалізувати ізоляціоністський підхід повною мірою не здатна жодна, навіть найпотужніша держава. Так, скептицизм кандидата в президенти Д. Трампа в щодо доцільності збереження НАТО та забезпечення безпеки союзників і партнерів США було скориговано до 2017 р. в перші місяці перебування Д. Трампа на посаді президента, оскільки суперечив статусу США як наддержави, гаранта міжнародної безпеки та провідного центру світової політики й економіки.

Ізоляційний підхід неможливо застосувати в умовах участі держав в інтеграційних об'єднаннях, оскільки економіки країн-членів значною мірою взаємозалежні, а успішна економічна інтеграція неминуче ставить питання про узгодження інтересів в інших сферах, включаючи забезпечення колективної безпеки, координацію та спільні дії у сфері зовнішньої політики, співробітництво у реалізації великомасштабних інфраструктурних проектів.

Ізоляційний підхід має місце у зовнішньополітичній стратегії малих держав, переважно африканського та частини азійського регіону, які досі слабо інтегровані в глобальну економіку та політику.

Другим підходом до реалізації зовнішньополітичної стратегії в умовах економічної глобалізації є ***кооперація***. Його найчастіше застосовують держави, що входять до структурованих інтеграційних об'єднань і розглядають участь в економічних союзах, як можливість використовувати всі переваги доступу до єдиного ринку збуту товарів та послуг, інвестицій та інфраструктури, баз даних та інших інформаційних ресурсів. Участь у військово-політичних союзах приваблює можливістю отримати колективні гарантії безпеки, що дозволяє мінімізувати витрати на національну оборону за рахунок спільного використання військово-стратегічного потенціалу потужніших держав.

Найпоширенішим підходом до формування стратегій відповіді на виклики глобалізації є застосування змішаного підходу до реалізації зовнішньополітичної стратегії, що поєднує такі параметри:

– ізоляціонізм в економічній політиці, спрямований на підтримку національного виробника та боротьбу з недобросовісною конкуренцією (протекціонізм);

– відданість принципам колективної безпеки та спільного вирішення найактуальніших міжнародних проблем.

Питання для самоперевірки

1. Які основні сфери сучасного життя відображаються в концепціях глобалізації?
2. Які наукові напрями зосереджуються на аналізі глобалізаційних процесів?
3. Які можливості підвищення ефективності конкурентоспроможності транснаціональних корпорацій розглядаються в дослідженнях у галузі менеджменту?
4. Які основні положення соціологічних та культурологічних концепцій глобалізації?
5. Які аспекти впливу інформаційних технологій на трансформацію суспільства досліджуються соціологами?
6. Як ви розумієте концепцію «глобальні комунікаційні мережі» і яке їхнє значення в контексті глобалізації?
7. Як енвайроменталізм впливає на формування глобалізаційних концепцій?
8. Які роль та значення мають дослідження у сфері міжнародних відносин у розумінні глобалізації?
9. Які аргументи за те, що глобалізацію можна розглядати як глобальне поширення інститутів західного світу?
10. Які ключові концепції в аналізі стану сучасного суспільства в контексті глобалізації вам відомі і як вони взаємодіють з інформаційними технологіями?
11. Які основні характеристики ізоляціоністського підходу до формування зовнішньополітичної стратегії держави?
12. Як Великобританія використовувала ізоляціоністський підхід у своїй зовнішній політиці в минулому?
13. Чому ізоляціоністський підхід став неефективним у сучасній світовій політиці та економіці?
14. Які обставини призвели до коригування зовнішньополітичних позицій адміністрації Дональда Трампа після початку його

президентства?

15. Які держави в основному використовують ізоляціоністський підхід у своїй зовнішній політиці зараз, та як це впливає на їхні міжнародну роль і статус?

Практичні завдання

1. Оцініть ступінь та характер впливу технологічного чиннику на глобалізацію світової економіки та визначте, які новітні технології будуть здатні надати на неї найбільший вплив у майбутньому.

2. Охарактеризуйте вплив глобалізації на внутрішньополітичні процеси та явища в різних державах і наведіть власні приклади такого впливу.

3. Виявіть ключові особливості та підходи в рамках зовнішньополітичних стратегій держав в умовах прискорення економічної глобалізації.

Тестові завдання

1. Однією з основних причин глобалізації є:

а) збільшення кількості війн;

б) розвиток транспортних і комунікаційних технологій;

в) зменшення населення;

г) ізоляціонізм.

2. Який із наведених нижче факторів не сприяє глобалізації?

а) інтернет;

б) міжнародна торгівля;

в) зниження митних бар’єрів;

г) протекціонізм.

3. Наслідком глобалізації в політиці є:

а) зниження значення національних держав;

б) посилення націоналізму;

в) зменшення ролі міжнародних організацій;

г) зростання економічної ізоляції.

4. Що з переліченого нижче є прикладом міжнародної організації, яка сприяє глобалізації?

а) НАТО;

б) ООН;
в) ОПЕК;
г) Грінпіс.

5. Який термін описує процес, коли компанії розташовують свої виробництва в різних країнах для зниження витрат?
а) аутсорсинг;
б) глокалізація;
в) імпорт;
г) офшоринг.

6. Один із негативних наслідків глобалізації:
а) зростання культурного різноманіття;
б) підвищення рівня життя;
в) посилення економічної нерівності;
г) зміцнення міжнародного співробітництва.

7. Яка міжнародна організація займається регулюванням світової торгівлі?
а) Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
б) Світова організація торгівлі (ВТО);
в) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
г) Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

8. Що таке економічна глобалізація?
а) процес, за якого країни світу стають більш незалежними;
б) інтеграція економік різних країн у світову економіку;
в) розвиток внутрішнього ринку кожної окремої країни;
г) ізоляція національних економік.

9. Який із наведених нижче аспектів є культурним наслідком глобалізації?
а) створення єдиної світової валюти;
б) поширення Інтернету;
в) зростання інтересу до локальних традицій;
г) популяризація міжнародної музики та кіно.

10. Глобалізація сприяє поширенню:
а) ізоляціонізму;
б) міжнародного співробітництва;

в) закритих кордонів;
г) місцевих конфліктів.

11. Який із наведених факторів є позитивним наслідком глобалізації для економіки?
а) зменшення торгівлі;
б) посилення митних бар'єрів;
в) розширення ринків збуту;
г) зниження рівня іноземних інвестицій.

12. Глобалізація сприяє:
а) зменшенню культурного обміну;
б) поширенню нових технологій;
в) закриттю міжнародних кордонів;
г) збільшенню тарифів на імпорт.

13. Одним з позитивних наслідків глобалізації для споживачів є:
а) обмеження доступу до нових продуктів;
б) зниження конкуренції;
в) збільшення асортименту товарів і послуг;
г) підвищення цін на всі товари.

14. Глобалізація призводить до:
а) зменшення можливостей для освіти;
б) збільшення міжнародного туризму;
в) зниження мобільності робочої сили;
г) посилення економічної нерівності між країнами.

15. Глобалізація може призвести до:
а) зменшення культурної різноманітності;
б) збільшення можливостей для локальних бізнесів;
в) покращення екологічної ситуації;
г) підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості.

16. Який із наведених аспектів може бути негативним наслідком глобалізації для робочої сили?
а) підвищення заробітної плати;
б) створення нових робочих місць;
в) зростання соціальної нерівності;
г) зниження рівня безробіття.

17. Глобалізація може негативно вплинути на:
а) розвиток національних економік;
б) зниження рівня бідності;
в) збереження навколишнього середовища;
г) підвищення стандартів життя.

18. Одним із негативних наслідків глобалізації для місцевих культур є:
а) збереження традиційних звичаїв;
б) поширення нових культурних впливів;
в) втрата культурної самобутності;
г) розвиток національної ідентичності.

19. Глобалізація може сприяти:
а) стабілізації кліматичних змін;
б) збільшенню впливу транснаціональних корпорацій;
в) захисту місцевих виробників;
г) зменшенню економічної залежності країн.

20. Які риси характеризують ізоляціоністський підхід у формуванні державних стратегій в умовах економічної глобалізації?
а) формальна чи фактична відмова визнавати прийняті раніше зобов'язання перед союзниками та партнерами;
б) прагнення реалізовувати свої зовнішньополітичні інтереси всіма доступними методами та засобами;
в) ставка на розвиток власного військово-стратегічного потенціалу;
г) відмова від участі в будь-яких формах забезпечення колективної безпеки.

21. Яким чином ізоляціоністський підхід використовувався Великобританією в XVIII–XIX ст.?
а) шляхом активної участі в міжнародних конфліктах;
б) шляхом активної інтеграції у глобальну економіку;
в) шляхом пріоритету власних національних інтересів у міжнародних відносинах;
г) шляхом зменшення власного військового потенціалу.

23. Чому ізоляціоністський підхід став неможливим у сучасній світовій політиці та економіці?
а) через відсутність внутрішніх викликів;

б) через залежність економік країн від глобальних процесів;

в) через відсутність міжнародних партнерів;

г) через недостатність військових ресурсів.

24. Які переваги надає участь у структурованих інтеграційних об'єднаннях за підходом кооперації?

а) можливість відмовитися від спільного вирішення проблем;

б) зменшення доступу до єдиного ринку збуту товарів та послуг;

в) використання всіх переваг доступу до єдиного ринку та спільних ресурсів;

г) обмеження інвестиційних можливостей.

25. Що означає змішаний підхід до реалізації зовнішньополітичної стратегії в умовах глобалізації?

а) відмова від будь-якої міжнародної співпраці;

б) відданість принципам колективної безпеки та ізоляціонізм у економічній політиці;

в) поєднання ізоляціонізму з економічною політикою та колективною безпекою;

г) відмова від інформатизації.

Розділ 8
КОНФЛІКТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

8.1. Класифікація міжнародних збройних конфліктів
8.2. Війни в сучасній світовій політиці
8.3. Моделі управління міжнародними конфліктами

8.1. Класифікація міжнародних збройних конфліктів

Поглиблення взаємовідносин та залежності між різними державами та регіонами світу спричинило трансформаційні процеси в міжнародних конфліктах, що актуалізувало наукові дослідження сучасних війн та їхніх наслідків. Дослідження воєн та пошук ефективних інструментів для запобігання їм продовжують залишатися одним із найважливіших завдань політичних теорій світової політики, які, незалежно від дослідницьких традицій чи національних шкіл, покликані не лише пояснити сучасний світ, а й виробити конкретні рекомендації для політичних еліт, спрямовані на зниження воєнної загрози.

Визначення міжнародних конфліктів здійснюється на основі їх класифікації, що має першочергове значення для вибору варіантів урегулювання конфліктів. У сучасній теорії світової політики не існує уніфікованого підходу щодо вибору класифікаційних критеріїв політичного конфлікту в міжнародних відносинах. Найпоширенішими є типології, в основу яких закладено такі ***критерії***:

- суб'єктності (міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні);
- кількості учасників (двосторонні, багатосторонні);
- об'єкта (предмета) спору;
- масштабів конфлікту (локальні, регіональні, глобальні);
- форм і засобів міжнародного конфлікту та ступеня інтенсивності;
- причинності – однопричинних (моноказуальних) конфліктів значно менше, ніж тих, що зумовлені кількома причинами.

З середини XX ст. у теорії міжнародних відносин активно застосовуються математичні методи (табл. 8.1), на основі яких політичні конфлікти поділяють на:

- конфлікти з нульовою сумою;

– конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою;

– конфлікти з від'ємною сумою.

Залежно від ***масштабів*** міжнародні конфлікти поділяються на:

– генералізовані (мають тенденцію до втягнення значної кількості країн-учасниць та переростання у глобальні світові конфлікти);

– обмежені.

Таблиця 8.1

Класифікація міжнародних конфліктів за математичними критеріями

Тип конфлікту	Основні характеристики	Можливість компромісу
Конфлікти з нульовою сумою	Інтереси сторін – абсолютно протилежні, перемога однієї означає поразку іншої та навпаки	Компроміс неможливий
Конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою	Конфлікт із реальною можливістю досягнення прийнятного для всіх рішення	Результат компромісу – задоволення інтересів учасників конфлікту
Конфлікти з від'ємною сумою	Негативні наслідки настають для всіх учасників	Компроміс неможливий

Доповненням наведеної класифікації є ***просторово-географічна*** типологія, що враховує рівень охоплення політичним конфліктом системи міжнародних відносин:

– глобальні міжнародні конфлікти – не мають просторових меж, від їхнього результату залежить розвиток більшості держав світу, напрями міжнародної політики;

– регіональні міжнародні конфлікти – охоплюють міжнародні відносини в межах одного політико-географічного регіону. Кількість їхніх учасників обмежена порівняно з глобальними конфліктами, а наслідки є менш масштабними;

– локальні міжнародні конфлікти – розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та стосуються конкретних проблем і територій. До них належать більша частина двосторонніх, а також інтернаціоналізовані внутрішні конфлікти.

З огляду на ***форми та засоби***, що їх використовують актори міжнародних відносин, або ступінь інтенсивності міжнародного

конфлікту, виділяють:

- мирні міжнародні конфлікти;
- збройні міжнародні конфлікти.

Міжнародний збройний конфлікт – збройна боротьба між двома або кількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю. Характеристика міжнародного збройного конфлікту заснована на формулюваннях міжнародних політико-правових документів середини XX ст. Зокрема, в Женевських конвенціях 1949 р. міжнародний збройний конфлікт визначається як оголошена війна або інший збройний конфлікт, що виникає між двома або більше сторонами, навіть якщо одна із них не визнає стану війни. При цьому тривалість та кількість жертв конфлікту не впливає на визначення його збройного характеру. Для міжнародного збройного конфлікту визначальними є факт порушення державного суверенітету шляхом збройного втручання та вихід конфлікту за межі окремої національної держави.

Традиційно міжнародний збройний конфлікт трактується як ***війна***, що являє собою критичну стадію реалізації політичних протиріч міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав. Війна, як форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності, має такі ***критерії***:

- систематичне застосування сили протягом певного часу;
- застосування у великому обсязі збройних сил сторонами, що конфліктують;
- значні руйнування та жертви як наслідок конфлікту.

Наприкінці XX ст. сформувалися два протилежні підходи до оцінки сучасного характеру та перспектив виникнення війн у майбутньому – скептичний та оптимістичний.

Представники скептичного напрямку вважали, що, незважаючи на закінчення холодної війни та припинення біполярного протистояння, війна як екстремальна форма взаємодії держав, спрямована на силове вирішення протиріч, що виникають між ними, продовжує зберігати своє значення навіть в умовах, коли на зміну повномасштабним світовим і регіональним війнам прийшли локальні та менш інтенсивні збройні конфлікти. Війни продовжують забирати життя тисяч людей і негативно впливати на стабільний розвиток окремих країн, регіонів та світу в цілому.

Згідно з точкою зору оптимістів зниження напруженості у відносинах між великими державами стабілізувало міжнародний режим у сфері безпеки, що сприяло зниженню готовності держав застосовувати військову силу для вирішення власних зовнішньополітичних завдань. На

користь такої аргументації свідчило порівняння тривалості мирних та військових періодів в історії Європи протягом тривалого часу, яке, безумовно, вигідно відрізняло її стабільний розвиток після Другої світової війни від фактично безперервних воєн у XV–XVII ст.

Зміна самої сутності війн на сучасному етапі призвела до труднощів у їх визначенні та класифікації, оскільки перестали виконуватися умови, які бралися до уваги при характеристиці воєн останні десятиліття біполярного протистояння. Так, у 1980-ті рр., коли міжнародний порядок денний визначало геополітичне суперництво між СРСР і США, війнами було прийнято вважати збройні конфлікти за участю як мінімум однієї регулярної армії, а кількість жертв щорічно перевищувала тисячу осіб. Таке визначення добре укладалося в логіку холодної війни, під час якої наддержави використовували проксі-сили у своєму протистоянні.

У сучасному світі у повномасштабних війнах із значною кількістю жертв участь беруть нерегулярні збройні формування, що часто ворогують за етнічним або конфесійним принципом. У низці нестабільних країн до складу збройних сил інтегровані на особливих умовах парамілітарні формування, що представляють окремі райони або зони компактного проживання різних племен та кланів. Особливим явищем у сучасних війнах стало використання приватних військових компаній (ПВК), які існують сьогодні у багатьох країнах світу і застосовуються для виконання військових операцій, якщо участь регулярної армії є недоцільною.

Наведені тенденції розвитку міжнародних конфліктів визначають переважне трактування аналітиками багатьох сучасних воєн як ***гібридних,*** хід яких відбувається за повного ігнорування норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють засоби ведення війни та захищають їхніх жертв. Гібридний характер супроводжується процесом ***інтернаціоналізації*** конфліктів, за якого різниця між громадянськими та міждержавними війнами є відносною, що ставить під сумнів здатність сучасних держав та міжнародних організацій ефективно дотримуватись принципів невтручання у внутрішні справи, які протягом століть були основою поваги до державного суверенітету – базового принципу функціонування міжнародних систем.

У 90-ті рр. XX ст. з’явилася концепція ***гуманітарної інтервенції,*** що передбачає законність військового втручання, спрямоване проти уряду суверенного держави, у разі наявності на її території гуманітарної катастрофи або систематичних та тяжких порушень базових прав людини.

Традиційна класифікація війн спирається на такі критерії:

– характер цілей – оборонні та наступальні;
– охоплення учасників – міждержавні та громадянські;
– географічний принцип – світові, регіональні та локальні.

Такий підхід є значною мірою застарілим, тому що в сучасних збройних конфліктах беруть участь міжнародні актори із різними цілями, що виходять далеко за межі регіону, де відбуваються бойові дії. Так, ескалація збройних конфліктів у багатих на вуглеводневу сировину районах або на шляхах її транспортування актуалізує питання, яким чином вона відіб'ється на світових цінах на нафту, нафтопродукти, природний газ і як їх зміна позначиться на стані економіки держав, які є їх провідними виробниками та споживачами.

8.2. Війни в сучасній світовій політиці

Традиційне визначення війн та їх класифікація були зумовлені досвідом вивчення ***конвенційних збройних конфліктів***, основними учасниками яких були регулярні армії з чіткою організаційною структурою, а сторони намагалися дотримуватись правил ведення війни, визначених нормами міжнародного гуманітарного права. Основними ***рисами*** конвенційної війни є:

– застосування регулярних збройних сил;
– територіальний характер – чітко окреслені театри воєнних дій, де військові сили контролюють певні території і намагаються захопити стратегічні об'єкти супротивника;
– чітка лінія фронту;
– правила ведення війни, що визначаються в міжнародних конвенціях та угодах, наприклад, Женевські конвенції 1949 р.[38] регулюють гуманітарні аспекти війни, включаючи захист цивільного населення, поводження з військовополоненими та заборону певних видів зброї;
– масштабність – великі армії беруть участь у широкомасштабних операціях, таких як битви, наступальні кампанії та облоги міст.

Конвенційні війни представлені історичними типами війн, зокрема Першою світовою війною (1914–1918 рр.) та Другою світовою війною

[38] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни.

(1939–1945 рр.). У сучасних міжнародних відносинах конвенційні війни у своєму класичному вигляді не існують. Проте принципи і методи конвенційної війни залишаються важливими для підготовки та ведення бойових дій у випадку міждержавних конфліктів, що демонструє перебіг воєнних подій російсько-української війни (з 2014 р.). Сучасні армії продовжують вдосконалювати свої збройні сили, інтегруючи новітні технології, такі як безпілотні літальні апарати, кіберзброю та системи зв'язку.

Розпад біполярної системи міжнародних відносин призвів до дезінтеграції цілого ряду держав та серії воєн з широким спектром учасників та залучених сторін: від світових держав до терористичних та кримінальних угруповань, що призвело до остаточного зникнення відмінностей між громадянськими та міждержавними війнами. Поширеною конфігурацією збройних конфліктів стає принцип «всі проти всіх» із ситуаційними коаліціями та неможливістю домогтися згоди на ведення переговорів усіх фактичних учасників. Найважливішими ***рисами*** більшості сучасних воєн з різним охопленням учасників і географічними рамками є:

– широке застосування невійськових способів війни, що включають різні види і форми фінансових і торгових санкцій, технологічні обмеження, використання нових комунікаційних та інформаційних технологій для втручання у внутрішні справи ворожих держав;

– гібридний та асиметричний характер збройного протистояння за участю недержавних суб'єктів міжнародних відносин, які можуть обслуговувати інтереси держав чи їх блоків, а можуть і переслідувати виключно особисті інтереси, що вкрай ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права для захисту учасників та жертв війн;

– розгляд цивільних об'єктів та населення ворожих держав як цілей для проведення військових операцій, насамперед терористичного характеру, та використання можливостей сучасних засобів масової комунікації для негативного впливу на громадську думку цих країн;

– використання великими державами регіональних і локальних конфліктів як випробувальних полігонів для нових військових і невійськових засобів;

– розширення геоекономічного виміру збройних конфліктів, що поступово приходить на зміну типовому для періоду холодної війни геополітичному виміру, у зв'язку з глобалізацією світових ринків товарів і послуг, що прискорилася, і посиленням економічної взаємозалежності різних держав і регіонів світу.

Поняття «***війни нового покоління***» (четвертого покоління) вперше використав у 1989 р. американський дослідник У. Лінд. Його концепція має військово-стратегічний характер. Усі збройні конфлікти, що відбувалися протягом еволюції людської цивілізації, поділено на покоління, шо визначаються відповідно до якісних змін у військовій справі. Визначення особливостей збройних конфліктів нового покоління фактично визначає риси сучасних війн:

– зникнення грані між війною та миром, коли воєнні дії зведені до серії операцій;

– зникнення протилежності між фронтом і тилом завдяки сучасним засобам дистанційного знищення – вся територія противника опиняється в зоні досяжності ворожої авіації, ударних безпілотників та ракетного обстрілу;

– бойові завдання часто виконують невеликі за чисельністю, але високотехнологічні з'єднання;

– зростання ролі інформації та дезінформації у досягненні цілей війни.

У сучасній світовій політиці війна нового покоління часто розкривається через поняття ***гібридна війна.*** Військовий теоретик та аналітик ***Френк Г. Хоффман***[39] визначає гібридну війну як мультимодальну, що не вписується в існуючі теоретичні рамки і не має чітких меж. Такі війни приходять на зміну державним конфліктам XX ст. Їхніми характерними рисами стає асиметричність протистояння, відсутність чіткого розмежування між цивільною та військовою особою чи об'єктом, організованим насильством, терором, злочинністю та війною. Ф. Хоффман вказував на двозначну природу сучасних загроз, відсутність традиційних супротивників та ієрархії. Гібридна війна виходить за межі класичних військових дій, включаючи широкий спектр нетрадиційних ***методів***:

– поєднання елементів регулярних військових дій з нерегулярними тактиками, такими як партизанська війна, тероризм, а також кібератаки та інформаційні кампанії. Таке поєднання дозволяє досягати стратегічних цілей через синергетичний ефект;

– висока адаптивність та гнучкість акторів, які здатні швидко змінювати свою тактику та стратегію у відповідь на дії противника;

– пріоритетне значення методам інформаційної війни та

39 Hoffman F. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars.

кібероперaціям, що включають дезінформацію, пропаганду, психологічні операції та атаки на інформаційні системи противника;

– інтеграція державних і недержавних акторів. До останніх часто належать приватні військові компанії, терористичні групи, кримінальні організації.

Конфлікт як варіант ***гри з нульовою (ненульовою) сумою*** розглядається у конкретному випадку використання теорії ігор в аналізі міжнародних відносин. Теорія ігор являє собою математичну теорію аналізу стратегічної поведінки сторін в умовах конфліктів інтересів. Цей вектор досліджень був заданий основоположником теорії ігор Дж. Нейманом, який використав її наприкінці Другої світової війни для рекомендацій щодо вироблення оптимальної військової стратегії.

Оскільки варіант гри із нульовою сумою описує ситуацію чистого протистояння, коли учасники мають лише протилежні інтереси (***конфлікт на жорстких умовах***), він зберігає своє значення для опису традиційних збройних конфліктів. На цьому тлі найперспективнішим методом аналізу сучасних збройних конфліктів є варіант гри з ненульовою сумою. Визнаним авторитетом у цій галузі є нобелівський лауреат 2005 р. американець Т. Шеллінг.

На основі обох варіантів теорії ігор розроблено прикладні ***теоретико-ігрові моделі міжнародних відносин***, що застосовуються у стратегічних дослідженнях для вивчення таких явищ:

– міжнародних конфліктів;
– проблем війни та миру;
– переговорних процесів та інших форм співробітництва.

Вони стають все більш популярними в прикладному аналізі, при цьому акцент зміщується на переговори щодо припинення воєнних дій за взаємною згодою сторін. Зокрема, актуальним перед терористичною загрозою питанням, що розглядається з допомогою теорії ігор є питання, чи варто вести переговори з терористами. Прикладний характер теорії ігор аналізу містить свої плюси та мінуси. З одного боку, «оцифровуючи» деякі параметри міжнародних конфліктів, вона дозволяє зробити прогнози більш об’єктивними. Водночас, з іншого боку, існує небезпека формалізації аналізу реальних процесів, наприклад, у сфері мотивації учасників конфлікту.

Поняття ***асиметричний конфлікт*** вперше застосовується в 1975 р. у статті американського політолога Ендрю Макка «Чому великі держави

програють малі війни: політика асиметричного конфлікту»[40]. Аналізуючи війну США у В'єтнамі, поразки розвинених країн в Індокитаї, Алжирі, Марокко, Е. Макк дійшов висновку, що ці конфлікти демонструють помилковість традиційного розуміння переважання військової сили. У більшості конфліктів сильні країни не були здатні нав'язати свою волю противнику і таким чином отримали не військову, а політичну поразку. Зі свого боку, слабка сторона перемагала не застосовуванням воєнної сили, а своєю здатністю до пригнічення волі сильного противника до продовження боротьби, змусити його припинити війну, не досягнувши поставленої мети.

Асиметрична війна визначається як конфлікт між державою або коаліцією держав з одного боку та недержавним актором (терористичною групою, повстанським рухом, кіберзлочинцями тощо) з іншого. Головною особливістю таких конфліктів є відмінність у силі та методах ведення війни.

Асиметричні війни мають низку ***ознак***, що відрізняють їх від традиційних конфліктів:

– нерівність сил – сторони конфлікту мають різні військові, економічні, політичні ресурси;

– використання слабкою стороною нетрадиційних методів ведення бойових дій – тероризму, партизанської війни, кібернетичних атак;

– довга тривалість конфліктів – асиметричні війни часто є затяжними, оскільки слабша сторона уникає прямих зіткнень і застосовує тактику виснаження противника;

– відсутність чіткої лінії фронту;

– непередбачуваність наслідків конфлікту.

У подібних обставинах сильніша сторона може зіткнутися з затяжним виснажливим конфліктом, вирішення якого може вимагати значних політичних поступок.

Джон Г. Коллінз[41] розглядає асиметричні конфлікти з точки зору

---

40 Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict.

41 John M. Collins. Military Strategy: Principles, Practices, and Historical Perspectives.

військової стратегії, наголошуючи, що асиметричні конфлікти вимагають від традиційних армій адаптації та інновацій у тактиці і стратегії. Він наводить приклади конфліктів, де неконвенційні методи, такі як тероризм і кібератаки, використовуються для досягнення військових цілей. Таким чином, успіх асиметричних збройних кампаній залежить не лише від військового потенціалу, але й від складної взаємодії військово-стратегічних факторів з політичними, ідеологічними та навіть психологічними аспектами.

8.3. Моделі управління міжнародними конфліктами

Поняття управління конфліктом стає невід'ємною частиною міжнародної практики з другої половини XX ст., коли головні актори, керуючись прагматичними та гуманітарними міркуваннями, визнали бажаним мирне політичне врегулювання конфліктів. Досвід регулювання процесами світової політики біполярної міжнародної системи аналізується для виявлення характеру та структури конфліктності у міжнародних відносинах минулого та сучасності. У структурі міжнародних конфліктів виділяється три рівні:

1) верхній рівень – конфлікти між сильними країнами або наддержавами, які за умов;

2) середній рівень – конфлікти за участі країн з перехідною економічною та політичною системами, що характеризуються нестабільним розвитком. На цьому рівні не діє традиційне ядерне стримування;

3) нижній рівень – конфлікти між найбіднішими країнами, які стали звичними у сприйнятті світової громадськості.

Практика миротворчої діяльності сформувала в управлінні міжнародними конфліктами такі ***підходи***:

- інституційний;
- культурно-цивілізаційний;
- системно-функціональний.

Національно-державний підхід до управління конфліктами є насамперед ***інституційним*** підходом, що розглядає управління конфліктами як функції національних і міжнародних інститутів, режимів і норм у регулюванні та вирішенні конфліктів. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що стійкі міжнародні інституції можуть сприяти запобіганню конфліктам, їхній деескалації та розв'язанню шляхом колективних зусиль.

Теоретичною основою інституційного підходу є такі концепції:

- ліберальний інституціоналізм;
- режимний підхід;
- соціальний конструктивізм.

Представники ***ліберального інституціоналізму*** стверджують, що міжнародні інституції сприяють співпраці між державами через зниження транзакційних витрат, забезпечення прозорості та створення механізмів вирішення спорів. Міжнародні та державні інституції можуть зменшити ймовірність конфліктів, надаючи форуми для діалогу та координації.

Згідно з поглядами прихильників ***режимного підходу***, міжнародні режими, як системи правил, норм і процедур, можуть впливати на поведінку держав та інших акторів, сприяючи стабільності та передбачуваності в міжнародних відносинах. Вони забезпечують структуру взаємодії, що зменшує можливість виникнення конфліктів.

Соціальний конструктивізм акцентує увагу на тому, що інституції не лише формують поведінку держав, а й впливають на їхні ідентичності та інтереси. Інституції можуть створювати нові норми та правила, що сприяють мирному вирішенню конфліктів.

Управління міжнародними конфліктами в рамках інституційного підходу включає використання різних типів інституцій:

- універсальні міжнародні організації – Організація Об’єднаних Націй (ООН);
- регіональні організації – Європейський Союз (ЄС), Африканський Союз (АС) та Організація американських держав (ОАД);
- міжнародні судові органи – Міжнародний суд ООН, міжнародні арбітражі;
- неформальні інституції – конференції, форуми та консультаційні механізми.

Інституційна система управління міжнародними конфліктами, що склалася після Другої світової війни, перебуває в стані жорстокої кризи, що виражається в неспроможності міжнародних та державних інституцій вирішувати проблеми безпеки і впливати на системні процеси.

Культурно-цивілізаційний підхід при складанні моделей управління міжнародними конфліктами враховує відмінності менталітету націй і етносів, що становлять населення держав, і базуються на культурних архетипах. Цей підхід ґрунтується твердженні, що в еволюції міжнародних конфліктів виникла нова фаза – міжцивілізаційна, в якій консолідація сил, засобів і ресурсів

будується за принципом належності до певної культури чи цивілізації, що дозволяє піднімати статус локальних конфліктів до рівня міжцивілізаційного протистояння.

Системно-функціональний підхід до управління міжнародними конфліктами дозволяє аналізувати конфлікти з точки зору їхніх системних властивостей і функціональних ролей. Методологічною основою системно-функціонального підходу є такі концепції:

- системна теорія;
- функціоналізм.

Системна теорія розглядає міжнародні відносини як складну систему, де різні елементи взаємодіють між собою. Кожна держава, міжнародна організація чи інший актор є частиною цієї системи, що впливає на загальну динаміку міжнародних конфліктів.

Функціоналізм акцентує увагу на ролі, яку різні елементи системи відіграють у підтриманні її стабільності та функціонуванні. В галузі міжнародної конфліктології функціоналізм досліджує, як різні актори та інституції можуть сприяти запобіганню, управлінню та вирішенню конфліктів через виконання певних функцій.

Функціоналізм виник у середині XX століття як відповідь на неефективність традиційних методів вирішення міжнародних конфліктів в умовах холодної війни та зростаючої взаємозалежності держав. Основні теоретичні положення функціоналізму включають:

- акцент на важливості створення спеціалізованих міжнародних інституцій для вирішення конкретних проблем (економічних, соціальних, технічних);
- «ефект перехресного впливу» – співпраця у вирішенні конкретних проблем може поступово поширюватися на інші сфери;
- держави можуть бути готові частково обмежити свій суверенітет на користь міжнародних інституцій, якщо це призведе до вирішення важливих проблем та забезпечення стабільності. Обмеження суверенітету відбувається через передачу певних функцій міжнародним організаціям.

Практичне втілення положень функціоналізму відбувається в процесі європейської інтеграції другої половини XX ст. Після Другої світової війни було створено кілька спеціалізованих організацій для спільного управління економічними, політичними, соціальними, технічними проблемами країн Європи, що зрештою привело до утворення Європейського Союзу.

Системно-функціональний підхід до управління міжнародними конфліктами виходить із припущення, що технології психологічного

впливу є універсальним інструментом управління масовою та індивідуальною свідомістю, їх можливості з управління конфліктами залежать лише від особливостей середовища масової комунікації.

Питання і завдання для самоперевірки

1. Які два протилежні підходи до оцінки сучасного характеру та перспектив виникнення війн у майбутньому сформувалися наприкінці XX століття?
2. Які аргументи наводять представники скептичного напряму для підтвердження своєї точки зору щодо збереження значення війни навіть після закінчення холодної війни?
3. Які зміни у визначенні та класифікації війн відбулися в сучасному світі порівняно з періодом біполярного протистояння?
4. Як впливає використання приватних військових компаній (ПВК) на характер сучасних війн?
5. Чому традиційна класифікація війн за різними критеріями є значною мірою застарілою у контексті сучасних збройних конфліктів?
6. Які основні риси конвенційної війни відрізняють її від інших типів конфліктів?
7. Чому в сучасних міжнародних відносинах ми не спостерігаємо чистих конвенційних війн, як це було у Першу та Другу світові війни?
8. Які принципи та методи конвенційної війни залишаються важливими для підготовки та ведення бойових дій у сучасних міждержавних конфліктах?
9. Які основні риси сучасних війн, згідно з текстом, що відрізняють їх від традиційних конфліктів періоду холодної війни?
10. Як дезінтеграція держав та серії війн вплинули на розмежування між громадянськими та міждержавними війнами?
11. Чому гібридний та асиметричний характер збройного протистояння ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права?
12. Як сучасні засоби масової комунікації використовуються у військових операціях проти цивільних об’єктів та населення ворожих держав?
13. У чому полягає зміна від геополітичного до геоекономічного виміру збройних конфліктів у зв’язку з глобалізацією світових ринків та економічною взаємозалежністю держав?
14. Хто і коли вперше використав поняття «війни нового

покоління» і коли це сталося?

15. Який характер має концепція війни нового покоління?

16. Які зміни у військовій справі визначають покоління збройних конфліктів?

17. Назвіть одну з основних рис збройних конфліктів нового покоління.

18. Чому зникає протилежність між фронтом і тилом у війнах нового покоління?

19. Яку роль відіграє інформація та дезінформація в сучасних війнах?

20. Як Френк Г. Хоффман визначає гібридну війну?

21. Які методи включає гібридна війна?

22. Що таке гра з нульовою сумою в теорії ігор і коли вона має значення?

23. Який тип гри є найперспективнішим методом аналізу сучасних збройних конфліктів і чому?

24. Які основні рівні міжнародних конфліктів виділяються у тексті, і чим вони характеризуються?

25. Які підходи до управління міжнародними конфліктами висвітлено в тексті і які їхні основні принципи?

26. Які концепції лежать в основі інституційного підходу до управління міжнародними конфліктами і як вони впливають на міжнародні відносини?

27. Яким чином культурно-цивілізаційний підхід розглядає управління міжнародними конфліктами і що він враховує при побудові моделей управління?

28. Які основні принципи функціоналізму, як вони визначені в тексті, і як вони впливають на управління міжнародними конфліктами?

Практичні завдання

1. Здійсніть аналіз будь-якого міжнародного конфлікту, спираючись на геополітичну теорію зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона. Застосуйте геополітичну теорію для аналізу ситуації. Напишіть аналітичне есе, в якому поясніть, як обрана теорія допомагає зрозуміти причини конфлікту, його розвиток та можливі наслідки.

2. Підготуйте аналітичну доповідь на тему «Війни нового покоління: їхні характеристики та відмінності від класичних конфліктів», у якій розкрийте суть концепції війни нового покоління та її відображення у конкретних сучасних конфліктах.

3. Складіть аналітичну довідку щодо порівняння потенціалу

акторів незакінченого на даний момент воєнного конфлікту (конфлікт обирається на власний розсуд) та надайте прогноз його подальшого розвитку.

4. Здійсніть аналіз будь-якого міжнародного конфлікту, спираючись на геополітичну теорію зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона. Застосуйте геополітичну теорію для аналізу ситуації.

Тестові завдання

1. Який підхід до оцінки сучасного характеру та перспектив виникнення війн у майбутньому вважає, що війна продовжує зберігати своє значення навіть після закінчення холодної війни?

а) оптимістичний;
б) скептичний;
в) песимістичний;
г) реалістичний.

2. Що, на думку оптимістів, стабілізувало міжнародний режим у сфері безпеки наприкінці XX століття?

а) зниження напруженості у відносинах між великими державами;
б) зростання економічних зв’язків між державами;
в) підписання нових міжнародних угод;
г) зменшення кількості міжнародних організацій.

3. Яка з наведених характеристик НЕ є типовою для сучасних повномасштабних війн?

а) участь нерегулярних збройних формувань;
б) використання приватних військових компаній;
в) відсутність значної кількості жертв;
г) участь регулярної армії.

4. Яке визначення найбільш підходить до опису гібридних війн у сучасному світі?

а) війни, в яких використовуються лише регулярні армії;
б) війни, в яких ігноруються норми міжнародного гуманітарного права;
в) війни, що відбуваються тільки на території однієї держави;
г) війни, які ведуться виключно міждержавними коаліціями.

5. Які основні характеристики конвенційних війн зазначені в тексті?

а) відсутність регулярних збройних сил;

б) наявність чітко окреслених театрів воєнних дій;

в) відсутність масштабних операцій;

г) відсутність правил ведення війни.

6. Які історичні приклади конвенційних війн наведено в тексті?

а) іспансько-американська війна;

б) перша світова війна;

в) війна у В'єтнамі;

г) арабо-ізраїльська війна.

7. Які принципи та методи конвенційної війни залишаються важливими у сучасних міждержавних конфліктах, згідно з текстом:

а) інтеграція новітніх технологій у збройні сили;

б) дотримання правил міжнародного гуманітарного права;

в) відмова від ведення війни на території супротивника;

г) використання цивільного населення в ролі військових допоміжних сил.

8. Яка з наведених характеристик НЕ є типовою для сучасних війн нового покоління?

а) зникнення грані між війною та миром;

б) виконання бойових завдань великими, малотехнологічними з'єднаннями;

В) застосування сучасних засобів дистанційного знищення;

Г) зростання ролі інформації та дезінформації у досягненні цілей війни.

9. Що ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права у сучасних конфліктах?

а) використання фінансових та торгових санкцій;

б) участь недержавних суб'єктів, що переслідують особисті інтереси;

в) застосування технологічних обмежень;

г) використання сучасних комунікаційних технологій.

10. Яка з наведених характеристик є рисою сучасних війн за участю великих держав?

а) використання цивільних об'єктів як цілей для військових

операцій;

б) апробація нових військових та невійськових засобів у регіональних конфліктах;

в) ведення переговорів між усіма учасниками конфлікту;

г) використання лише регулярних армій для проведення операцій.

11. Що відрізняє геоекономічний вимір збройних конфліктів від геополітичного?

а) поширення невійськових способів війни;

б) застосування терористичних методів проти цивільних об’єктів;

в) зростання економічної взаємозалежності держав;

г) використання регіональних конфліктів як випробувальних полігонів.

12. Хто вперше використав термін «війна нового покоління»?

а) У. Лінд;

б) Ф. Хоффман;

в) Дж. Нейман;

г) Т. Шеллінг.

13. Яка характеристика належить до особливостей збройних конфліктів нового покоління?

а) класичний фронт і тил;

б) великі за чисельністю бойові з’єднання;

в) висока роль інформації та дезінформації;

г) пряме зіткнення між регулярними арміями.

14. Що є характеристикою гібридної війни за визначенням Ф. Хоффмана?

а) чітке розмежування між цивільною та військовою особою;

б) співпраця між державними арміями;

в) виключна спеціалізація на кібератаках;

г) асиметричний характер та відсутність чіткої ієрархії.

15. Яка з опцій найточніше характеризує варіант гри з нульовою сумою?

а) протилежні інтереси сторін;

б) виключна присутність регулярних армій;

в) співробітництво між учасниками конфлікту;

г) відсутність стратегічної поведінки.

16. Хто є автором концепції асиметричного конфлікту?

а) У. Лінд;

б) Ф. Хоффман;

в) Дж. Нейман;

г) Е. Макк.

17. Яке питання можна вирішити за допомогою теорії ігор?

а) про визнання незалежності держави;

б) про проведення економічних реформ;

в) про можливість переговорів з терористами;

г) про встановлення торгових відносин між країнами.

18. Яке з тверджень відображає недоліки прикладного характеру теорії ігор?

а) об'єктивність у прогнозуванні міжнародних конфліктів;

б) небезпека формалізації аналізу реальних процесів;

в) збільшення кількості міжнародних переговорів;

г) підвищення рівня співробітництва між країнами.

19. Яке з тверджень є правильним стосовно асиметричних конфліктів:

а) сильні сторони завжди перемагають;

б) перемогу зазвичай здобуває сторона з більшою військовою силою;

в) слабкі сторони часто перемагають завдяки політичній стратегії;

г) асиметричні конфлікти найчастіше відбуваються між державами.

20. Який аспект не є характеристикою гібридної війни?

а) поєднання регулярних та нерегулярних тактик;

б) синергетичний ефект досягнення стратегічних цілей;

в) виключне використання традиційних військових дій;

г) інтеграція державних та недержавних акторів.

21. Яке поняття використовується для опису ситуації чистого протистояння в теорії ігор?

а) варіант гри з нульовою сумою;

б) переговірний процес;

в) стратегічний аналіз;

г) модель міжнародних відносин.

22. Які рівні конфліктів виділяються в структурі міжнародних відносин згідно з текстом?

а) політичний, економічний, соціальний;

б) верхній, середній, нижній;

в) глобальний, регіональний, локальний;

г) міждержавний, міжнародний, національний.

23. Який підхід до управління конфліктами ґрунтується на ідеї, що стійкі міжнародні інституції можуть сприяти запобіганню конфліктам?

а) культурно-цивілізаційний;

б) інституційний;

в) системно-функціональний;

г) національно-державний.

24. На якому підході до управління конфліктами ґрунтується ідея створення спеціалізованих міжнародних інституцій для вирішення конкретних проблем?

а) системно-функціональний;

б) культурно-цивілізаційний;

в) інституційний;

г) функціоналізм.

25. Що відбувається в рамках системно-функціонального підходу до управління міжнародними конфліктами?

а) аналізуються системні властивості та функціональні ролі конфліктів;

б) вивчається вплив культурних архетипів на управління конфліктами;

в) акцентується увага на інституційному рівні в управлінні конфліктами;

г) розглядається вплив масової комунікації на конфлікти.

26. Які концепції є теоретичною основою інституційного підходу до управління міжнародними конфліктами?

а) системна теорія та функціоналізм;

б) ліберальний інституціоналізм, режимний підхід, соціальний конструктивізм;

в) культурно-цивілізаційний підхід;

г) регіональні організації, міжнародні судові органи, неформальні інституції.

Розділ 9
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

9.1. Історичні аспекти використання санкцій у світовій політиці
9.2. Класифікація міжнародних санкцій
9.3. Торговельні санкції у світовій політиці
9.4. Фінансові санкції.
9.5. Функціональні характеристики міжнародних економічних санкцій

9.1. Історичні аспекти використання санкцій у світовій політиці.

Економічні санкції є обмежувальними заходами, що застосовуються однією країною або групою країн проти іншої держави, організації або фізичних осіб з метою зміни їхньої політики чи поведінки в міжнародних відносинах. У світовій політиці економічні санкції розглядаються, як політичні інструменти, що використовуються для обмеження економічних відносин із країною або юридичною особою з метою впливу на її політичні або економічні рішення, для забезпечення дотримання міжнародного права та підтримки миру й безпеки.

Незважаючи на певну обмеженість ефективності санкцій через їхню залежність від міжнародної підтримки та здатності країн знаходити альтернативні економічні зв'язки, санкції є невід'ємною частиною сучасної геополітики, еволюціонувавши від простих торговельних блокад до складних фінансових механізмів, що впливають на економіку держав. Роль санкцій у міжнародних відносинах змінювалася залежно від історичного контексту, розвитку економічних систем та еволюції дипломатичних механізмів

Одним із наймасштабніших прикладів застосування санкцій у Стародавньому світі є ***економічна блокада Афін під час Пелопоннеської***

війни у V ст. до н. е. Пелопоннеська війна[42] (431–404 рр. до н. е.) була затяжним конфліктом між конкуруючими акторами Стародавньої Греції: Афінським морським союзом і Пелопоннеським союзом на чолі зі Спартою. Одним зі стратегічних ходів спартанців стало намагання підірвати економічну міць Афін через блокаду їхніх морських і сухопутних шляхів.

Афіни залежали від морської торгівлі, оскільки їхні власні землі не могли забезпечити достатньо продовольства. Особливо важливими для афінян були постачання зерна з Причорномор'я через грецьку колонію Візантій. Спартанці прагнули перекрити ці поставки, що могло спричинити голод у полісі. Основними ***методами блокади*** були наступні:

– сухопутна ізоляція Аттики, за якої Спарта систематично руйнувала сільськогосподарські угіддя Аттики, щоб позбавити Афіни місцевих продовольчих ресурсів;

– блокада портів та морських шляхів – спартанці за підтримки перського флоту намагалися взяти під контроль Херсонес Фракійський, Візантій та інші стратегічні точки;

– перекриття торгових маршрутів для перехоплення афінських кораблів, що транспортували зерно.

Результатом блокади стала економічна криза в Афінах, що разом з військовими поразками призвело до капітуляції Афін та ознаменувало кінець їхньої морської могутності. Таким чином, досвід застосування Спартою інструментів економічної блокади у Пелопоннеській війні продемонстрував ефективність економічного тиску як засобу ведення бойових дій. Втрата контролю над торговими шляхами виявилася для Афін фатальною, що сприяло їхній поразці та зміні політичного ладу.

У ***Середньовіччі*** економічні санкції використовувалися як інструмент тиску на міста, держави, торгові корпорації, що порушували економічні інтереси впливових союзів чи монархів. Найпоширенішими ***формами санкцій*** були ембарго, блокада портів, надання або скасування торгівельних привілеїв, митні обмеження.

Найбільше торговельне об'єднання Європи XIII–XV ст.

---

[42] Розумюк В. М. Пелопоннеська війна: внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики.

Ганзейський союз[43] використовував економічні санкції для захисту своїх торговельних привілеїв та зупинення обмежуючих дій щодо Ганзи з боку європейських міст і правителів. Так, Ганза призупинила торгівлю з містами Фландрії, внаслідок чого фламандські міста зазнали економічного занепаду, що змусило їх відновити вигідні для Ганзейського союзу домовленості. Після спроби Данії встановити монополію на торгівлю через Балтійське море Ганза оголосила економічну блокаду та підтримала військові дії проти Данії, що змусило короля відмовитися від своїх намірів. У відповідь на обмеження ганзейських купців у Лондоні Ганза наклала торговельні санкції на Англію, що завдало шкоди її економіці та змусило уряд відновити ганзейські привілеї. Таким чином, економічні санкції в Середньовіччі стали ефективним засобом політичного та економічного тиску у міжнародних відносинах, а Ганзейський союз продемонстрував, що торговельні корпорації, як недержавні актори можуть успішно конкурувати з монархами та впливати на міжнародну політику.

З розвитком глобальної економіки в період ***Нового часу*** санкції починають виступати як інструмент геополітичної боротьби. Саме такий характер мала ***континентальна блокада*** (1806-1814 рр.), запроваджена Наполеоном для ізоляції Великої Британії під час Наполеонівських війн з метою економічного виснаження британців та підриву їхньої здатності фінансувати коаліційні війни проти Франції.

До методів континентальної блокади належали:

– позбавлення британських кораблів права заходити в європейські порти, що перебували під контролем Франції або її союзників;

– європейським державам заборонялося торгувати з Британією та імпортувати британські товари;

– нейтральні судна, що заходили в британські порти, вважалися ворожими і могли бути атаковані або захоплені.

Незважаючи на те що континентальна блокада охоплювала більшість країн Європи, її ефективність виявилася обмеженою. Британія зберегла контроль над морями, запровадила власні обмеження на торгівлю з Францією. Торгівельні обмеження спричинили дефіцит колоніальних товарів, посиливши невдоволення серед населення та

---

43 Take Ingo. The Hanseatic League as an early example of cross-border governance?

підприємців.

У XX ст. санкції стають елементом міжнародного права. Після Першої світової війни ***Ліга Націй*** започаткувала концепцію санкцій як засобу запобігання агресії. Наприклад, у 1935 році Ліга Націй наклала ***економічні санкції на Італію*** у відповідь на її вторгнення на територію держави-члена Ліги Націй Ефіопію, що суперечило міжнародному праву. Економічні санкції Ліги Націй включали:

– заборону на постачання Італії зброї та військової техніки;

– обмеження експорту стратегічних матеріалів до Італії;

– заборону імпорту італійських товарів до країн-членів Ліги Націй.

Ці санкції не мали очікуваного результату, через те, що мали вони мали обмежений характер та не включали обмеження у ключових секторах, зокрема:

– не введено заборону на постачання нафти;

– не поширювалися на великі держави – США та Німеччину, що продовжували торгувати з Італією;

– Велика Британія не закрила Суецький канал, що дозволяло італійським військам отримувати підкріплення та припаси.

Після окупації Італією Ефіопії та проголошення країни частиною Італійської Східної Африки Ліга Націй визнала свою безпорадність та скасувала санкції.

У другій половині XX ст. економічні санкції стали інструментом глобального протистояння між США та СРСР під час ***Холодної війни***[44]**.** Вони були зумовлені біполярним характером світу й мали такі особливості,:

– багатосторонній характер;

– торговельні обмеження були найпоширенішим видом санкцій;

– фінансові санкції включали заходи, спрямовані на обмеження доступу країни-мішені до міжнародної фінансової системи;

– технологічні обмеження були спрямовані на запобігання передачі передових технологій країні-мішені, особливо у військовій сфері (табл. 9.1).

[44] Yemi Ebenezer Aluko, Abiodun Abdullahi Olaleye. Cold War; 1945-1990: A Retrospect.

Таблиця 9.1

Економічні санкції другої половини XX ст.

Особливості санкцій	**Приклад санкцій**	**Причина введення**	**Мета санкцій**	**Наслідки**
Багатосторонній характер санкцій	Санкції ООН проти Південної Родезії	Порушення прав людини, расистський режим Ієна Сміта	Ізоляція режиму, тиск для проведення вільних виборів	Економічні труднощі, міжнародна ізоляція, здобуття незалежності Зімбабве в 1980 році
Торговельні обмеження	Торговельне ембарго США проти Куби (1962)	Карибська криза, розміщення радянських ядерних ракет на Кубі	Підрив режиму Фіделя Кастро, економічна ізоляція	Зміцнення антиамериканських настроїв, економічна залежність Куби від СРСР
Фінансові санкції	Санкції ООН проти Південної Родезії	Порушення міжнародного права	Обмеження доступу до фінансових ресурсів	Замороження рахунків, заборона на кредити, міжнародна ізоляція
Технологічні обмеження	Санкції США та союзників проти СРСР (1979)	Вторгнення СРСР в Афганістан	Тиск на СРСР для виведення військ, припинення підтримки комуністичного режиму	Негативний вплив на економіку СРСР, сприяння розпаду СРСР та зміні його зовнішньої політики
Обмеження транспорту та дипломатичних зв’язків	Санкції ООН проти Південної Родезії	Расистська політика режиму Ієна Сміта	Ізоляція режиму	Розірвання дипломатичних відносин, заборона авіа- та морського сполучення

Наймасштабнішими економічними санкціями періоду Холодної війни стали ембарго США проти Куби 1962 р. та санкції країн Заходу проти СРСР у зв'язку з війною в Афганістані. Причиною ***ембарго США проти Куби*** стала Карибська криза – протистояння між США та СРСР, викликане розміщенням радянських ядерних ракет на Кубі. У відповідь США розірвали дипломатичні відносини з Кубою та запровадили повне торговельне ембарго, спрямоване на економічну ізоляцію острова.

Ембарго мало на меті підірвати режим Фіделя Кастро, позбавивши Кубу доступу до американських товарів і ринків. Санкції охоплювали заборону на імпорт і експорт, інвестиції та фінансові операції, що суттєво обмежило економічний розвиток країни, зробивши її залежною від допомоги СРСР. Американське ембарго не призвело до зміни влади на Кубі, а навпаки, сприяло посиленню антиамериканських настроїв, консолідації кубинського суспільства навколо Кастро та перетворенню Куби на союзника СРСР у Західній півкулі.

У відповідь на військове вторгнення СРСР в Афганістан у 1979 р. США та їх союзники, запровадили проти СРСР економічні санкції[45], метою яких було змусити СРСР вивести свої війська з Афганістану та припинити підтримку комуністичного режиму в цій країні. Санкції, запроваджені проти СРСР, мали негативні наслідки для радянської економіки, яка й так перебувала у стані стагнації, та відіграли важливу роль у розпаді СРСР та краху комуністичного режиму. Вони стали одним із факторів, що змусили радянське керівництво переглянути свою зовнішню політику та піти на зближення із Заходом.

У другій половині XX ст. інструментом колективного міжнародного впливу на порушника міжнародного права стали санкції, прийняті в системі ООН. Прикладом ефективних санкцій ООН стали обмеження, застосовані до невизнаного міжнародною спільнотою расистського режиму Південної Родезії. Санкції були спрямовані на ізоляцію та тиск на режим Ієна Сміта та включали такі заходи:

– ембарго;

– замороження рахунків родезійських банків за кордоном та заборона надання кредитів;

– заборона на авіаційне та морське сполучення з Південною

---

45 Ковальков О. Санкції США проти СРСР у зв'язку із радянською агресією в Афганістані (1980-1988 рр.).

Родезією;

– розірвання дипломатичних відносин.

Санкції ООН мали значний вплив на економіку Південної Родезії, спричинивши серйозні економічні труднощі та міжнародну ізоляцію. Проте режим Ієна Сміта протягом тривалого часу знаходив шляхи обходу санкцій, зокрема через співпрацю з Південно-Африканською Республікою та іншими країнами. Незважаючи на труднощі, санкції ООН відіграли важливу роль у тиску на режим Південної Родезії та змусили режим Ієна Сміта погодитися на проведення вільних виборів та створення незалежної держави Зімбабве. У 1980 році Зімбабве здобула незалежність, і санкції ООН були скасовані.

Санкції ООН проти Південної Родезії стали важливим прецедентом у боротьбі з расизмом та апартеїдом, продемонстрували ефективність міжнародного тиску на режими, які порушують права людини та принципи міжнародного права. Цей досвід також показав важливість координації дій міжнародної спільноти та використання різноманітних інструментів впливу для досягнення політичних цілей.

Основною ***особливістю*** санкцій сучасної світової політики є їхня точковість та гнучкість: обмеження можуть застосовуватися не тільки щодо державної економіки, а й щодо окремих осіб, компаній чи секторів економіки. Одним із обмежувальних інструментів світової політики початку XXI ст. є ***санкції проти Ірану***. Основною причиною їх введення стала відмова Ірану зупинити збагачення урану та допустити міжнародних інспекторів для повного контролю за своїми ядерними об’єктами, що міжнародне співтовариство, зокрема ООН, США, ЄС, розглядало як загрозу глобальній безпеці.

Санкції проти Ірану вводилися поетапно, включаючи такі обмеження:

– заборона на постачання Ірану технологій і матеріалів, пов’язаних із ядерною енергетикою;

– обмеження доступу Ірану до міжнародної фінансової системи та торгівлі нафтою.

Санкції призвели до часткової економічної ізоляції Ірану, значного падіння іранського експорту нафти, економічної рецесії в країні. З іншого боку посилилася напруга між Іраном та Західними країнами, водночас Іран розширив співпрацю з Китаєм та Росією.

Подібно до Ірану ***економічні санкції проти Північної Кореї*** були запроваджені з метою змусити країну відмовитися від розробки та випробувань ядерної зброї. Санкції передбачали заборону на експорт озброєнь до КНДР, блокування постачання товарів, пов’язаних із

розробкою ядерної та ракетної програм, обмеження фінансових операцій з Північною Кореєю, заборону на постачання авіаційного пального та продаж корейських корисних копалин, заборону на експорт текстилю, обмеження на імпорт нафти та нафтопродуктів, замороження закордонних активів північнокорейських компаній і банків.

Санкції значно обмежили доступ Північної Кореї до міжнародних ринків, що поглибило економічну кризу, спричинило зростання дефіциту енергоносіїв та зростання цін на продукти харчування всередині країни. Водночас, з метою зменшення негативних наслідків санкцій Північна Корея розробила мережу незаконної торгівлі, зокрема морські перевезення під «підставними» прапорами. Попри міжнародний тиск, КНДР не відмовляється від ядерної програми, зміцнює відносини з Китаєм та Росією як своїми основними політичними та економічними партнерами.

Наймасовішими економічними обмеженнями, запровадженими щодо великої держави в новітній час, стали ***санкції проти Росії,*** прийняті після її повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р. Зокрема, в межах цих санкцій члени СОТ вперше використали статтю XXI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (GATT), що дозволяє торгові обмеження на основі «суттєвих інтересів безпеки». Санкції спрямовані на обмеження доступу Росії до кредитів і боргів, обмеження пересування російських еліт та їхніх активів, а також заборону на експорт до Росії предметів розкоші, технологій подвійного призначення, високотехнологічних товарів, зокрема мікрочіпів та обладнання, що використовується у військовій промисловості. Фінансові санкції полягали у відключенні російських банків від міжнародної платіжної системи SWIFT, заморожування активів та обмеження доступу російських фінансових установ до міжнародних ринків капіталу. Міжнародною спільнотою запроваджено обмеження та «стелю» цін на імпорт російської нафти та нафтопродуктів.

Економічні санкції мають на меті послаблення економіки Росії, зниження доходів державного бюджету з тим, щоб змусити агресора припинити або зменшити інтенсивність військових дій. Незважаючи на суворі обмеження, Росія вдається до ефективних методів обходу санкцій: використання «тіньового» флоту танкерів для торгівлі нафтою, продовження експорту енергоресурсів, торгівля через країни, які не приєдналися до санкцій, для імпорту заборонених товарів та технологій та ін. Водночас санкції мають важливий символічний ефект, демонструючи єдність міжнародної спільноти в захисті глобальних цінностей. Експертне середовище ставить питання можливих загроз

глобальній безпеці, що створюють санкції порівняно з військовими ризиками, наскільки стримуватимуть санкції інші держави від використання військової сили для досягнення геополітичних цілей у майбутньому.

Наразі незважаючи на обмежену ефективність санкцій на глобальні безпекові процеси, розвиток і масштаби сучасних санкцій ставлять нові виклики перед окремими державами та світовою спільнотою в цілому, змінюючи характер світової політики.

9.2. Класифікація міжнародних санкцій

Міжнародні санкції[46] є інструментом світової політики, що охоплює різні аспекти міжнародних відносин, економіки, безпеки, права. Такий складний характер санкцій обумовлює різноманітність їхніх типів. Зокрема, на ***визначення критеріїв класифікації санкцій*** впливають такі чинники:

– множинність цілей та змішані мотиви санкцій – покарання, примус, стримування або сигнал міжнародній спільноті щодо подальших дій;

– комбінований характер санкцій, які часто поєднують економічні, дипломатичні, фінансові та військові елементи;

– динамічність та адаптивність санкційних режимів, що можуть змінюватися залежно від розвитку міжнародної ситуації;

– різноманітність суб'єктів запровадження санкцій – держави, міжнародні організації.

Класифікація сучасних міжнародних санкцій має теоретичне та прикладне значення у вивченні та визначені процесів сучасної світової політики та забезпечує аналіз таких ***параметрів***:

– ефективність санкцій, їх політичні та економічні наслідки. Секторальні санкції можуть завдати економічних збитків цілій країні, тоді як персональні санкції обмежують лише окремих осіб. Важливо розуміти, які санкції завдають максимального ефекту без надмірних негативних наслідків для глобальної економіки (наприклад, обмеження на російський експорт енергоносіїв створили складнощі для

[46] Hufbauer, G. C. at al. Economic Sanctions Reconsidered.

європейських країн, що залежали від російського газу);

– правове регулювання санкцій. Міжнародні санкції мають юридичні наслідки, і їх застосування регулюється міжнародним правом. Чітка класифікація дозволяє визначити, які саме обмеження накладаються та які правові механізми використовуються для різних типів санкцій;

– стратегії обходу санкцій. Класифікація санкцій дозволяє визначити, які саме обмеження можуть бути обійдені та які механізми ухилення використовуються. Наприклад, РФ застосовує паралельний імпорт для обходу технологічних санкцій, а Іран – тіньові схеми продажу нафти через посередників.

Класифікація міжнародних санкцій засновується на різних критеріях, що відображають їхню мету, об'єкт впливу, характер та масштаби застосування (табл. 9.2).

За ***метою застосування*** міжнародні санкції поділяються на:

– примусові санкції – спрямовані на зміну політики або поведінки держави;

– каральні (репресивні) санкції – накладаються як відповідь на порушення міжнародного права;

– попереджувальні санкції – застосовуються для запобігання можливим порушенням або загрозам.

За даними американського експерта з економічних санкцій Г. Хафбауера, санкції досягли поставленої мети лише в третині випадків. На думку цього експерта, економічні санкції вводяться для досягнення таких цілей: модифікація (помірна або суттєва) політики; демократизація існуючого режиму; припинення військових дій; руйнування військового потенціалу країни-адресата.

За ***масштабами застосування*** у сучасній світовій політиці виділяють такі види санкцій:

– індивідуальні;
– колективні;
– всеосяжні;
– таргетовані.

Індивідуальні санкції є обмежувальними заходами, запровадженими однією державою або групою держав проти конкретного актора міжнародних відносин (фізичної чи юридичної особи), без необхідності отримання схвалення з боку ООН. Такі санкції спрямовані на покарання чи стримування осіб, причетних до порушень міжнародного права, зокрема до воєнних злочинів, тероризму, корупції, порушень прав людини або інших дій, що становлять загрозу міжнародному миру та

безпеці.

Індивідуальні санкції можуть бути застосовані у випадках, коли існує безпосередня загроза державному суверенітету, територіальній цілісності чи демократичному устрою певної країни, а також якщо конкретна фізична або юридична особа вчинила міжнародно-протиправне діяння. Санкції можуть включати замороження активів, заборону на фінансові операції, обмеження на ведення бізнесу, візові заборони, обмеження на поїздки та інші примусові заходи.

Індивідуальні санкції набули поширення в практиці ЄС та США, які активно застосовують їх як інструмент тиску на осіб, що загрожують міжнародній безпеці або порушують фундаментальні права людини. Зокрема, такі санкції часто застосовуються в рамках режимів боротьби з корупцією, авторитаризмом та військовою агресією.

Колективні санкції можуть бути введені виключно за рішенням Ради Безпеки ООН. Вони є засобом міжнародного примусу, спрямованим на підтримку миру та безпеки у світі. Відповідність таких санкцій нормам міжнародного права визначається державами-членами ООН, а їх остаточне ухвалення залежить від позиції постійних членів Ради Безпеки, які мають право вето.

Право вето відіграє неоднозначну роль у світовій політиці. З одного боку, воно є механізмом захисту суверенних прав держав, запобігаючи нав'язуванню рішень, які могли б порушити їхні національні інтереси. Наприклад, у період «холодної війни» Радянський Союз, будучи постійним членом Ради Безпеки, активно використовував право вето, блокуючи рішення, які суперечили його геополітичним цілям, і тим самим зберігаючи власний вплив у міжнародній політиці. З іншого боку, це ж право дозволяє будь-якому з постійних членів Ради Безпеки уникати міжнародної відповідальності навіть у разі вчинення міжнародно-протиправного діяння. Це породжує системні проблеми у реалізації колективних санкцій, оскільки країни з правом вето можуть блокувати санкції проти себе або своїх союзників, навіть якщо такі заходи необхідні для відновлення міжнародного правопорядку. Таким чином, хоча колективні санкції є важливим інструментом у руках міжнародної спільноти, ефективність їх застосування значною мірою залежить від політичної волі постійних членів Ради Безпеки, що інколи ставить під сумнів їхню об'єктивність та здатність забезпечити справедливість у міжнародних відносинах.

Всеосяжні міжнародні санкції передбачали колективну відповідальність усього населення держави-порушниці за неправомірні дії уряду. Однак практика показала, що цей підхід має значні недоліки.

Західні країни, запроваджуючи такі санкції, спочатку не врахували того факту, що більшість урядів, які стають об'єктами міжнародних санкцій, є авторитарними. Відповідно, погіршення рівня життя громадян і зростання невдоволення серед населення не обов'язково призводить до зміни влади чи корекції її політичного курсу.

З огляду на це були запропоновані ***таргетовані (цільові) санкції***, що спрямовані на конкретні групи осіб, безпосередньо на правлячу верхівку, окремі компанії або сектори економіки. Ці санкції набули поширення після аналізу наслідків обмежень, що передбачали економічне ембарго. Досвід показав, що такі заходи найсильніше вдаряли саме по звичайних громадянах, тоді як політична еліта зберігала свої позиції та продовжувала здійснювати контроль над державними ресурсами. Таргетовані санкції можуть включати:

– персональні обмеження – внесення осіб до санкційних списків із забороною на в'їзд до певних країн;

– замороження активів – блокування рахунків, конфіскація майна, заборона на фінансові операції;

– секторальні санкції – обмеження на ведення бізнесу, заборона експорту чи імпорту стратегічно важливих товарів та технологій.

Таргетовані санкції стали ефективнішою альтернативою всеосяжним обмеженням, оскільки дозволяють чинити тиск без значних гуманітарних наслідків для мирного населення.

За ***характером впливу*** міжнародні санкції поділяються на такі види:

– економічні санкції – обмеження на торгівлю, фінансові операції, інвестиції, експортні чи імпортні операції;

– дипломатичні санкції – відкликання послів, припинення переговорів, виключення з міжнародних організацій;

– військові санкції – ембарго на постачання зброї, розрив військових контрактів, блокада;

– інформаційні санкції – обмеження роботи медіа, заборона трансляцій, блокування інтернет-ресурсів.

Таблиця 9.2

Класифікація міжнародних санкцій

Критерій класифікації	*Види санкцій*	*Опис*
За метою застосування	Примусові	Спрямовані на зміну політики або поведінки держави
	Каральні (репресивні)	Застосовуються як відповідь на порушення міжнародного права
	Попереджувальні	Використовуються для запобігання потенційним загрозам
За масштабом застосування	Індивідуальні	Санкції проти конкретних фізичних чи юридичних осіб (замороження активів, візові обмеження)
	Колективні	Вводяться за рішенням Ради Безпеки ООН (потребують схвалення постійних членів)
	Всеосяжні	Повне ембарго, що впливає на всю країну та її населення
	Таргетовані	Обмеження щодо правлячої верхівки, компаній або окремих секторів економіки
За характером впливу	Економічні	Обмеження на торгівлю, фінансові операції, інвестиції
	Дипломатичні	Відкликання послів, припинення переговорів, виключення з міжнародних організацій
	Військові	Ембарго на постачання зброї, блокада, військові санкції
	Інформаційні	Заборона трансляцій, блокування ЗМІ, обмеження доступу до інформації
Додаткові аспекти санкцій	Ефективність	Визначення впливу санкцій на країну та міжнародну спільноту
	Правове регулювання	Відповідність санкцій міжнародному праву
	Обхід санкцій	Методи ухилення, такі як паралельний імпорт чи тіньові операції

9.3. Торговельні санкції у світовій політиці

Торговельні санкції є обмеженнями, які одна країна або група країн запроваджує проти іншої країни або групи країн з метою впливу на їхню політику.

Торговельні санкції є важливим інструментом світової політики, що дозволяє державам досягати своїх цілей без використання військової сили. ***Цілями*** застосування торгівельних санкцій є (рис. 9.1):

– змусити країну-порушницю змінити свою політику, припинити агресію або виконати міжнародні зобов'язання;

– захист національних інтересів;

– регулювання міжнародної торгівлі, зокрема, для боротьби з недобросовісною конкуренцією;

– міжнародна ізоляція держави, проти якої вони спрямовані;

– стримування від порушень міжнародних норм у майбутньому;

– демонстрація рішучості країни або групи країн у досягненні своїх цілей та готовність використовувати для цього економічні інструменти;

– підтримка жертв агресії або порушень прав людини, надаючи їм економічну допомогу або сприяючи їхньому відновленню.

Торговельні санкції є одним із інструментів міжнародного впливу. Їхня ефективність залежить від багатьох ***чинників***:

– становище країни-мішені, її економічна та політична стійкість, здатність адаптуватися до нових умов;

– масштаб санкцій, тривалість їх дії;

– підтримка міжнародної спільноти.

У сучасній світовій політиці переважають такі ***види*** торговельних санкцій:

– ембарго;

– квоти;

– тарифи;

– ліцензування;

– обмеження надання послуг.

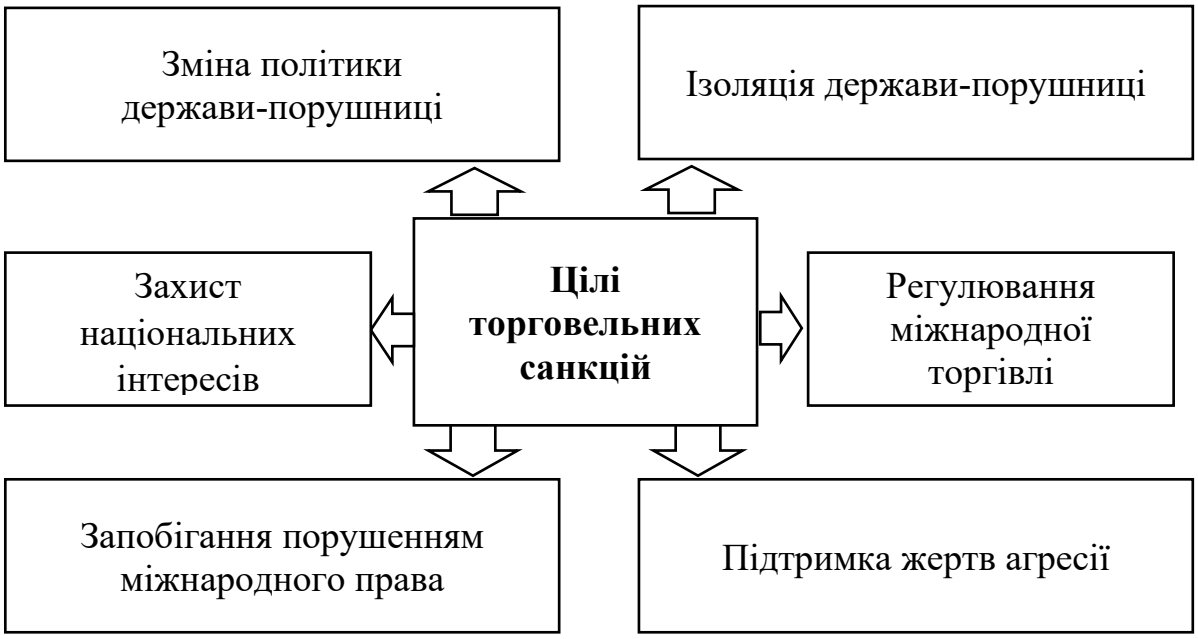

Рис. 9.1. Цілі торговельних санкцій

Ембарго – часткова або повна заборона на торгівлю (табл. 8.3). Ембарго може застосовуватися як у воєнний, так і в мирний час, може охоплювати всі сфери торгово-економічної діяльності або окремі категорії товарів, науково-технічну інформацію, послуги. У сучасних умовах ембарго є інструментом посилення, науково-технічного та фінансового тиску, засобом примусу до змін, здійснюваної урядом внутрішньої та зовнішньої політики. Ембарго може бути запроваджено однією країною проти іншої, групою країн проти однієї країни або міжнародною організацією проти певної країни. Статут ООН передбачає застосування ембарго як колективних репресивних заходів щодо держав, дії яких становлять загрозу міжнародній безпеці. Ембарго є підставою для встановлення або припинення виконання всіх або окремих зобов'язань держави, її організацій і громадян.

Види ембарго визначаються масштабами його застосування:

– повне ембарго – заборона на будь-які торгівельні операції з певною країною, включаючи імпорт, експорт та фінансову сферу;

– часткове ембарго – заборона на торгівлю певними видами товарів або послуг, наприклад, зброєю, нафтою або технологіями.

Таблиця 9.3

Основні характеристики ембарго

Характеристика	*Опис*
Визначення	Часткова або повна заборона на торгівлю, що може охоплювати товари, послуги, технології та фінансові операції.
Мета	Інструмент політичного та економічного тиску, засіб примусу до змін у внутрішній або зовнішній політиці країни-адресата.
Суб'єкти запровадження	Окрема країна (одностороннє ембарго) Дві країни (двостороннє ембарго) Група країн (багатостороннє ембарго) Міжнародні організації (ООН, ЄС тощо)
Види ембарго	За масштабами: – повне (заборона на всі торгові операції); – часткове (заборона на певні товари або послуги). За сферою застосування: – торговельне; – фінансове (блокування активів, банківських рахунків, заборона надання кредитів).
Наслідки ембарго	Для країни-адресата: – скорочення імпорту та експорту; – інфляція; – політична ізоляція. Для країни, що запроваджує ембарго: – втрати від скорочення торгівлі; – політичні наслідки.
Умови успішності ембарго	Введення масштабних санкцій з ефектом несподіванки. Висока залежність країни-адресата від зовнішньої торгівлі. Можливість країни-ініціатора компенсувати втрати від зниження експорту.

У сучасній світовій політиці до держави-порушника часто застосовуються ***фінансове ембарго*** – заборона на здійснення фінансових операцій з певною країною, включаючи замороження активів, блокування банківських рахунків та заборону надання кредитів.

Ембарго може бути запроваджено односторонньо (однією країною проти іншої), двосторонньо (двома країнами проти однієї),

багатосторонньо (групою країн проти однієї), міжнародними організаціями. ***Наслідки*** ембарго завжди стосуються як країни, що застосовує обмеження, так і країни, що є адресатом ембарго:

– для країни, проти якої спрямоване ембарго: економічні труднощі, скорочення імпорту та експорту, зростання цін, політична ізоляція;

– для країни, що запровадила ембарго: втрати від скорочення торгівлі, можливі політичні наслідки;

– для світової економіки: порушення торговельних зв'язків, зростання цін на певні товари.

Виходячи із вищенаведеного, метою ембарго не завжди є отримання вигоди, воно може обмежуватися тиском на країну для досягнення певних цілей. Тому успіх ембарго більш вірогідний за таких ***умов***:

– країна, що вводить ембарго, може знизити обсяг свого експорту;

– країна, проти якої вводиться ембарго, сильно залежить від зовнішньої торгівлі;

– санкції, що вводяться, є масштабними та мають ефект несподіванки для країни-адресата.

Квоти – кількісні обмеження, які встановлюються на імпорт або експорт певних товарів протягом конкретного періоду часу. Держава або група країн встановлює максимальну кількість товару, яку можна ввезти (імпортна квота) або вивезти (експортна квота) з країни. Найпоширенішими ***видами квот*** у сучасній світовій політиці є:

– глобальні квоти, які встановлюються на загальну кількість товару, яку можна імпортувати або експортувати, незалежно від країни походження або призначення;

– державні квоти, що встановлюються на кількість товару, яку можна імпортувати з конкретної країни або експортувати до конкретної країни;

– сезонні квоти, що встановлюються на певний період року, наприклад, на сільськогосподарську продукцію під час збору врожаю.

Запровадження квот як інструменту обмежувального впливу має такі ***завдання*** та очікування:

– обмеження імпорту, що сприяє захисту національних виробників від іноземної конкуренції;

– підтримка національної промисловості через стимулювання розвитку окремих галузей економіки, обмеженням імпорту аналогічної продукції;

– регулювання цін – обмеження пропозиції на ринку може призвести до зростання цін на імпортні товари, що вигідно для

вітчизняних виробників;

– забезпечення національної безпеки через використання квот для обмеження імпорту стратегічно важливих товарів, таких як зброя або технології;

– виконання міжнародних зобов'язань, квоти можуть бути введені в рамках міжнародних договорів для регулювання торгівлі між країнами.

Рішення про встановлення квот приймаються урядом або іншими уповноваженими органами влади. Квоти можуть бути встановлені як на певний термін, так і на постійній основі.

У сучасному глобалізованому світі з високим ступенем економічної взаємозалежності країн торговельні війни стали звичним явищем. Одним із найдієвіших інструментів цих війн є ***тарифи*** – підвищення митних зборів на імпорт певних товарів, що робить їх дорожчими та менш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку країни, яка запровадила ці тарифи.

Встановлення тарифних ставок на окремі товари та продукти є важливим інструментом державної політики, оскільки надає змогу регулювати зовнішньоекономічні відносини, зокрема імпорт. Це сприяє захисту національних виробників, стимулює розвиток вітчизняної продукції не лише на внутрішньому ринку, а й на міжнародному рівні. Завдяки митним тарифам уряди можуть балансувати між інтересами прихильників і противників міжнародної торгівлі, вибудовуючи економічні коаліції. Диференційоване встановлення тарифів – підвищення для одних категорій товарів та зниження для інших – допомагає формувати гнучку й ефективну торгову політику, що враховує як національні, так і міжнародні економічні інтереси.

Митні збори та регулювання у сфері торговельно-економічних відносин, особливо щодо імпорту, ґрунтуються на нормах національного законодавства. Водночас адміністративне право відіграє ключову роль у впровадженні нетарифних обмежень, що стають важливим інструментом регулювання міжнародної торгівлі в сучасних умовах.

Основні ***види митних тарифів*** визначаються за такими критеріями:

1. За способом обчислення:

– адвалорні – нараховуються у відсотках від митної вартості товару (наприклад, 10 % від вартості товару);

– специфічні – встановлюються у фіксованій сумі за одиницю товару (наприклад, 5 євро за 1 кг продукції);

– комбіновані – поєднують адвалорний і специфічний підходи (наприклад, 5 % від вартості товару + 2 євро за 1 кг).

2. За економічним ефектом:

– фіскальні – спрямовані на наповнення державного бюджету шляхом стягнення митних платежів;

– протекціоністські – використовуються для захисту національного виробника від іноземної конкуренції;

– преференційні – застосовуються до товарів з певних країн, забезпечуючи їм пільгові умови імпорту.

3. За напрямком дії:

– імпортні – накладаються на ввезені товари з метою обмеження імпорту або захисту внутрішнього ринку;

– експортні – застосовуються до товарів, що вивозяться за кордон, щоб запобігти дефіциту певних ресурсів у країні.

– транзитні – стягуються за перевезення товарів через територію країни.

4. За характером застосування:

– сезонні – діють у певний період року для регулювання ринку (наприклад, мита на сільськогосподарську продукцію в період збору врожаю);

– антидемпінгові – запроваджуються проти імпорту товарів за заниженими (демпінговими) цінами, щоб запобігти недобросовісній конкуренції;

– компенсаційні – вводяться у відповідь на субсидії, що надає іноземна держава власним експортерам.

Застосування митних тарифів як санкційного інструменту зовнішньої політики має як позитивні, так і негативні ***наслідки*** для сторін, залучених у торговельні відносини. Для ***країни, що застосовує тарифи, наслідки*** є такими:

– посилення геополітичного впливу – високі мита можуть змусити іншу країну змінити політику чи припинити певні дії (наприклад, підтримку агресивних режимів);

– захист національної економіки – санкційні тарифи можуть сприяти розвитку внутрішнього виробництва, якщо зменшується залежність від імпорту;

– підвищення цін на імпортні товари – якщо країна залежить від санкційної продукції, то зростання тарифів може спровокувати інфляцію та соціальне невдоволення;

– контрзаходи з боку іншої країни – держава, яка потрапила під санкції, може у відповідь запровадити власні обмеження, що негативно вплине на експортерів країни, яка ініціювала санкції.

Наслідками запровадження митних тарифів ***для країни, на яку накладено санкції,*** можуть бути:

– стимулювання внутрішнього виробництва – у деяких випадках країни можуть переорієнтувати економіку, розвиваючи власне виробництво замість імпорту.

– економічні втрати – обмежений доступ до ключових ринків може спричинити спад у виробництві та зниження податкових надходжень;

– падіння рівня життя населення – якщо санкції стосуються критично важливих товарів (медицина, технології, продукти харчування), це може спричинити дефіцит і соціальні проблеми.

У межах процесів світової економіки застосування митних тарифів як санкційного інструменту може призвести до перерозподілу торговельних потоків – країни, які не беруть участі у санкціях, можуть скористатися ситуацією й посилити свою економічну роль. Запровадження обмежувальних митних тарифів може стати причиною дестабілізації міжнародних ринків, за якого глобальні ланцюги постачання можуть бути порушені, що спричинить нестабільність цін на сировину, паливо та інші ресурси. Таким чином, механізм застосування митних тарифів може бути ефективним для тиску на недружні країни, однак водночас створює економічні виклики і для ініціаторів санкцій, і для світового ринку. Успішність такого підходу залежить від рівня інтеграції країни-мішені у світову економіку та можливості її адаптації до нових умов.

У сучасному світі міжнародної торгівлі, де товари та послуги вільно перетинають кордони, держави використовують різноманітні інструменти для регулювання імпорту та експорту. Одним із таких інструментів є ліцензування – запровадження вимоги щодо отримання спеціального дозволу (ліцензії) на імпорт або експорт певних товарів.

Ліцензування є системою державного регулювання зовнішньої торгівлі, що передбачає отримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності спеціального дозволу (ліцензії) на здійснення імпортних або експортних операцій з певними видами товарів. Ліцензія є офіційним документом, що видається уповноваженим державним органом та надає право на здійснення зовнішньоторговельної операції протягом визначеного терміну та на встановлених умовах.

Як інструмент санкційної політики ліцензування обмежує доступ країни-мішені до критично важливих товарів або ресурсів. ***Видами ліцензування***, що є міжнародними обмежувальними практиками, є (табл. 9.3):

– повна заборона;

- квотування;
- індивідуальне ліцензування;
- секторальне ліцензування.

Таблиця 9.4

Види ліцензування як санкційного інструменту

Тип ліцензування	*Опис*
Повна заборона	Видача ліцензій повністю зупиняється для певних товарів (наприклад, заборона експорту мікрочіпів у підсанкційні країни).
Квотування	Встановлюються обмеження на обсяг імпорту чи експорту певної продукції (наприклад, обмеження на експорт енергоресурсів).
Індивідуальне ліцензування	Ліцензії надаються лише окремим компаніям або під суворим контролем держави
Секторальне ліцензування	Обмежується діяльність у певних секторах економіки (наприклад, заборона імпорту високотехнологічної продукції).

Країна, що запроваджує інструменти ліцензування, як правило, прагне реалізувати наступні ***задачі***:

- захист національної безпеки через контроль за імпортом та експортом товарів, які можуть становити загрозу для національної безпеки (зброя, вибухові речовини, товари подвійного призначення), можуть завдати шкоди здоров'ю людей або навколишньому середовищу (лікарські засоби, хімічні речовини, небезпечні відходи);
- захист прав споживачів через контроль за якістю імпортних товарів;
- підтримка вітчизняного виробника через обмеження імпорту товарів, що виробляються в достатній кількості в країні;
- регулювання зовнішньої торгівлі через вплив на обсяги та структуру імпорту та експорту товарів;
- виконання міжнародних зобов'язань: виконання міжнародних договорів та угод, що передбачають ліцензування певних видів товарів.

Запровадження ліцензування як обмежувальної практики має неоднозначний характер з такими ***наслідками***:

- зменшення кількості імпортних товарів на внутрішньому ринку може призвести до зменшення конкуренції та, як наслідок, до зростання цін на товари вітчизняного виробництва;
- збільшення бюрократичного навантаження на суб'єктів

зовнішньоекономічної діяльності, що відбувається у процесі отримання ліцензії;

– корупційні ризики, що виникають при видачі ліцензій;

– запровадження ліцензування однією країною може призвести до відповідних заходів з боку інших країн, що може спровокувати торговельну війну.

Обмеження надання послуг є комплексом заходів, що передбачають заборону або обмеження надання певних видів послуг юридичним або фізичним особам, пов'язаним з країною, щодо якої застосовуються санкції. Найпоширенішими ***видами*** обмежень надання послуг у сучасній світовій політиці є:

– обмеження або заборона на здійснення фінансових операцій з країною, щодо якої застосовуються санкції, включаючи замороження активів, обмеження надання кредитів, заборона на відкриття рахунків у банках тощо;

– обмеження або заборона на транспортне сполучення з країною, щодо якої застосовуються санкції, включаючи авіаційне, морське, залізничне та автомобільне сполучення;

– обмеження або заборона на туристичні поїздки до країни, щодо якої застосовуються санкції, а також надання туристичних послуг громадянам цієї країни;

– обмеження або заборона на участь у міжнародних освітніх та культурних програмах, обмін студентами та науковцями, проведення культурних заходів тощо.

Торговельні санкції часто доповнюються обмежувальними заходами щодо неторгових сфер. Наприклад, країна-адресат може бути позбавлена доступу на культурні або спортивні заходи. Санкції зазвичай розглядаються як частина «м'якої» міжнародної дипломатії та альтернатива війні. Тому вони є популярним політичним інструментом.

Проблема ефективності торговельних санкцій полягає в тому, що їх відносно легко обійти, особливо якщо йдеться не про ексклюзивні товари. Хоча такі обходи супроводжуються зростанням витрат через посередництво, ризики контрабанди та корупцію, технічно країни-адресати все ж можуть знаходити способи уникнення торговельних обмежень.

9.4. Фінансові санкції

Важливим об'єктом санкційних обмежень у світовій політиці є фінансовий сектор. ***Фінансові санкції*** передбачають введення обмежень на доступ до кредитних ресурсів, міжнародної фінансової інфраструктури та зменшення можливостей проведення міжнародних фінансових операцій.

За ступенем жорсткості обмежень та формальності запровадження фінансові санкції поділяються на три ***підгрупи*** (табл. 8.4):

- секторальні санкції (список SSI)
- санкції списку SDN (Specially Designated Nationals and Blocked Persons List)
- «м'які» санкції.

Секторальні фінансові санкції є цільовими обмеженнями, спрямованими не на окремі особи чи компанії, а на цілі галузі економіки певної країни, позбавляють банки та компанії можливості залучати кредитні ресурси США та Європи, проте не забороняють проведення платежів. Такі обмеження змушують організації змінювати структуру балансу, збільшуючи використання внутрішніх джерел фінансування.

Механізм дії секторальних санкцій полягає в обмеженні залучення кредитних ресурсів – обмеження можуть стосуватися довгострокового кредитування (наприклад, понад 30 або 90 днів), що ускладнює великі інвестиційні проєкти; забороняється розміщення облігацій та акцій на міжнародних біржах, що ускладнює залучення капіталу. Попри санкції, компанії можуть і надалі здійснювати поточні платежі, включаючи розрахунки за експорт та імпорт. Це дозволяє країні-адресату зберігати функціонування бізнесу, хоч і з обмеженим доступом до капіталу.

Економічними ***наслідками*** секторальних санкцій ***для підсанкційних*** компаній та банків є:

– відсутність можливості залучати дешеві кредити змушує компанії звертатися до внутрішнього фінансування, що може бути дорожчим;

– компанії змушені переорієнтовувати бізнес-моделі, скорочувати витрати, шукати альтернативні джерела капіталу;

– втрата довіри інвесторів, знецінення акцій компаній.

Наслідками секторальних санкцій ***для держави*** в цілому є:

– посилення фінансової нестабільності, оскільки державні банки не можуть рефінансувати зовнішні борги;

– економічний спад в окремих секторах, наприклад, в енергетиці

чи оборонній промисловості;

– додаткові витрати валютних резервів країни на підтримку національної економіки.

Сучасні держави ***адаптуються*** до секторальних санкцій, застосовуючи такі інструменти:

- використання внутрішніх джерел фінансування, таких як підвищення податків, емісія грошей, випуск державних облігацій;
- залучення коштів через неофіційні фінансові канали, наприклад, через банки третіх країн;
- пошук альтернативних партнерів, які можуть надавати кредити.

Санкції списку SDN являють собою жорсткі фінансові санкції, запроваджені Міністерством фінансів США. Особи та організації, внесені до цього списку, вважаються такими, що становлять загрозу національній безпеці, зовнішній політиці або економіці США. Санкції SDN передбачають жорсткі фінансові обмеження, включаючи заборону на проведення валютних платежів, що змушує компанії змінювати географічну структуру своїх зовнішніх фінансових потоків. Серед санкцій SDN переважають такі ***види***:

- замороження активів – всі фінансові активи осіб або компаній у списку SDN, що перебувають під юрисдикцією США, блокуються;
- заборона на фінансові операції – американським компаніям та громадянам заборонено вести бізнес із фігурантами списку SDN;
- обмеження міжнародних платежів – банки та фінансові установи, що працюють із доларом США, не можуть проводити транзакції на користь осіб із цього списку.

Санкції списку SDN мають екстериторіальний характер – навіть компанії з інших країн ризикують потрапити під вторинні санкції, якщо вони співпрацюють з підсанкційними особами або компаніями.

«М'які» санкції не оголошуються офіційно, але призводять до зміни умов ведення бізнесу. Це може включати посилений контроль за оформленням угод, переведення їх у ручний режим та подовження строків здійснення платежів. Основні ***риси*** «м'яких» санкцій:

- неофіційний характер – відсутність формального рішення про санкції, але фактичні обмеження застосовуються;
- селективний вплив – санкції можуть діяти не на всіх суб'єктів країни-мішені, а лише на окремі компанії чи галузі;
- змінені правила фінансових операцій – банки, інвестори та страхові компанії можуть запроваджувати додаткові вимоги до угод з підозрілими контрагентами.

До ***механізмів*** «м'яких» фінансових санкцій належать:

– посилений фінансовий контроль. Банки запроваджують жорсткі процедури перевірки, що уповільнює чи блокує проведення платежів. Деякі операції можуть автоматично потрапляти під підозру, що призводить до їх додаткової перевірки або скасування;

– переведення транзакцій у ручний режим – угоди, які раніше оброблялися автоматично, потребують додаткового аналізу та підтвердження. Це створює затримки у фінансових розрахунках, що впливає на швидкість постачання товарів та послуг;

– подовження строків здійснення платежів. Міжнародні партнери можуть затримувати оплату за товари та послуги через фінансові ризики. Деякі компанії відмовляються від роботи з підсанкційними країнами, побоюючись вторинних санкцій.

– обмеження у сфері страхування та інвестицій. Міжнародні страхові компанії можуть відмовлятися від страхування вантажів, транспорту або бізнесу, пов'язаного з країною-мішенню. Інвестори можуть уникати вкладень у ринки країн, які підпадають під «м'які» санкції, через високі ризики.

Таким чином, «м'які» фінансові санкції є ефективним інструментом тиску, оскільки не потребують офіційних рішень, але змушують компанії змінювати свою поведінку через ризики вторинних санкцій, репутаційні втрати та ускладнені фінансові операції.

Таблиця 9.5

Характеристика фінансових санкцій за ступенем жорсткості обмежень та формальності запровадження

Тип санкцій	*Секторальні санкції*	*Санкції списку SDN*	*«М'які» санкції*
Характеристика	Обмеження стосуються окремих секторів економіки. Вони позбавляють банки та компанії можливості залучати кредитні ресурси США	Найжорсткіші фінансові санкції, що запроваджуються Міністерством фінансів США. Спрямовані проти конкретних осіб, компаній або організацій, які вважаються загрозою нацбезпеці США.	Неофіційні обмеження, що змінюють умови ведення бізнесу, але не закріплені у формальних санкційних списках. Виникають через підвищені ризики співпраці з підсанкційною країною.

Тип санкцій	*Секторальні санкції*	*Санкції списку SDN*	*«М'які» санкції*
	та ЄС, але не забороняють проведення платежів.		
Механізм дії	– Обмеження довгострокового кредитування (>30 або 90 днів). – Заборона розміщення акцій та облігацій на міжнародних біржах. – Дозволені поточні платежі (експорт, імпорт).	– Замороження активів осіб чи компаній у юрисдикції США. – Заборона на фінансові операції з фігурантами списку. – Блокування міжнародних платежів. – Екстериторіальна дія – вторинні санкції для компаній, що співпрацюють із підсанкційними особами.	– Посилений фінансовий контроль банками та інвесторами. – Переведення транзакцій у ручний режим (затримки перевірок). – Подовження строків платежів або відмова від фінансування. – Обмеження страхування та інвестицій для компаній у країні-мішені.
Наслідки	– Для компаній: – втрата доступу до дешевих кредитів; – потреба у внутрішньому фінансуванні; – знецінення акцій. – Для держави: – фінансова нестабільність; – спад економіки; – витрати	– Для компаній та осіб: – блокування рахунків і активів; – втрата доступу до світової фінансової системи. – Для міжнародних партнерів: – ризик вторинних санкцій при співпраці з підсанкційними особами.	– Для компаній: – ускладнення міжнародних платежів; – відмова банків від співпраці: – репутаційні втрати. – Для країни: – зменшення інвестиційного клімату; – дефіцит міжнародного фінансування.

Тип санкцій	*Секторальні санкції*	*Санкції списку SDN*	*«М'які» санкції*
	валютних резервів.		
Адаптація до санкцій	Використання внутрішніх джерел фінансування. Пошук альтернативних партнерів. Використання банків третіх країн.	Використання альтернативних фінансових систем (криптовалюта, банки третіх країн). Переорієнтація фінансових потоків (торгівля через посередників). Використання підставних компаній.	Використання альтернативних банківських каналів. Залучення приватних інвесторів з інших країн. Обхід обмежень через менш регульовані ринки (Азія, Близький Схід).

Останнім часом фінансові санкції стають дедалі різноманітнішими. В умовах глобалізації фінансових потоків вони є все більш ефективним інструментом для досягнення конкретних цілей. Такі санкції можуть набувати різних ***форм***:

- затримка або скасування кредитів, грантів, допомоги розвитку, військової допомоги;
- заборона на інвестиції в країни чи компанії;
- заборона фінансових операцій з країнами, компаніями та фізичними особами;
- заборона фінансування обраних програм;
- відключення від міжнародних платіжних систем;
- тимчасова заморозка чи безстрокова конфіскація банківських активів окремих осіб, компаній чи країн у країні-ініціаторі чи на її прохання.

Найпоширенішим видом фінансових санкцій у сучасній світовій політиці є ***замороження активів*** – блокування банківських рахунків, нерухомості, цінних паперів та інших фінансових ресурсів.

Метою заморожування коштів та економічних ресурсів є запобігання доступу осіб, угруповань, підприємців та підрозділів, які підпадають під санкції, до економічного простору окремої держави або групи держав. Для цього суб'єкти публічного і приватного секторів держав, що застосовують санкції, повинні заморожувати грошові кошти та економічні ресурси осіб,

які підпадають під санкції до закінчення дії санкцій.

Заморожування активів означає, що особи, які підпадають під санкції, не допускаються до своїх грошових коштів (у тому числі готівкових, чеках, банківських вкладів, акцій) і не можуть їх реалізувати. Також їм не дозволяється продавати чи орендувати інше матеріальне чи нематеріальне майно, у тому числі нерухомість. Заморожування не означає конфіскацію активів – право власності особи, підрозділу чи установи, щодо якої запроваджуються санкції, на ці активи зберігається.

У певних випадках компетентні національні установи можуть дозволити зробити виняток із обов'язку заморожування активів, і в деяких випадках такі винятки є обов'язковими. Винятками можуть бути, наприклад, витрати, пов'язані з основними потребами (харчові продукти, оренда, ліки, податки) або, в розумних обсягах, оплата юридичної допомоги.

Фінансові санкції є обмежувальним інструментом світової політики, що застосовують різні ***актори***:

- держави
- міжнародні організації
- фінансові установи.

Держави запроваджують фінансові санкції в односторонньому порядку або в межах міжнародних коаліцій. Основними державами, що активно застосовують санкційні механізми, є:

- США – один із лідерів у запровадженні фінансових санкцій. Санкційна політика США реалізується через Управління з контролю за іноземними активами (OFAC) Міністерства фінансів. Санкції можуть включати замороження активів, заборону на співпрацю з американськими компаніями та обмеження доступу до доларових розрахунків;
- Європейський Союз (ЄС) – санкції ухвалюються спільно всіма державами-членами та є обов'язковими для виконання в усьому ЄС. Санкційні заходи можуть передбачати замороження активів, заборону інвестування, обмеження доступу до фінансових ринків;
- Велика Британія – після Brexit запроваджує власну санкційну політику через Управління з фінансових санкцій (OFSI). Вона застосовує заходи, подібні до санкцій США та ЄС, з акцентом на фінансовий сектор;
- Канада, Австралія, Японія та інші країни – підтримують міжнародні санкції та вводять власні фінансові обмеження щодо порушників міжнародного права.

Держави часто координують свою санкційну політику через ***міжнародні організації***, які ухвалюють рішення про введення санкцій та забезпечують їх дотримання.

Рада Безпеки ООН може вводити санкції проти держав або осіб, які

загрожують міжнародному миру. Санкції ООН є обов'язковими для всіх країн-членів і можуть включати замороження активів, заборону на фінансові операції та кредитування. ЄС ухвалює санкційні рішення колективно, часто у відповідь на глобальні кризи. Санкції ЄС охоплюють як фінансові, так і торговельні обмеження. Формати Групи семи (G7) та Групи двадцяти (G20) використовуються для координації санкційної політики між провідними світовими економіками. ОБСЄ займається моніторингом виконання санкцій та розробкою рекомендацій для країн-учасниць.

Фінансові установи, зокрема банки, фондові біржі, страхові компанії та фінансові регулятори, відіграють ключову роль у реалізації санкційних заходів. Міжнародні банки, які мають статус глобальних фінансових установ, (JPMorgan Chase, Citibank, HSBC, Deutsche Bank та інші) мають зобов'язання виконувати санкційні обмеження, інакше їм загрожують штрафи та санкції від регуляторів.

Фондові біржі та фінансові ринки – біржі (NYSE, NASDAQ, Лондонська фондова біржа) можуть забороняти торгівлю цінними паперами компаній із санкційного списку. Міжнародна система SWIFT – система міжбанківських розрахунків, яка може відключати країни та банки, що перебувають під санкціями (як це сталося з російськими банками у 2022 році).

Фінансові регулятори здійснюють контроль за дотриманням санкцій на національному рівні та можуть блокувати підозрілі операції. Фінансові установи діють як виконавці санкцій, що забезпечує їхню реальну дію та мінімізує можливості обходу.

9.5. Функціональні характеристики міжнародних економічних санкцій

Постбіполярний світовий порядок характеризується зростанням кількості та частоти міжнародних конфліктів, посиленням протиріч між провідними державами, що спричиняє зміни у структурі міжнародного політичного простору. Ускладнення зовнішньоекономічних процесів та динаміка світової економіки зумовили необхідність застосування складніших національних та міжнародно-правових механізмів для підтримки стабільності. Одним із важливих інструментів впливу на держави з метою повернення їх у правове поле міжнародних відносин є економічні санкції. У XX столітті цей метод «м'якої сили» став звичною практикою міжнародної політики. Уряди та міжнародні організації

розробили ***багатосторонні санкційні механізми***, що застосовуються у різних країнах з різних причин.

Як правило, економічні санкції запроваджуються країною з більшим економічним потенціалом проти країни з меншою економічною потужністю, що робить відповідні заходи у відповідь вкрай ускладненими, а інколи й неможливими.

Економічні санкції є одним із ключових інструментів міжнародного впливу, що дозволяє державам чи міжнародним організаціям змінювати поведінку інших країн ***без застосування військової сили***. Вони можуть бути спрямовані як на покарання за порушення міжнародного права, так і на стимулювання дотримання певних норм і стандартів.

Наукове визначення санкцій охоплює їхню суть як ***інструменту обмеження доступу до ресурсів***, що змушує країну-адресата коригувати свою політику. Так, Йоган Галтунг[47] розглядає санкції як інструмент тиску, покликаний повернути державу в рамки загальноприйнятого світового порядку. Однак у сучасній політиці санкції все частіше використовуються не лише як реакція на порушення норм міжнародного права, а й як ***спосіб досягнення стратегічних геополітичних інтересів***.

Сучасна санкційна політика є ***багаторівневою***, оскільки поєднує юридичні, економічні та політичні механізми. Вона не лише впливає на окремі держави, а й змінює конфігурацію міжнародних відносин, створюючи нові виклики для світової економіки та безпеки.

У сучасній світовій політиці роль економічних санкцій зазнала суттєвих змін. Раніше вони застосовувалися як загальні заходи тиску, проте сьогодні стали більш цілеспрямованими, комбінованими та адаптованими до конкретних ситуацій. Все ширше використовуються так звані «***точкові***» або «розумні» санкції, основна мета яких – вплив не на всю державу, а на конкретних фізичних чи юридичних осіб, політичні або фінансові групи, відповідальні за порушення міжнародного права.

Ключова особливість цільових санкцій полягає в тому, що вони розробляються таким чином, щоб мінімізувати негативні наслідки для цивільного населення, зокрема у гуманітарній сфері. Найбільш ***поширеними формами*** таких санкцій є замороження фінансових активів та ембарго на постачання товарів або послуг.

Яскравим прикладом адресних санкцій є обмеження, введені Радою

---

47 Johan Galtung The European Community: a superpower in the making.

Безпеки ООН щодо повстанського угруповання УНІТА в Анголі, а також бойовиків у Сьєрра-Леоне та Ліберії. Вони були спрямовані на перекриття основних каналів фінансування цих угруповань, насамперед через нелегальну торгівлю алмазами та прибутки від контрабанди.

При аналізі економічних санкцій у сучасних міжнародних відносинах важливо враховувати, що, хоча санкції спрямовані проти конкретної держави або групи країн, які порушили міжнародні норми, їхній вплив часто виходить за ці межі. Через глобальну економічну взаємозалежність санкційні обмеження можуть опосередковано зачіпати й ***треті країни***.

Наприклад, обмеження імпорту до країни, що перебуває під санкціями, може негативно вплинути на економічні інтереси інших держав, компанії яких постачають товари або сировину для виробництва цих імпортних товарів. Таким чином, санкції можуть створювати ***ефект ланцюгової реакції***, змінюючи умови міжнародної торгівлі та перерозподіляючи ринкові можливості.

Двоїстий характер економічних санкцій у міжнародних відносинах, який часто має протилежний або навіть взаємовиключний ефект, вимагає чіткої формалізації принципів їхнього застосування та визначення меж впливу. Однак ані ООН, ані Європейський Союз, ані інші міжнародні об'єднання досі не встановили чітких універсальних правил для їх запровадження.

Сучасна система міжнародних економічних санкцій базується на таких ***принципах***:

- відповідність міжнародному праву – санкції мають бути юридично обґрунтованими та не порушувати фундаментальні міжнародні норми;
- наявність чітких підстав для запровадження санкцій – економічний тиск має застосовуватися лише у випадках, коли для цього існують вагомі причини;
- прозорість санкційного механізму – ухвалення санкцій повинно бути відкритим та підзвітним, а їхні критерії чітко визначеними;
- одноразовість та цільове застосування – санкції не повинні використовуватися як інструмент політичного чи економічного тиску в інтересах окремих країн або організацій. Це важливо для запобігання їхньому використанню у протекціоністських цілях чи як засобу недобросовісної конкуренції;
- відсутність подвійних стандартів – критерії накладання санкцій мають бути універсальними, а не вибірковими, щоб уникнути політичної упередженості;

– заборона використання санкцій як інструменту усунення конкурентів – санкційна політика не повинна ставати засобом економічного домінування або впливу на ринкові процеси шляхом обмеження діяльності конкурентів.

У сучасній світовій політиці особливої актуальності набуває проблема ефективного застосування економічних санкцій як інструменту зовнішньої політики та засобу підтримання міжнародного миру і безпеки.

Визначення ***ефективності санкцій*** є складним завданням, оскільки вимагає чіткого формулювання цілей, завдань та стратегічних орієнтирів санкційної політики. Для цього необхідно встановити ієрархію пріоритетів, провести всебічний аналіз поточного стану та потенціалу як країн, що ініціюють санкції, так і держав-об'єктів обмежень. Важливо також розуміти, що застосування будь-якого зовнішньополітичного інструменту залежить від широкого спектра факторів, які можуть бути неоднозначними, складними для формалізації та важко прогнозованими.

У цьому контексті ключовими ***параметрами ефективності*** міжнародних економічних санкцій є:

– наявність нормативно-правової бази, що визначає принципи та регламентує механізм впровадження санкцій;

– інституційне забезпечення санкційних заходів, що гарантує їхню реалізацію та контроль;

– політичний консенсус у країні-ініціаторі санкцій щодо їхньої доцільності, основних принципів і методів застосування;

– помірність політичних цілей, тобто санкції мають бути спрямовані на коригування зовнішньої політики держави-об'єкта, а не на пряму зміну її політичного режиму;

– залучення міжнародних партнерів та геополітичного оточення цільової країни до реалізації санкційної політики.

Ефективність санкцій значною мірою залежить від чітко визначених цілей, міжнародної координації та спроможності механізмів їх впровадження, що дозволяє підвищити їхній вплив та зменшити можливості для обходу.

Міжнародні економічні санкції часто використовуються для тиску на країни, що порушують міжнародне право, права людини або здійснюють агресивну політику. Проте ефективність санкцій не завжди є однозначною, адже країни можуть знаходити такі ***способи їх обходу***:

– обхід санкцій через треті країни. Держави під санкціями можуть використовувати дружні країни або нейтральні держави для здійснення торгівлі. Наприклад, російські товари можуть потрапляти на світові ринки через Казахстан, Туреччину чи ОАЕ;

– використання криптовалют і фінансових технологій. Заблоковані країни можуть обходитись без традиційних банківських систем, використовуючи криптовалюти, цифрові активи або підставні компанії;

– бартерні угоди та нелегальна торгівля. У відповідь на санкції країни можуть переходити до натурального обміну товарами або до контрабандної торгівлі через «сірі» ринки;

– адаптація економіки до обмежень. Деякі держави, зокрема Іран чи Північна Корея, створили цілі внутрішні виробничі ланцюги, що зменшують залежність від зовнішньої торгівлі.

Оскільки санкції не завжди дають очікуваний результат, міжнародна спільнота шукає ***альтернативні методи впливу***:

– дипломатичний тиск і переговори. Використання політичних переговорів, міжнародних посередників та умовного зняття санкцій для стимулювання змін;

– точкові санкції проти еліт. Замість широких обмежень на всю економіку ефективнішими можуть бути персональні санкції проти олігархів, чиновників та державних підприємств;

– підтримка опозиційних рухів і громадянського суспільства. Західні країни можуть фінансово або дипломатично допомагати політичним рухам у санкційних державах, які виступають за реформи;

– економічна ізоляція через ринкові механізми. Відмова міжнародних компаній від співпраці з режимами під санкціями через репутаційні ризики;

– кібератаки та технологічний тиск. Обмеження доступу до ключових технологій, програмного забезпечення та цифрової інфраструктури.

Санкції можуть бути ефективним інструментом тиску, але їх обхід можливий через численні механізми. Тому міжнародна спільнота комбінує економічний тиск із дипломатичними, технологічними та політичними методами для досягнення бажаних змін у поведінці обмежених держав.

Питання для самоперевірки

1. Як економічні санкції еволюціонували від Стародавнього світу до сучасності? Наведіть конкретні історичні приклади.
2. Які методи блокади застосовували спартанці під час Пелопоннеської війни для економічного ослаблення Афін? Які наслідки мала ця блокада?
3. Чому континентальна блокада Наполеона не досягла своєї мети? Які контрзаходи застосувала Велика Британія?
4. Як економічні санкції Ганзейського союзу впливали на політичні рішення європейських держав у Середньовіччі?
5. Які основні економічні та політичні наслідки мали санкції проти Росії, запроваджені після її вторгнення в Україну у 2022 році?
6. Що таке фінансові санкції і яку мету вони переслідують?
7. На які три підгрупи поділяються фінансові санкції за ступенем жорсткості обмежень та формальності запровадження?
8. Яким чином секторальні санкції впливають на банки та компанії країни-мішені?
9. Чому секторальні санкції не забороняють проведення платежів, але ускладнюють залучення кредитів?
10. Які економічні наслідки секторальних санкцій для компаній, банків і держави загалом?
11. Як країни адаптуються до секторальних санкцій? Назвіть основні способи.
12. Що таке санкції списку SDN і які обмеження вони передбачають?
13. Чому санкції списку SDN мають екстериторіальний характер і як це впливає на міжнародний бізнес?
14. Які існують механізми «м’яких» фінансових санкцій і як вони впливають на фінансові операції?
15. Чим відрізняються «м’які» фінансові санкції від секторальних та санкцій списку SDN?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте ефективність міжнародних санкцій на прикладі конкретного кейсу (Іран, Північна Корея, Росія, Венесуела). Визначте такі параметри:

- типи санкцій, що були застосовані;
- їхні наслідки для країни-адресата;
- вплив на держави, що запровадили санкції;
- фактори, що вплинули на ефективність санкцій.

2. Ознайомтеся з санкційними механізмами США (OFAC), ЄС та ООН. Порівняйте їхню ефективність та підхід до запровадження санкцій. Складіть за результатами порівняльну таблицю.

3. Розробіть стратегію санкцій для конкретного міжнародного конфлікту за такою ситуацією: міжнародна спільнота збирається запровадити санкції проти держави, що порушує міжнародне право:

- обґрунтуйте, які саме торговельні санкції будуть найефективнішими (ембарго, квоти, мита, ліцензування тощо);
- оцінить можливі економічні наслідки для країни-адресата та міжнародного ринку;
- запропонуйте механізми контролю за дотриманням санкцій та шляхи запобігання їх обходу.

Тестові завдання

1. Який із наведених факторів впливає на визначення критеріїв класифікації міжнародних санкцій?

а) однорідність мотивів застосування санкцій;
б) динамічність та адаптивність санкційних режимів;
в) виключно економічний характер санкцій;
г) відсутність міжнародного правового регулювання.

2. Що є основною метою примусових санкцій?

а) покарання держави за порушення міжнародного права;
б) запобігання можливим загрозам;
в) зміна політики або поведінки держави;
г) підтримка економічного зростання країни.

3. Яка з наведених санкцій не відноситься до критеріїв класифікації за масштабом застосування?

а) колективні;
б) всеосяжні;
в) таргетовані;
г) примусові;

4. Які міжнародні санкції передбачають вплив на правлячу верхівку, окремі компанії або сектори економіки?

а) всеосяжні;
б) таргетовані;
в) колективні;
г) дипломатичні.

5. Що передбачає поняття «обхід санкцій»?

а) законне використання санкційних механізмів;
б) використання паралельного імпорту або тіньових схем для уникнення санкційних обмежень;
в) легальне скасування санкцій через міжнародні суди;
г) визнання санкцій недійсними на рівні міжнародного права.

6. Яка з міжнародних санкцій може включати відкликання послів та припинення переговорів?

а) економічні;
б) дипломатичні;
в) військові;
г) інформаційні.

7. Які санкції запроваджуються виключно за рішенням Ради Безпеки ООН?

а) колективні;
б) таргетовані;
в) індивідуальні;
г) примусові.

8. Яке з наведених обмежень не належить до економічних санкцій?

а) обмеження на інвестиції;
б) виключення країни з міжнародних організацій;
в) заборона на експорт та імпорт стратегічних товарів;
г) замороження фінансових активів.

9. Що відрізняє індивідуальні санкції від колективних?

а) вони завжди застосовуються з дозволу Ради Безпеки ООН;

б) вони спрямовані проти конкретних осіб або компаній, а не проти держави в цілому;

в) вони не мають юридичних наслідків;

г) вони завжди передбачають військову інтервенцію.

10. Які санкції застосовуються для запобігання можливим порушенням або загрозам?

а) примусові;

б) каральні;

в) попереджувальні;

г) всеосяжні.

11. Яка подія у Стародавньому світі є одним із перших прикладів застосування економічних санкцій?

а) континентальна блокада Наполеона;

б) блокада Афін під час Пелопоннеської війни;

в) торговельне ембарго США проти Куби;

г) санкції Ліги Націй проти Італії.

12. Яку роль відігравав Ганзейський союз у застосуванні економічних санкцій у Середньовіччі?

а) встановлював митні обмеження на імпорт товарів із Китаю;

б) підтримував морську блокаду Великої Британії під час Наполеонівських воєн;

в) використовував економічні санкції для захисту своїх торговельних привілеїв;

г) запровадив перше в історії фінансове ембарго.

13. Чому континентальна блокада (1806–1814) виявилася неефективною?

а) Наполеон не мав достатньої військової підтримки;

б) Велика Британія зберегла контроль над морями і розвинула альтернативні торговельні зв’язки;

в) Блокада тривала надто короткий час, щоб завдати значної шкоди економіці Великої Британії;

г) Європейські країни добровільно відмовилися виконувати накази Наполеона.

14. Яка головна причина запровадження ембарго США проти Куби у 1962 році?

а) намагання США контролювати кубинський ринок цукру;

б) Карибська криза та розміщення радянських ядерних ракет на Кубі;

в) блокування Кубою постачання американських товарів до Латинської Америки;

г) союз Куби з Францією та спроба економічного тиску на США.

15. Який інструмент міжнародного права використовувався для запровадження санкцій проти Росії після її вторгнення в Україну у 2022 році?

а) стаття XXI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (GATT);

б) Гаазькі конвенції 1899–1907 років;

в) Лісабонська угода Європейського Союзу;

г) Закон США про санкції 1979 року.

16. Який сектор є важливим об'єктом санкційних обмежень у світовій політиці?

а) промисловий сектор;

б) фінансовий сектор;

в) освітній сектор;

г) туристичний сектор.

17. Яка основна мета фінансових санкцій?

а) стимулювання економіки країни-мішені;

б) обмеження доступу до фінансових ресурсів та міжнародних платежів;

в) полегшення міжнародної торгівлі;

г) захист внутрішнього фінансового ринку.

18. Які фінансові санкції є найбільш жорсткими?

а) секторальні санкції (список SSI);

б) санкції списку SDN;

в) «м'які» санкції;

г) добровільні санкції.

19. Яка з наведених санкцій діє на рівні цілих галузей економіки?

а) санкції списку SDN;

б) «м'які» санкції;
в) секторальні санкції;
г) ембарго.

20. Що є наслідком секторальних санкцій для підсанкційних компаній?
а) покращення доступу до міжнародного фінансування;
б) втрата довіри інвесторів та знецінення акцій;
в) підвищення прибутків від іноземних інвестицій;
г) розширення можливостей для експорту.

21. Які санкції передбачають повне блокування фінансових активів осіб та компаній?
а) санкції списку SDN;
б) «м'які» санкції;
в) секторальні санкції;
г) торговельні санкції.

22. Що є основним механізмом дії «м'яких» санкцій?
а) заборона на фінансові операції з підсанкційними особами;
б) переведення транзакцій у ручний режим та посилений контроль;
в) замороження активів компаній та фізичних осіб;
г) відключення країни від міжнародної фінансової системи.

23. Яка особливість санкцій списку SDN?
а) обмежують лише експортні операції;
б) мають екстериторіальний характер;
в) стосуються тільки державних установ;
г) дозволяють компаніям з інших країн співпрацювати з підсанкційними особами.

24. Який із наведених інструментів використовують країни для адаптації до секторальних санкцій?
а) використання внутрішніх джерел фінансування;
б) відмова від міжнародної торгівлі;
в) підвищення податкових ставок для експортерів;
г) збільшення імпорту енергоносіїв.

25. Яка міжнародна організація може вводити фінансові санкції, обов'язкові для всіх країн-членів?

а) Світова організація торгівлі (СОТ);
б) Організація Об'єднаних Націй (ООН);
в) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
г) НАТО.

26. Який основний мотив запровадження торговельних санкцій?

а) підвищення рівня імпорту;
б) регулювання внутрішнього ринку;
в) вплив на політику країни-мішені;
г) збільшення доходів уряду.

27. Який вид торговельних санкцій передбачає повну або часткову заборону торгівлі?

а) квоти;
б) ембарго;
в) ліцензування;
г) тарифи.

28. Який міжнародний орган може запроваджувати багатосторонні торговельні санкції?

а) НАТО;
б) ООН;
в) ЄС;
г) ОПЕК.

29. Що може бути негативним наслідком санкцій для країни-ініціатора?

а) падіння рівня життя;
б) інфляція;
в) втрати від скорочення торгівлі;
г) відмова інших країн від санкцій.

30. Яка з умов робить ембарго більш ефективним?

а) висока залежність країни-мішені від міжнародної торгівлі;
б) відсутність економічних зв'язків країни-мішені;
в) мінімальна підтримка міжнародної спільноти;
г) відсутність контролю за дотриманням санкцій.

Розділ 10
ПРОЦЕСИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

10.1. Теоретичні підходи до прийняття рішень у світовій політиці
10.2. Офіційні механізми прийняття рішень у міжнародних відносинах
10.3. Неофіційні механізми прийняття рішень у світовій політиці

10.1. Теоретичні підходи до прийняття рішень у світовій політиці

Раціональний підхід до ухвалення рішень у світовій політиці є методом аналізу, що передбачає систематичне зважування альтернатив та вибір оптимального рішення на основі логіки, доказів і стратегічних інтересів державних та недержавних акторів світової політики. Раціональний підхід заснований на таких ***принципах***:

– цілеспрямованість – ухвалення рішення спрямоване на досягнення конкретних політичних, економічних або безпекових цілей;

– аналіз альтернатив – розглядаються різні варіанти дій, оцінюються їхні переваги, ризики та ймовірні наслідки;

– оптимізація ресурсів – рішення ухвалюється з урахуванням доступних ресурсів та їх ефективного використання;

– прогнозування наслідків – оцінюються як короткострокові, так і довгострокові ефекти обраного курсу дій;

– заснованість на фактах – ухвалення рішення базується на об’єктивних даних, аналітиці та експертних оцінках;

– мінімізація ризиків – здійснюється оцінка потенційних загроз і розробка механізмів їх уникнення або зменшення.

Політичні лідери здійснюють всебічний аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників щоб прогнозувати наслідки своїх дій та обрати оптимальну стратегію. До ***чинників***, що аналізуються при раціональному підході, належать:

– економічні – державний бюджет і фінансова стійкість, рівень економічного розвитку, доступ до природних ресурсів та енергетичної безпеки, торговельні відносини та залежність від експорту/імпорту, вплив

міжнародних санкцій та обмежень;

– військові – рівень боєздатності збройних сил та їхні технологічний розвиток, чисельність та мобілізаційний потенціал, наявність союзників та військових блоків, географічне розташування та стратегічні позиції, загрози з боку потенційних супротивників;

– дипломатичні – відносини з ключовими партнерами та міжнародними організаціями, дипломатична репутація держави, механізми мирного врегулювання конфліктів, балансування між великими гравцями на міжнародній арені;

– соціальні фактори – підтримка уряду населенням та рівень протестних настроїв, вплив ЗМІ та громадської думки на зовнішню політику, демографічні показники (старіння населення, міграція), рівень освіти та політичної культури суспільства.

Раціональний підхід до ухвалення рішень у світовій політиці передбачає вибір такої стратегії, яка приносить державі чи міжнародній організації ***найбільшу вигоду*** при мінімальних витратах і ризиках. Цей процес базується на ретельному аналізі можливих варіантів та їхніх наслідків. Методика раціонального підходу до ухвалення рішень у світовій політиці поділяється на ***етапи*** вибору оптимальної стратегії:

1) визначення стратегічної мети – формування конкретних цілей, наприклад, збереження геополітичного впливу, економічний розвиток, уникнення конфлікту або, навпаки, його ескалація;

2) аналіз можливих варіантів – оцінка кількох можливих сценаріїв дій та їхніх наслідків. На цьому етапі доцільним є використання аналітичних моделей, історичних аналогій, прогнозування розвитку подій;

3) порівняння витрат і вигод – оцінка економічних, військових, дипломатичних та соціальних чинників, визначення ризиків кожного варіанту розвитку та вибір оптимального рішення, що забезпечить найбільші переваги;

4) прийняття рішення та його реалізація – запуск дипломатичних ініціатив, військових операцій, економічних санкцій або інших заходів відповідно до обраної стратегії. На цьому етапі існує можливість коригування рішення у відповідь на зміни міжнародної ситуації.

Раціональний підхід дозволяє державам і міжнародним акторам ефективно використовувати свої ресурси та досягати стратегічних цілей у мінливому світовому середовищі. Однак реальні політичні процеси часто не дозволяють діяти абсолютно раціонально. Однією з головних причин цього є ***обмежена раціональність*** (рис. 10.1) – ситуація, коли політичні лідери змушені ухвалювати рішення в ***умовах***:

– браку інформації;
– обмеженого часу;
– зовнішнього тиску.

Обмежена раціональність у прийнятті рішень у світовій політиці означає, що навіть найбільш обґрунтовані рішення все одно не є абсолютно раціональними через інформаційні когнітивні обмеження та вплив зовнішніх факторів. Це поняття запровадив Герберт Саймон у теорії bounded rationality[48], вказуючи, що політики та державні діячі приймають рішення не на основі ідеальної раціональності, а виходячи з доступних їм знань і можливостей.

У світовій політиці рішення часто приймаються в умовах невизначеності. Лідери не завжди мають повну або достовірну ***інформацію*** про всі можливі наслідки, а також не завжди можуть передбачити дії інших держав. Чинники, що ***обмежують доступ*** до інформації:

– закритість урядів та відсутність доступу до даних про дії інших країн;
– військові та дипломатичні маніпуляції, що створюють хибні уявлення про ситуацію;
– цензура, дезінформація, пропаганда.

У кризових ситуаціях рішення доводиться ухвалювати в умовах ***обмеженого часу***, часто миттєво (наприклад, військові конфлікти, терористичні атаки, економічні кризи). Політики змушені покладатися на інтуїцію або спрощені аналітичні моделі. Помилкові або імпульсивні рішення можуть мати катастрофічні наслідки.

Обмежена раціональність є неминучою частиною ухвалення рішень у світовій політиці. Політичні лідери часто змушені діяти в умовах невизначеності, покладаючись на неповну інформацію та обмежений час. Це підвищує ймовірність помилкових рішень, які можуть мати довгострокові негативні наслідки. Щоб ***зменшити ризики***, країни намагаються покращити якість розвідки, дипломатичних каналів комунікації та механізмів кризового реагування. Однак навіть у найкращих умовах неможливо повністю усунути вплив зовнішніх факторів, що обмежують раціональність ухвалення рішень.

---

48 Чабанна М. В. Вплив ідей Г. Саймона на становлення теорії прийняття політичних рішень.

На раціональне прийняття рішень у світовій політиці мають вплив ***бюрократія***, адже державні рішення часто проходять через складні адміністративні механізми, що можуть уповільнювати або спотворювати процес прийняття рішень. Чиновники та державні установи мають власні інтереси, що можуть не збігатися з оптимальним рішенням для суспільства. Негативним є вплив бюрократичної інерції, коли рішення не приймаються швидко через регламентовані процедури та опір змінам.

Раціональне прийняття рішень зазнає ***політичного тиску***. Лідери змушені враховувати позицію партій, парламенту, коаліційних партнерів. Політики часто ухвалюють рішення не лише з огляду на оптимальність, а й з огляду на вибори та підтримку з боку виборців. Прийняття рішень може залежати не лише від фактів, а й від того, як вони сприймаються суспільством (наприклад, у випадку воєнних конфліктів або криз). Політики змушені реагувати на очікування громадськості, навіть якщо ці очікування не завжди раціональні або до кінця обґрунтовані.

Процес ухвалення раціональних рішень значною мірою ускладнюється умовами ***непередбачуваності міжнародного середовища***, що обумовлено такими чинниками:

– динамічні зміни в глобальному порядку – геополітична ситуація може різко змінюватися через конфлікти, політичні кризи, зміни влади або міжнародні санкції;

– економічні та фінансові потрясіння світової економіки – фінансові кризи, енергетичні шоки, збої в ланцюгах постачання, економічні санкції або валютні коливання;

– технологічні прориви та кіберзагрози;

– екологічні проблеми;

– міграційні кризи.

Зважаючи на перелічені ризики, раціональний підхід не гарантує ідеальних рішень, оскільки міжнародні відносини є складними та непередбачуваними, однак цей підхід допомагає знизити рівень хаотичності та зосередитися на довгострокових інтересах міжнародних акторів.

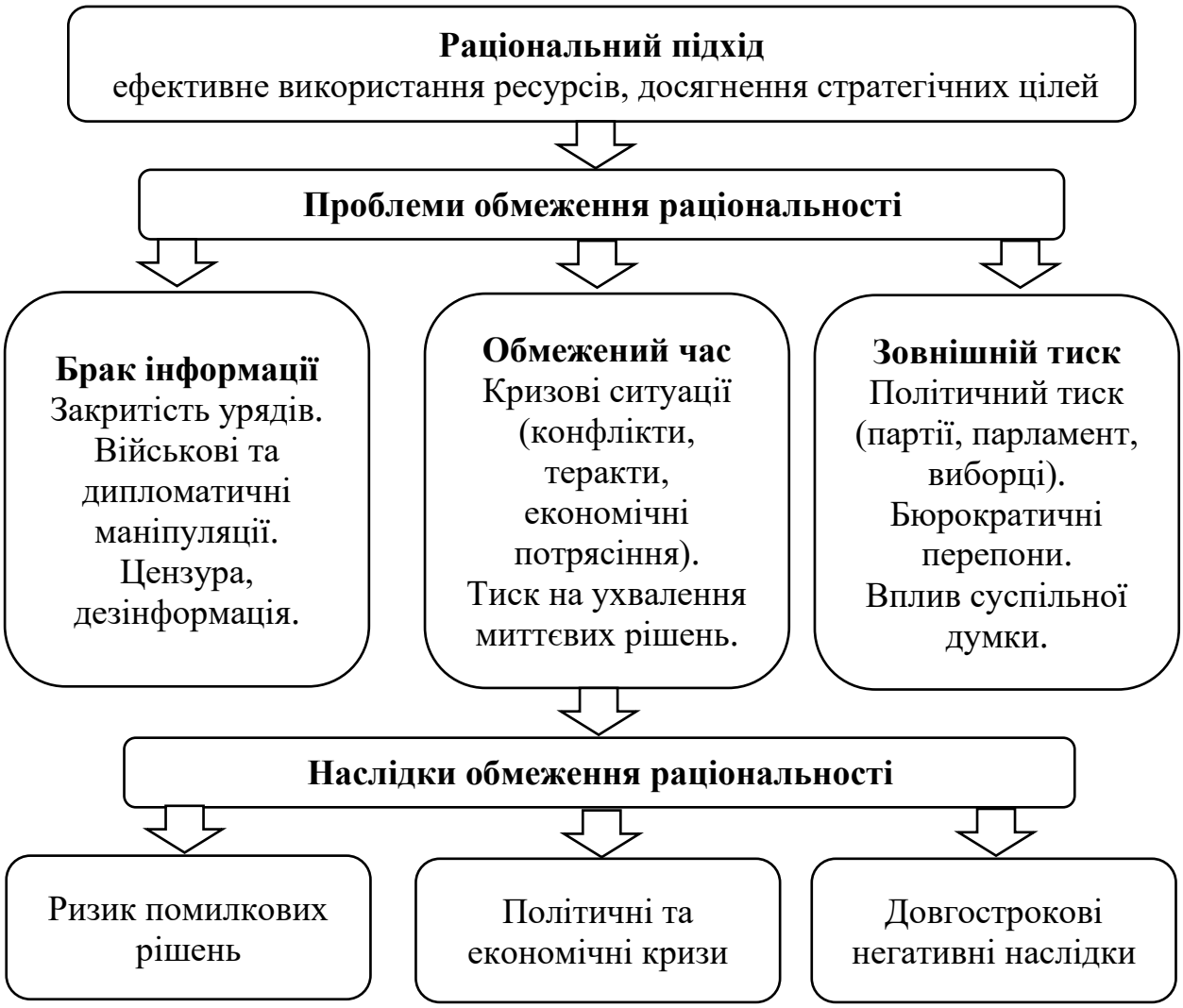

Рис. 10.1. Обмежена раціональність у прийнятті рішень у світовій політиці

Бюрократична модель (табл. 10.1) ухвалення рішень у світовій політиці передбачає, що державні рішення не є продуктом виключно волі політичних лідерів. Натомість вони формуються через взаємодію державних інститутів, міністерств, відомств і адміністративних структур, кожен із яких має власні інтереси, процедури та обмеження. Рішення ухвалюються не одномоментно, а в результаті тривалих узгоджень між різними державними структурами та є компромісом між впливовими інституціями та адміністративними гравцями, а не результатом єдиної раціональної стратегії.

У бюрократичній моделі чітко визначаються ступінь впливу і повноваження ***державних інститутів та адміністративних***

структур на процес ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері, як от:

– президент/глава держави – визначає основні напрями зовнішньої політики, але рішення проходять через узгодження з бюрократичними інститутами;

– парламент – затверджує міжнародні угоди, ратифікує санкції, фінансування військових операцій тощо;

– міністерства (закордонних справ, оборони, фінансів, торгівлі) – формують конкретні політичні ініціативи та здійснюють їх реалізацію;

– спецслужби та аналітичні центри – забезпечують інформаційний та аналітичний супровід рішень.

Таблиця 10.1

Бюрократична модель ухвалення рішень у світовій політиці

Аспект	*Характеристика*
Суть моделі	Державні рішення ухвалюються через складну взаємодію державних інститутів, міністерств, відомств та адміністративних структур, а не виключно за волею політичних лідерів.
Основні учасники	Президент/глава держави – визначає зовнішньополітичний курс, але рішення узгоджуються з іншими інституціями. Парламент – ратифікує угоди, затверджує фінансування санкцій, військових операцій. Міністерства – формують політичні ініціативи та здійснюють їх реалізацію. Спецслужби та аналітичні центри – забезпечують інформаційний супровід та оцінку ризиків
Переваги моделі	Урахування різних точок зору. Мінімізація ризику імпульсивних рішень. Можливість коригування рішень на основі експертних оцінок. Передбачуваність політики та стабільність державного управління.
Недоліки моделі	Повільність ухвалення рішень. Вплив політичних та корпоративних інтересів. Опір змінам та блокування реформ. Висока ймовірність прийняття компромісних, а не оптимальних рішень.

Державні рішення проходять через складні адміністративні процеси, що часто має проблему ***бюрократичної інерції*** – уповільнення або спотворення процесу ухвалення державних рішень через складність адміністративних процедур, внутрішні інтереси чиновників та організаційні обмеження. Вона є характерною рисою великих державних апаратів, де ухвалення рішень відбувається через багатоетапну систему узгоджень. Головною проблемою бюрократичної інерції є те, що державний механізм не завжди реагує оперативно на зовнішні виклики, а процес ухвалення рішень може бути надто повільним або неефективним.

Основні чинники ***бюрократичної інерції***:

– вимоги дотримання регламентів та процедур, що часто ускладнює узгодження дій між різними відомствами, наприклад, у ЄС прийняття санкцій потребує погодження всіх країн-членів, що значно уповільнює процес їх прийняття;

– вплив особистих і корпоративних інтересів – чиновники можуть діяти у власних інтересах, а не в інтересах держави;

– консерватизм системи – політичні рішення приймаються на основі усталених доктрин, що можуть не відповідати сучасним викликам;

– тривалість узгоджень – прийняття складних політичних рішень можуть затягуватися через бюрократичні механізми.

Бюрократична інерція є невід'ємною частиною державного управління, але її надмірний вплив може призводити до гальмування реформ, повільного реагування на кризи та ухвалення компромісних, а не оптимальних рішень. Для зменшення її негативного впливу країни запроваджують механізми прискореного ухвалення рішень, цифровізацію державного управління та спрощення адміністративних процедур.

Бюрократична модель ухвалення рішень у світовій політиці передбачає складний процес узгоджень між різними державними структурами. Однією з головних проблем цієї моделі є ***політична конкуренція*** між гілками влади, державними відомствами та впливовими групами інтересів, що може значно сповільнювати або навіть блокувати ухвалення важливих рішень. ***Видами*** політичної конкуренції є:

– конкуренція між гілками влади – боротьба між виконавчою та законодавчою владою може затримувати ухвалення рішень, спричиняти політичні кризи або спонукати до прийняття компромісних рішень, що не завжди є ефективними. Проявами такої конкуренції є розбіжності між президентом (урядом) та парламентом щодо змісту процесів зовнішньої або внутрішньої політики, політичне протистояння між партіями, що ускладнює ухвалення державного бюджету або стратегічних законів, використання інструментів блокування або затягування рішень

(наприклад, президент може накласти вето на рішення парламенту, а парламент може блокувати призначення ключових посадовців). Так, приміром, у США Конгрес, коли більшість якого становили демократи, неодноразово блокував зовнішньополітичні ініціативи республіканських президентів-республіканців (наприклад, щодо санкційної політики або військових операцій), що сповільнювало ухвалення рішень на міжнародній арені;

– конфлікти між міністерствами та державними структурами – економічні, оборонні та дипломатичні органи часто мають різні пріоритети, що може створювати суперечності у формуванні єдиної політики. Наприклад, під час війни в Іраку 2003 р. в адміністрації США Міністерство оборони підтримувало агресивну військову операцію, тоді як Держдепартамент пропонував дипломатичний тиск. Це призвело до внутрішньої боротьби між відомствами, що затягнуло ухвалення стратегічних рішень.

– лобізм та впливові групи – великі корпорації, військово-промисловий комплекс або фінансові групи можуть активно впливати на державну політику, відстоюючи власні економічні інтереси. Прикладами механізмів такого впливу є фінансова підтримка політичних партій – бізнес-групи фінансують виборчі кампанії політиків, які згодом лобіюють їхні інтереси; вплив на ухвалення законів – корпорації через своїх представників пропонують законодавчі ініціативи, що вигідні їм, але не завжди відповідають державним інтересам; формування «тіньової політики» – закулісні домовленості між політиками та бізнесом можуть призводити до корупційних схем та прийняття необґрунтованих рішень.

Політична конкуренція та міжвідомчі конфлікти є невід'ємною частиною бюрократичної моделі ухвалення рішень. Вони можуть сприяти збалансованості та перевірці ефективності рішень, але водночас ускладнюють швидке ухвалення стратегічно важливих ініціатив. Держави, що прагнуть мінімізувати негативні наслідки бюрократичної інерції, запроваджують механізми ефективної координації між органами влади, законодавчі обмеження на лобізм та прискорені процедури ухвалення рішень у кризових ситуаціях.

Бюрократичний підхід відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності політичного курсу, системності та зваженості рішень. Однак його особливості, зокрема повільність процедур та вплив вузьких інтересів, можуть створювати значні виклики для оперативного реагування на міжнародні кризи та впровадження реформ. Таким чином, бюрократична модель має як переваги, так і недоліки. До ***переваг*** бюрократичного механізму ухвалення рішень належать:

– врахування позицій різних зацікавлених сторін – державні рішення ухвалюються після обговорення між різними відомствами, експертними групами та політичними силами, що дозволяє знаходити більш збалансовані варіанти;

– мінімізація ризику імпульсивних рішень – ухвалення політичних рішень проходить кілька етапів обговорення та аналізу, що допомагає уникати поспішних або емоційних дій, які можуть мати негативні наслідки;

– можливість коригування політики на основі експертної оцінки – залучення фахівців із різних галузей (дипломатів, військових, економістів) надає змогу ухвалювати зважені рішення та вчасно вносити корективи залежно від змін у міжнародному середовищі;

– стабільність і передбачуваність державної політики – бюрократичні процеси запобігають радикальним змінам курсу держави, що сприяє довгостроковій стійкості в міжнародних відносинах;

– механізм стримувань і противаг.

Недоліками бюрократичної моделі є:

– повільність ухвалення рішень – складні узгоджувальні процедури затягувати ухвалення важливих політичних рішень, що особливо критично у кризових ситуаціях (наприклад, війни, терористичні атаки, економічні кризи);

– надмірна бюрократизація може спотворювати початкові політичні наміри – багаторівнева система ухвалення рішень може призводити до того, що первинна ідея реформ чи ініціатив втрачає свою ефективність через адміністративні перепони та коригування на різних етапах погодження;

– вплив політичних і корпоративних інтересів на ухвалення рішень – бюрократичний апарат часто стає майданчиком для боротьби між політичними партіями, великим бізнесом, лобістами та державними установами, що може змінювати курс політики на користь вузьких груп, а не суспільного інтересу;

– блокування реформ та опір змінам – консервативність бюрократичного апарату може перешкоджати впровадженню реформ або необхідних змін, оскільки державні установи схильні зберігати статус-кво;

– висока ймовірність прийняття компромісних, а не оптимальних рішень – через необхідність узгодження між різними гілками влади та відомствами рішення часто приймаються у пом’якшеному або посередньому форматі, що знижує їхню ефективність;

– фінансові та адміністративні витрати – через необхідність утримання великого штату державних службовців та складних бюрократичних процедур зростають витрати на державне управління, що може бути неефективним з економічної точки зору;

– психологічні та когнітивні аспекти ухвалення рішень у світовій політиці. Процес ухвалення рішень у світовій політиці не завжди є результатом раціонального аналізу та логічного вибору. Часто на політичних лідерів, дипломатів та урядовців впливають психологічні та когнітивні чинники, які можуть зумовлювати упередження, емоційні реакції та неоптимальні рішення.

У сучасному світі міжнародні відносини визначаються не лише стратегічними інтересами держав, але й психологічними особливостями політичних лідерів. Емоції, когнітивні упередження та особистісні риси можуть впливати на ухвалення рішень. В умовах глобальної нестабільності швидкі рішення, емоційні реакції та інформаційні маніпуляції можуть впливати на світову політику. Вивчення ***психологічних аспектів*** (табл. 10.2) дозволяє краще зрозуміти механізми ухвалення рішень у міжнародних відносинах, допомагає пояснити нестандартні або нелогічні рішення світових лідерів, надає можливість прогнозувати їхню поведінку та розробляти ефективні дипломатичні та комунікаційні стратегії.

Таблиця 10.2

Психологічні фактори в ухваленні політичних рішень

Фактор	*Опис*	*Наслідки*	*Методи подолання*
Ефект групового мислення	Політичні лідери ухвалюють рішення в закритих, ідеологічно однорідних групах, що сприяє конформізму та зниженню критичного мислення.	Ігнорування альтернативних підходів. Недооцінка ризиків. Прийняття невиважених або нераціональних рішень.	Стимулювання плюралізму думок. Заохочення конструктивної критики. Залучення незалежних експертів. Протидія «ефекту ехокамери».
Емоційні реакції	Страх, гнів або інші емоції можуть впливати на	Імпульсивні або агресивні дії. Прийняття	Контроль емоцій перед ухваленням рішень.

	політичні рішення, особливо в кризових ситуаціях.	категоричних позицій. Відмова від переговорів. Переоцінка загроз, що призводить до ескалації конфліктів.	Аналіз ситуації з різних точок зору. Використання дипломатичних механізмів для зниження напруги.
Когнітивна упередженість	Політики схильні звертати увагу лише на інформацію, яка підтверджує їхні переконання, і відкидати альтернативні точки зору.	Ігнорування нової інформації. Використання вибіркових фактів. Надмірна впевненість у правильності рішення.	Аналіз альтернативних сценаріїв. Контроль когнітивних спотворень. Залучення незалежних експертів.
«Тунельне бачення»	Лідери концентруються лише на бажаній для них картині реальності, ігноруючи важливі сигнали та дані.	Помилкові стратегії. Недооцінка можливих ризиків. Неефективна довгострокова політика.	Використання наукового аналізу. Гнучкість політики та готовність змінювати стратегію за потреби.
Інформаційні маніпуляції	Використання вибіркової або спотвореної інформації для формування суспільної думки та політичних рішень.	Поширення дезінформації. Вплив на громадську думку. Викривлення реальної картини ситуації.	Перевірка інформації з різних джерел. Розвиток критичного мислення в суспільстві. Використання незалежних аналітичних центрів.

Одним із психологічних чинників ухвалення політичних рішень є ***ефект групового мислення***, який виникає в ситуаціях, коли політичні лідери та їхні радники працюють у закритих, ідеологічно однорідних групах, що сприяє конформізму та зниженню критичного мислення. У

таких умовах прагнення до збереження єдності та уникнення внутрішніх конфліктів може переважати над об'єктивним аналізом ситуації.

У результаті члени групи схильні ігнорувати або недооцінювати альтернативні підходи, не допускати альтернативних точок зору та уникати гострих дискусій. Це призводить до ухвалення нераціональних рішень, які можуть бути невиваженими або навіть катастрофічними. Наприклад, групове мислення може сприяти переоцінці власних можливостей, недооцінці ризиків, демонізації противника та недостатньому врахуванню довгострокових наслідків прийнятих рішень.

Для ***уникнення*** впливу групового мислення, необхідно:

– стимулювати плюралізм думок у політичних командах;

– заохочувати конструктивну критику та створювати простір для альтернативних пропозицій;

– залучати незалежних експертів для оцінки стратегічних рішень;

– протистояти «ефекту ехокамери», коли в групі циркулюють лише узгоджені та зручні погляди.

Емоційні реакції можуть відгравати певну роль в ухваленні політичних рішень, особливо в кризових ситуаціях. У міжнародних відносинах це призводить до імпульсивних, оборонних або надмірно агресивних дій, які не завжди є оптимальними з точки зору довгострокової стратегії.

У ситуаціях високого стресу політичні лідери часто діють за принципом «***боротьба або втеча***» – тобто вони або йдуть на конфронтацію, або намагаються уникнути складних рішень. У першому випадку це може призвести до військових конфліктів, санкцій чи інших жорстких заходів, а в другому – до політичного паралічу, коли критично важливі рішення відкладаються або не ухвалюються взагалі.

Страх змушує політиків вбачати більшу небезпеку в діях опонентів, ніж є насправді. Це може сприяти прийняттю превентивних заходів, зокрема військових, економічних або дипломатичних санкцій, які можуть загострити конфлікт. Наприклад, під час міжнародних криз сторони часто переоцінюють агресивність одна одної, що може призвести до необґрунтованої ескалації. Політичні лідери, які відчувають сильний гнів або страх, часто відмовляються від діалогу, оскільки вважають його проявом слабкості. Емоційний стан може змушувати їх приймати категоричні позиції, що ускладнює пошук компромісів і веде до затяжних конфліктів або навіть воєн.

Когнітивні спотворення є невід'ємною частиною процесу ухвалення політичних рішень, оскільки навіть високопосадовці схильні до селективного сприйняття інформації та систематичних помилок

мислення. Одним із найбільш поширених явищ є ***когнітивна упередженість*** – тенденція спиратися лише на інформацію, яка підтверджує вже існуючі переконання, і відкидати альтернативні точки зору.

Цей феномен часто призводить до ***«тунельного бачення»***, коли лідери та їхні радники концентруються на одній, бажаній для них картині реальності, ігноруючи сигнали, що суперечать їхнім очікуванням. Такий підхід може бути особливо небезпечним у сфері міжнародних відносин, адже рішення, ухвалені без урахування повного спектра фактів, часто призводять до помилкових стратегій та конфліктів.

Наслідками когнітивної упередженості у політичних рішеннях є такі порушення:

– ігнорування нової інформації, що призводить до застою у стратегіях та нездатності адаптуватися до зміненої ситуації;

– використання вибіркових фактів, що сприяє формуванню спотвореного бачення реальності, що може посилювати ризик стратегічних помилок;

– надмірна впевненість у правильності рішення, внаслідок чого ухвалюються рішення, що базуються на помилковому оптимізмі або заниженні небезпеки.

До методів мінімізації психологічних та когнітивних помилок у процесі ухвалення рішень у світовій політиці належать:

– аналіз альтернативних сценаріїв – залучення незалежних експертів та врахування різних точок зору;

– зменшення впливу емоцій – ухвалення рішень після детального аналізу, а не в момент кризової реакції;

– контроль когнітивних спотворень – перевірка інформації з різних джерел, використання наукового аналізу;

– гнучкість політики – готовність змінювати стратегію, якщо нові дані вказують на її неефективність.

Ухвалення рішень у світовій політиці – це не лише раціональний аналіз, а й процес, що піддається емоціям, стереотипам та когнітивним помилкам. Тому критично важливо впроваджувати механізми контролю та перевірки рішень, щоб зменшити вплив упереджень і підвищити ефективність політичних стратегій.

10.2. Офіційні механізми ухвалення рішень у міжнародних відносинах

Офіційні механізми ухвалення рішень є формалізованими процесами, що відбуваються у межах законодавчих, виконавчих та судових органів влади. До них належать державні установи, міжнародні організації (наприклад, ООН, ЄС, НАТО), парламентські дебати, публічні дипломатичні переговори та референдуми.

Ухвалення рішень у світовій політиці є складним і багаторівневим процесом, оскільки залежить від численних факторів: геополітичних інтересів, економічних розрахунків, соціальних настроїв та непередбачуваних подій. Основними суб'єктами ухвалення рішень є держави, які формують національну та зовнішню політику, міжнародні організації (ООН, НАТО, ЄС), що координують глобальні дії, транснаціональні корпорації, що впливають на економічні процеси, та неурядові актори, що просувають соціальні й гуманітарні ініціативи. Ухвалення рішень у світовій політиці відбувається на таких ***рівнях*** (табл. 10.3):

– національний рівень – ухвалення рішень окремими державами через уряди, парламенти, лідерів;

– регіональний рівень – взаємодія між державами в межах регіональних об'єднань (ЄС, НАТО, АСЕАН);

– глобальний рівень – ухвалення рішень міжнародними організаціями (ООН, МВФ, СОТ);

– транснаціональний рівень – участь корпорацій, неурядових організацій, медіа у формуванні політики.

Таблиця 10.3

Суб'єкти та рівні ухвалення міжнародних рішень

Рівень ухвалення рішень	*Суб'єкти*	*Приклади*
Національний	Президент, уряд, парламент, дипломатичні відомства, аналітичні центри, ЗМІ	Ратифікація міжнародних угод, визначення стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів, переговори на міждержавному рівні

Рівень ухвалення рішень	*Суб'єкти*	*Приклади*
Регіональний	Регіональні організації (ЄС, НАТО, АСЕАН), міждержавні альянси	Спільні економічні та безпекові політики, угоди про вільну торгівлю, колективна оборона
Глобальний	Міжнародні організації (ООН, МВФ, СОТ, ВООЗ)	Глобальні програми з безпеки, економіки, охорони здоров'я, екології
Транснаціональний	Транснаціональні корпорації, міжнародні НУО, медіа	Економічний вплив, міжнародна гуманітарна допомога, інформаційні кампанії

На ***національному рівні*** ключовими суб'єктами ухвалення міжнародних рішень є державні органи: президент, уряд, парламент та дипломатичні відомства. Президент і уряд формують зовнішньополітичний курс, парламент ратифікує міжнародні угоди, а Міністерство закордонних справ здійснює дипломатичну діяльність. Важливу роль відіграють аналітичні центри, експертні групи та бізнес-структури, які впливають на ухвалення рішень через дослідження, рекомендації та лобіювання. Також значний вплив мають ЗМІ та громадянське суспільство, формуючи суспільну думку та і тиск на владу.

Процес ухвалення міжнародних рішень на національному рівні починається із ***формування стратегічної мети*** **–** національні лідери визначають цілі міжнародної політики відповідно до інтересів держави. Це можуть бути забезпечення безпеки, економічний розвиток, розширення впливу або інтеграція до міжнародних організацій. Стратегічні цілі формуються на основі внутрішніх потреб, глобальних викликів та союзницьких зобов'язань.

Стратегічна мета у зовнішній політиці держави є довгостроковим завданням, що визначає її ключові напрями та її відносини з іншими країнами, міжнародними організаціями та транснаціональними акторами. Формулювання стратегічних цілей визначається такими ***чинниками***:

– національні інтереси держави – безпека, економічне зростання, політична стабільність);

– міжнародне середовище – союзницькі зобов'язання,

геополітична конкуренція, виклики та загрози);

– ресурсні можливості країни – економічний, військовий та дипломатичний потенціал).

Чітко визначені стратегічні цілі дозволяють державі діяти послідовно на міжнародній арені та уникати хаотичних або суперечливих рішень. Основними ***перевагами*** чітко сформульованих стратегічних цілей є:

– системність і передбачуваність – міжнародні партнери можуть розуміти довгострокові пріоритети держави;

– ефективне використання ресурсів – чітко визначені цілі дозволяють розподіляти дипломатичні, економічні та військові ресурси відповідно до ключових завдань;

– можливість коаліційної взаємодії – країна ефективніше налагоджує міжнародне співробітництво, якщо її партнери розуміють її пріоритети;

– гнучкість у кризових ситуаціях – за наявності стратегічного курсу уряд швидше реагує на зміни в міжнародному середовищі.

Якщо державна політика позбавлена стратегічної мети, вона може стати реактивною, тобто зводитися лише до реагування на поточні події без довгострокового бачення. Напрями стратегічних цілей у міжнародних відносинах розкриваються в таких аспектах:

– безпека та оборона – захист територіальної цілісності та суверенітету, створення оборонних альянсів, протидія зовнішнім загрозам, забезпечення стабільного міжнародного середовища;

– економічний розвиток та інтеграція – розширення зовнішньоекономічних зв’язків, торгових угод, залучення інвестицій, енергетична безпека, розвиток інновацій, вихід на нові ринки;

– розширення геополітичного впливу;

– інтеграція до міжнародних організацій.

Таким чином, стратегічна мета є базовим поняттям в ухваленні рішень у зовнішній політиці держави, що визначає її довгострокові пріоритети, впливає на міжнародні відносини та забезпечує ефективне використання національних ресурсів.

Формування стратегічних цілей держави у міжнародних відносинах відбувається через ***інституційні механізми***, що включають діяльність таких ***суб’єктів***:

– виконавча влада;

– парламент;

– експертне середовище;

– дипломатичні органи.

Цей процес потребує аналізу внутрішніх і зовнішніх викликів, оцінки ресурсів та узгодження міждержавних інтересів.

Глава держави/уряду (президент/прем'єр-міністр) відіграють ключову роль у визначенні стратегічного курсу зовнішньої політики. Їхні ***функції*** включають:

– формування загальної зовнішньополітичної стратегії (відповідно до конституції та національних інтересів);

– визначення пріоритетів міжнародного співробітництва;

– представництво країни на міжнародній арені (саміти, зустрічі з лідерами інших країн, участь у міжнародних організаціях);

– призначення послів та дипломатичних представників.

Уряд (Кабінет Міністрів) відповідає за практичну реалізацію стратегічних рішень. Основні функції уряду у формуванні міжнародної політики передбачають:

– розробку стратегічних програм та ухвалення відповідних постанов;

– координацію між міністерствами, що залучені до зовнішньої політики;

– реалізацію міжнародних економічних відносин;

– забезпечення виконання міжнародних зобов'язань держави.

Парламент забезпечує законодавче затвердження стратегічних напрямів зовнішньої політики, її контроль та фінансування. *Функції парламенту* у механізмі ухвалення рішень міжнародної політики полягають у:

– ратифікацію міжнародних угод та договорів;

– формування законодавчої бази для реалізації стратегічних цілей (наприклад, ухвалення законів про європейську інтеграцію);

– контролі за діяльністю уряду у сфері міжнародної політики (парламентські слухання, звіти Міністерства закордонних справ);

– схваленні державного бюджету, що включає витрати на дипломатію, оборону, гуманітарну допомогу іншим країнам.

Спеціалізовані *парламентські комітети* у сфері зовнішньої політики, оборони, безпеки, інтеграції аналізують міжнародну ситуацію та надають рекомендації уряду; розглядають проєкти міжнародних угод перед їх ратифікацією; проводить консультації з дипломатами, експертами, представниками міжнародних організацій; аналізують відповідність законодавства нормам міжнародного права; формують стратегію оборони, міжнародного військового співробітництва.

Незалежні дослідницькі інститути впливають на визначення стратегічних цілей шляхом проведення аналітичних досліджень та підготовки рекомендацій для державних органів. Їхніми *функціями є*:

– оцінка міжнародної ситуації та прогнозування можливих сценаріїв розвитку;
– розробка стратегічних рекомендацій для уряду та парламенту;
– аналіз ефективності ухвалених зовнішньополітичних рішень;
– проведення консультацій з міжнародними експертами.

Посольства, консульства та представництва в міжнародних організаціях виконують ключові функції у реалізації стратегічних цілей держави. Основними ***завданнями дипломатичних місій є***:

– проведення переговорів та просування національних інтересів;
– аналіз політичної ситуації у країнах перебування;
– встановлення міжнародних економічних зв'язків;
– співпраця з діаспорою, громадянськими ініціативами, ЗМІ.

Крім офіційних органів, вплив на ухвалення зовнішньополітичних рішень мають експерти, журналісти, міжнародні організації.

Після формування стратегічної мети національні лідери переходять до ***аналізу можливих альтернатив*** та пошуку оптимального шляху для її реалізації. Цей етап передбачає зважування варіантів дій з урахуванням національних інтересів, міжнародної ситуації, ресурсних можливостей та потенційних ризиків.

Уряд, парламентські комітети та аналітичні центри розробляють кілька ***сценаріїв дій***, що можуть включати:

– дипломатичні заходи (переговори, міжнародні угоди, посередництво у конфліктах);
– економічні інструменти (санкції, торговельні угоди, залучення інвестицій);
– військові рішення (участь у миротворчих місіях, посилення оборонної політики, колективна безпека);
– інформаційний вплив (підтримка суспільної думки, робота зі ЗМІ, міжнародні кампанії).

Оцінка варіантів аналізується за такими *параметрами*:

– ефективність – наскільки цей варіант наблизить державу до досягнення стратегічної мети;
– ризики – які загрози він несе для внутрішньої стабільності та міжнародного іміджу;
– ресурси – чи вистачає економічних, дипломатичних, військових та інформаційних ресурсів для реалізації;

– ймовірні наслідки – як цей крок вплине на майбутні відносини держави з партнерами та опонентами.

На основі проведеного аналізу ухвалюється найбільш вигідне та реалістичне рішення. Важливу роль на цьому етапі відіграють консультації з експертами та дипломатами, які можуть передбачити потенційні ризики; політичні дебати та парламентські слухання, де оцінюється підтримка ініціативи серед різних політичних сил. Громадська думка та медіа можуть впливати на легітимність зовнішньополітичного рішення.

Після вибору оптимального варіанту уряд або парламент ***затверджує рішення*** через відповідні постанови, укази або міжнародні угоди. Далі готуються механізми реалізації, зокрема дипломатичні переговори, економічні ініціативи або військові стратегії. Таким чином, аналіз альтернатив є критично важливим етапом, що дозволяє державі ухвалювати зважені рішення, мінімізувати ризики та ефективно досягати своїх стратегічних цілей у міжнародній політиці.

Міжнародні організації мають розроблені механізми ухвалення рішень, що регулюють процес обговорення, голосування та реалізації міжнародних ініціатив. Ці механізми забезпечують узгодженість дій держав-учасниць, сприяють вирішенню міжнародних конфліктів, укладанню торговельних угод, впровадженню санкцій та реалізації миротворчих місій. Водночас процес прийняття рішень може бути ускладнений через політичні розбіжності, бюрократію та необхідність досягнення консенсусу.

Міжнародні організації, такі як ООН, НАТО, ЄС та МВФ, діють за чітко визначеними механізмами ухвалення рішень, що спрямовані на забезпечення ефективного управління глобальними процесами. Процес ухвалення рішень включає кілька визначальних етапів, що гарантують урахування інтересів усіх учасників, аналіз можливих варіантів і контроль за виконанням ухвалених рішень.

Першим кроком у процесі ухвалення рішень є ***визначення питань, що потребують розгляду***. Цей процес може ініціювати:

– держава-член організації (наприклад, країна може звернутися до Ради Безпеки ООН з проханням розглянути загрозу миру);

– генеральний секретар або виконавчий орган (наприклад, Європейська комісія пропонує нові законодавчі ініціативи в ЄС);

– група країн або міжнародні експерти (наприклад, країни G7 можуть ініціювати обговорення світових економічних тенденцій).

Формування порядку денного передбачає узгодження пріоритетів організації, визначення актуальності питання та підготовку попередніх

документів, які будуть винесені на обговорення.

Після визначення питання розпочинається етап ***обговорення та аналізу*** можливих рішень. На цьому етапі працюють:

– робочі групи (експерти, представники держав-членів, юристи, економісти), які досліджують ситуацію та розробляють проєкти рішень;

– аналітичні центри та міжнародні експерти, що оцінюють наслідки запропонованих рішень;

– дипломатичні представники, які ведуть неофіційні переговори та шукають компромісні варіанти.

Важливим завданням на цьому етапі є прогнозування наслідків ухвалених рішень, оцінка їхньої ефективності та можливих ризиків.

Після завершення обговорень рішення виноситься на ***голосування*** або ухвалюється шляхом консенсусу. В різних організаціях застосовуються різні ***механізми прийняття рішень***:

– більшість голосів – наприклад, у Генеральній Асамблеї ООН рішення ухвалюються більшістю голосів країн-членів;

– одностайність – у НАТО всі рішення приймаються лише за умови згоди всіх держав-членів;

– кваліфікована більшість – у Раді ЄС для ухвалення рішення необхідна підтримка 55 % країн, що представляють щонайменше 65% населення ЄС;

– право вето – у Раді Безпеки ООН постійні члени (США, Велика Британія, Франція, Китай, Росія) мають можливість заблокувати будь-яке рішення.

Після ухвалення рішення починається етап його ***реалізації***. Це може передбачати:

– реальні дії держав (введення санкцій, направлення миротворчих місій, підписання торговельних угод);

– фінансування програм (наприклад, МВФ виділяє кошти для підтримки економік окремих країн);

– юридичне оформлення (ратифікація угод у парламентах держав-учасниць).

Для ***контролю за виконанням рішень*** у міжнародних організаціях працюють моніторингові комісії, арбітражні суди, спеціальні місії, які аналізують дотримання умов домовленостей. У разі невиконання рішення можуть бути застосовані санкції, додаткові обговорення або коригування стратегії.

У міжнародних організаціях ухвалення рішень часто залежить від ***системи квот*** – механізму, що визначає рівень впливу кожної країни на

основі її фінансового внеску, економічної ваги або політичного статусу. Квотний принцип використовується з метою забезпечити баланс між впливом держав та ефективністю ухвалення рішень.

У Міжнародному валютному фонді (МВФ) кожна країна-член має квоту, що визначає її фінансові зобов'язання та кількість голосів у процесі ухвалення рішень. Розмір квоти залежить від економічної потужності країни, ВВП, рівня торгівлі та міжнародних резервів. Чим більша квота – тим більше голосів має країна у прийнятті рішень. США мають найбільшу квоту (близько 17 %), що надає їм право вето на ключові рішення, які потребують 85 % голосів.

Подібно до МВФ, у Світовому банку голоси розподіляються відповідно до економічного внеску країни. США, ЄС та Китай мають найбільший вплив на рішення, тоді як країни, що розвиваються, мають менший голос. Квотна система забезпечує економічно розвиненим країни перевагу у визначенні фінансової політики. Бідніші країни мають обмежений вплив, навіть якщо їхні інтереси потребують першочергової уваги.

У системі ООН рішення приймаються на основі принципів суверенної рівності або права вето. В Генеральній Асамблеї ООН кожна країна має один голос, незалежно від статусу. Рішення приймаються більшістю або двома третинами голосів (наприклад, у питаннях безпеки, прав людини). У Раді Безпеки ООН 15 членів, з яких 5 постійних (США, Велика Британія, Франція, Китай, Росія) мають право вето. 10 непостійних членів обираються на два роки та голосують на загальних умовах. Якщо хоча б одна постійна країна голосує «проти» – рішення блокується, навіть якщо всі інші підтримують. Право вето у Раді Безпеки часто блокує важливі міжнародні ініціативи.

Рада Європейського Союзу використовує систему кваліфікованої більшості – для ухвалення рішення потрібно 55% голосів країн-членів (щонайменше 15 із 27), країни мають представляти щонайменше 65% населення ЄС. Деякі рішення (наприклад, у сфері зовнішньої політики) ухвалюються одностайно, що дозволяє навіть малим країнам блокувати рішення. Така система ускладнює диктат умов великих країн, але з іншого боку може затягувати ухвалення важливих рішень.

Ухвалення рішень у міжнародних організаціях є складним процесом, що залежить від інтересів держав-членів, геополітичної ситуації та економічних факторів. Оскільки міжнародні організації об'єднують країни з різними національними пріоритетами, процес прийняття рішень часто супроводжується політичними дебатами, компромісами та тиском з боку впливових суб'єктів.

10.3. Неофіційні механізми прийняття рішень у світовій політиці

У процесах ухвалення політичних рішень у сучасному світі беруть участь не лише офіційні державні органи, а й численні неформальні структури. Часто важливі домовленості досягаються під час приватних переговорів, у закритих клубах, на неофіційних зустрічах світових лідерів. Від секретних дипломатичних контактів перед світовими війнами до діяльності глобальних економічних груп – неофіційні механізми відіграють не менш важливу роль, ніж офіційні інститути.

На противагу офіційним, неофіційні механізми включають непублічні домовленості, діяльність груп впливу, приватну дипломатію та лобізм. Вони не мають юридично закріпленого статусу, проте відіграють важливу роль у розподілі влади та ресурсів на глобальному рівні.

Одним із впливових інструментів неофіційного впливу є ***дипломатія за закритими дверима,*** що передбачає таємні переговори та неофіційні угоди між державами, політичними лідерами, недержавними акторами. Цей механізм є одним із найдавніших і найефективніших у міжнародних відносинах. Незалежно від формального характеру політичних процесів, реальні домовленості часто досягаються в непублічних умовах, що надає змогу сторонам уникати політичного тиску, втручання громадськості або жорстких формальностей. Головними ***рисами*** таємної дипломатії є:

– конфіденційність – переговори ведуться без публічного висвітлення, а їхні деталі можуть залишатися засекреченими десятиліттями;

– гнучкість – сторони можуть обговорювати широкий спектр питань, які в офіційних рамках були б складнішими для погодження;

– швидкість ухвалення рішень – відсутність бюрократичних процедур дозволяє миттєво реагувати на критичні ситуації;

– можливість уникнення публічної відповідальності – політики можуть робити поступки або приймати компромісні рішення без ризику втрати репутації перед виборцями.

До методів таємної дипломатії часто вдаються учасники конфліктів або посередники, які беруться їх владнати. Так, успіх переговорів між Ізраїлем та Палестиною в Осло 1993 р. був обумовлений домовленостями на таємних зустрічах у Норвегії, які пізніше призвели до підписання угоди. Важливу роль у міжнародних переговорах у війні РФ проти

України відіграють закриті консультації на рівні лідерів, радників та дипломатів. Багато рішень щодо постачання зброї, санкцій або дипломатичних ініціатив ухвалюються в конфіденційних форматах ще до їх офіційного оголошення.

Політичні рішення, що ухвалюються на державному чи міжнародному рівні, часто є результатом не лише офіційних консультацій, а й прихованого впливу різних зацікавлених сторін. Одним із найпотужніших механізмів такого впливу є ***лобізм і політичне посередництво*** – система взаємодії між владою, бізнесом та іншими впливовими акторами. Цей механізм дозволяє бізнес-групам, корпораціям і приватним особам просувати власні інтереси, використовуючи фінансові, юридичні та комунікаційні інструменти.

Лобізм є поширеним явищем у багатьох країнах світу. У демократичних державах він часто має легальне регулювання і сприймається як законний механізм донесення позицій бізнесу або громадськості до політиків. Водночас у менш прозорих політичних системах лобізм може набувати форм прихованого впливу, корупційних схем або навіть політичного шантажу.

Політичне посередництво, зі свого боку, передбачає діяльність неформальних переговірників – впливових осіб, які виступають як зв'язкова ланка між політиками та бізнесом, між урядами різних країн або між державою та громадянським суспільством. Такі посередники можуть бути офіційними дипломатами, але частіше це приватні особи з великим політичним капіталом та доступом до еліт.

Формами лобізму та посередництва є:

– корпоративний лобізм. Великі міжнародні корпорації впливають на уряди, просуваючи вигідні для себе закони, торговельні угоди чи податкові пільги;

– фінансовий вплив приватних осіб. Олігархи та мільярдери часто використовують свої статки для фінансування виборчих кампаній, підтримки лояльних політиків або створення «аналітичних центрів», які формують потрібні суспільні настрої. Наприклад, фонд Джорджа Сороса або бізнес-імперія братів Кохів у США здійснюють значний вплив на внутрішньополітичні та міжнародні процеси;

– таємне посередництво у міжнародних переговорах «неофіційних дипломатів» – приватних осіб, які беруть участь у неформальних перемовинах між країнами, коли офіційна дипломатія виявляється безсилою вирішити міжнародний конфлікт.

Лобізм і політичне посередництво є одними з найвпливовіших неофіційних механізмів ухвалення рішень у світовій політиці. Вони

дозволяють бізнес-групам, корпораціям та окремим особам формувати політичний порядок денний, часто випереджаючи офіційні інституції. Вплив таких механізмів може бути як позитивним (просування інновацій, економічного розвитку, громадських ініціатив), так і негативним (корупція, непрозорість, маніпуляції). Саме тому їх регулювання та прозорість є ключовими викликами сучасної демократії.

Питання для самоперевірки

1. Які основні принципи покладено в основу раціонального підходу до ухвалення рішень у світовій політиці?
2. Як економічні, військові, дипломатичні та соціальні чинники впливають на ухвалення політичних рішень?
3. Що таке «обмежена раціональність» у світовій політиці та які її основні причини?
4. Які етапи включає раціональне ухвалення рішень у міжнародних відносинах?
5. Чому ухвалення рішень у міжнародній політиці є складним процесом, навіть за умови раціонального підходу?
6. Чому ухвалення рішень у світовій політиці є багаторівневим процесом?
7. Які основні суб’єкти беруть участь в ухваленні міжнародних рішень на національному рівні?
8. Які чинники впливають на формування стратегічної мети держави у зовнішній політиці?
9. Які основні органи влади беруть участь в ухваленні рішень на національному рівні?
10. Які фактори впливають на ухвалення рішень у світовій політиці?
11. Чим відрізняється регіональний рівень ухвалення рішень від глобального?
12. Які суб’єкти ухвалення рішень діють на транснаціональному рівні?
13. Які переваги має наявність чітко сформульованих стратегічних цілей у міжнародній політиці?
14. Які функції виконує уряд у процесі ухвалення міжнародних рішень?
15. Як відбувається ухвалення рішень у міжнародних організаціях, таких як ООН чи НАТО?
16. Які механізми ухвалення рішень використовуються в Європейському Союзі?

17. Яку роль відіграють аналітичні центри та експертні групи у процесі формування зовнішньої політики?

18. Чому право вето в Раді Безпеки ООН може ускладнювати ухвалення рішень?

Практичні завдання

1. Оберіть одну зі світових політичних подій (наприклад, ухвалення санкцій проти країни, початок або припинення воєнного конфлікту, підписання міжнародної угоди):

– використовуючи принципи раціонального ухвалення рішень, проаналізуйте, які економічні, військові, дипломатичні та соціальні фактори впливали на прийняття рішення;

– визначте, чи було рішення оптимальним, зваживши його вигоди, ризики та довгострокові наслідки.

2. Проаналізуйте процес ухвалення рішень у конкретній міжнародній організації (ООН, ЄС, НАТО, МВФ) за такими показниками:

– основні механізми ухвалення рішень;

– суб’єкти ухвалення рішень;

– переваги та недоліки процедури ухвалення рішень.

Тестові завдання

1. Визначте основний принцип раціонального підходу до ухвалення рішень у світовій політиці:

а) інтуїтивний вибір найшвидшого рішення;

б) зосередження лише на внутрішніх проблемах країни;

в) аналіз альтернатив та прогнозування наслідків;

г) використання військової сили для досягнення цілей.

2. Який із наведених факторів НЕ належить до економічних чинників, що враховуються в раціональному підході?

а) державний бюджет і фінансова стійкість;

б) рівень боєздатності армії;

в) залежність від експорту/імпорту;

г) вплив міжнародних санкцій.

3. Визначте, чим відрізняється «обмежена раціональність» у світовій політиці:

а) повною відсутністю логіки в ухваленні рішень;

б) неможливістю прийняти рішення без міжнародної підтримки;

в) ухваленням рішень в умовах зовнішнього тиску, браку інформації та обмеженості часу;

г) застосуванням виключно бюрократичних процедур.

4. Який із наведених чинників обмежує доступ до інформації у світовій політиці?

а) відкритість урядів і повна прозорість дипломатичних відносин;

б) військові та дипломатичні маніпуляції, дезінформація;

в) вільний доступ до всіх державних документів;

г) відсутність пропаганди у міжнародних відносинах.

5. Який етап є першим у процесі ухвалення рішення за раціональним підходом?

а) порівняння витрат і вигод;

б) визначення стратегічної мети;

в) аналіз можливих варіантів;

г) запуск дипломатичних ініціатив.

6. Яка проблема є типовою для раціонального ухвалення рішень у світовій політиці?

а) абсолютна передбачуваність усіх міжнародних подій;

б) відсутність зовнішнього впливу на рішення політичних лідерів;

в) наявність політичного тиску та бюрократичної інерції;

г) постійна підтримка з боку всіх міжнародних організацій.

7. Що може спричинити труднощі у раціональному ухваленні рішень на міжнародній арені?

а) використання історичних аналогій для прогнозування подій;

б) виключно раціональне прийняття рішень без емоційного фактору;

в) динамічні зміни у світовому порядку, фінансові кризи, кіберзагрози;

г) відсутність бюрократичних процедур у процесі ухвалення рішень.

8. Оберіть рівень ухвалення рішень, що передбачає взаємодію між державами в межах регіональних об'єднань:

а) національний;

б) регіональний;

в) глобальний;

г) транснаціональний.

9. Які суб'єкти ухвалюють рішення на глобальному рівні?

а) національні уряди та парламенти;

б) міжнародні організації (ООН, МВФ, СОТ);

в) транснаціональні корпорації та медіа;

г) громадянське суспільство та ЗМІ.

10. Яку саме роль із нижченаведених виконує парламент у процесі ухвалення міжнародних рішень?

а) формує загальну зовнішньополітичну стратегію;

б) здійснює дипломатичні переговори та укладає угоди;

в) ратифікує міжнародні договори та контролює уряд;

г) координує діяльність дипломатичних місій.

11. Оберіть ті фактори, що не є визначальними у формуванні стратегічної мети держави?

а) національні інтереси (безпека, економічне зростання, стабільність);

б) ресурсні можливості країни (економічний, військовий, дипломатичний потенціал);

в) культурні традиції та національні звичаї;

г) міжнародне середовище (союзницькі зобов'язання, геополітична конкуренція, виклики).

12. Яка функція належить до завдань дипломатичних місій?

а) ухвалення законів, що регулюють міжнародну політику держави;

б) проведення переговорів та просування національних інтересів за кордоном;

в) затвердження державного бюджету для міжнародних ініціатив;

г) забезпечення внутрішньої політичної стабільності.

13. Які органи влади відіграють ключову роль в офіційних механізмах ухвалення рішень?

а) лише міжнародні організації (ООН, ЄС, НАТО);

б) лише президент і парламент;

в) лише законодавчі, виконавчі та судові органи влади;

г) лише аналітичні центри та експертні групи.

14. Що є основним фактором ухвалення рішень у світовій політиці?

а) виключно політичні амбіції лідерів;

б) геополітичні інтереси, економічні розрахунки, соціальні настрої та непередбачувані події;

в) лише рішення міжнародних організацій;
г) вплив медіа та громадських активістів.

15. Який рівень ухвалення рішень передбачає взаємодію між державами в межах регіональних об'єднань?
а) національний;
б) регіональний;
в) глобальний;
г) транснаціональний.

16. Які суб'єкти ухвалюють рішення на глобальному рівні?
а) лише уряди окремих держав;
б) лише міжнародні корпорації;
в) лише міжнародні організації (ООН, МВФ, СОТ);
г) лише аналітичні центри.

17. Яке з наведених тверджень найточніше характеризує стратегічні цілі держави у міжнародних відносинах?
а) визначаються виключно економічними потребами країни;
б) формуються на основі національних інтересів, міжнародного середовища та ресурсних можливостей;
в) є незмінними незалежно від змін у світі;
г) визначаються лише внутрішніми політичними процесами.

18. Який орган державної влади відповідає за розробку стратегічних програм та координацію між міністерствами?
а) парламент;
б) уряд;
в) президент;
г) аналітичні центри.

19. Який механізм ухвалення рішень застосовується в Раді ЄС?
а) одностайність у всіх питаннях;
б) кваліфікована більшість голосів (55% країн, що представляють 65 % населення);
в) абсолютна більшість голосів;
г) право вето кожної держави-члена.

20. Чому чітко визначені стратегічні цілі важливі для міжнародної політики держави?
а) дозволяють уникати хаотичних або суперечливих рішень;
б) визначають єдиний можливий шлях для держави;
в) виключають необхідність переговорів з іншими країнами;
г) унеможливлюють зміни у зовнішній політиці.

СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ

Автаркія – економічна політика/стан держави, що характеризується самодостатністю та незалежністю від зовнішньої торгівлі та економічних зв'язків з іншими країнами. Мета автаркії – забезпечення всіх потреб країни виключно за рахунок власних ресурсів і виробництва.

Амфіктіонія – форма релігійно-політичного об'єднання кількох грецьких міст-держав (полісів). Головною метою амфіктіоній було управління та захист святилищ, а також вирішення спільних політичних і військових завдань. Амфіктіонії мали важливе значення для розвитку ранніх форм міждержавної співпраці, вирішення конфліктів мирним шляхом і укладання союзів, що є першими формами міжнародних відносин.

Асиметрична війна – конфлікт між двома або більше сторонами, сили та засоби яких значно відрізняються. Часто одна сторона є значно слабкішою і використовує неконвенційні методи боротьби, щоб протидіяти значно сильнішому супротивнику.

Баланс сил – концепція, що відноситься до розподілу влади, впливу та ресурсів між державами або іншими акторами в міжнародній системі. Ця концепція передбачає, що влада та вплив розподіляються між різними суб'єктами таким чином, щоб жоден з них не мав абсолютної переваги над іншими. Баланс сил сприяє стабільності та уникненню домінування однієї держави або групи держав над іншими.

Біполярні міжнародні системи – системи, котрим властива наявність двох центрів сили, могутність і вплив яких ділить міжнародну систему на дві відносно відмежовані підсистеми, відносини між якими найчастіше є конфронтаційними, що виявляється в постійній напруженості і численних локальних конфліктах (період «холодної війни»).

Вестернізація – процес прийняття або адаптації культурних, соціальних, економічних та політичних засад, ідей, технологій, інститутів, а також споживчих звичок, що походять із західної культури, особливо тих, що виникли в США та Європі. Цей процес може відбуватися різними каналами, такі як глобальні медіа, технології, міграція та економічні взаємодії.

Вестфальська міжнародна система – система, що склалася після закінчення Тридцятирічної війни в 1648 році на мирних конгресах у містах землі Вестфалія (Мюнстер та Оснабрюк). Характеризується принципом суверенності держав, визнанням незалежності та невтручання у внутрішні справи іншими державами. Вестфальська міжнародна система встановила основні принципи міжнародних відносин, які визначали їх характер протягом наступних століть.

Війна – критична стадія реалізації політичних протиріч міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав; форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності.

Гібридна війна – форма міжнародного конфлікту, що поєднує традиційні військові операції з нетрадиційними методами, такими як партизанська війна, тероризм, кібератаки та інформаційні кампанії. Включає комплексні, багатовимірні стратегії, спрямовані на досягнення політичних цілей за допомогою поєднання військових, економічних, дипломатичних та інформаційних засобів.

Глобалізація – процес взаємного переплетіння та взаємозалежності економічних, політичних, соціокультурних та технологічних аспектів у різних частинах світу.

Глобалізація економіки – процес посилення економічної інтеграції на основі прискорення науково-технічного прогресу та переходу до інформаційного суспільства, лібералізації міжнародної торгівлі та руху капіталу.

Гонка озброєнь – процес взаємного нарощування військових сил та озброєнь між двома або більше державами, які прагнуть досягти або зберегти військову перевагу. Цей процес зазвичай супроводжується збільшенням військових бюджетів, розробкою нових видів зброї та вдосконаленням військових технологій.

Економічна дипломатія – вид дипломатії, спрямований на забезпечення економічних інтересів держави закордоном шляхом ведення переговорів, укладання та виконання міжнародних торговельних угод, підтримки бізнесу та інвестиційної діяльності.

Економічні санкції є обмежувальними заходами, що застосовуються однією країною або групою країн проти іншої держави, організації або фізичних осіб з метою зміни їхньої політики чи поведінки в міжнародних відносинах.

Ембарго – часткова або повна заборона на торгівлю, яка може охоплювати товари, послуги, технології та фінансові операції.

Зовнішня політика – сукупність стратегій, дій та рішень, що приймає держава на міжнародній арені з метою забезпечення своїх національних інтересів, безпеки, економічного розвитку та впливу. Зовнішня політика включає дипломатичні, економічні, військові та культурні взаємини з іншими державами та міжнародними організаціями.

Ізоляціонізм – політична стратегія або підхід, спрямований на обмеження зовнішніх впливів та мінімізацію участі в міжнародних справах. Ізоляціонізм може виявлятися через відмову від міжнародних торговельних угод, альянсів чи інших форм співпраці з іншими країнами з метою збереження національної незалежності та культурної самобутності.

Інформаційна війна: 1) використання інформації та комунікаційних технологій для досягнення стратегічних цілей, впливаючи на думку громадськості, підриваючи довіру до уряду або створюючи перевагу в конфлікті. Включає дезінформацію, пропаганду, психологічні операції та атаки на інформаційні системи супротивника; 2) конфлікт або суперництво між сторонами, в якому інформаційні засоби та технології використовуються для досягнення стратегічних цілей. Це може включати розповсюдження дезінформації, маніпуляцію громадською думкою, кібератаки, вплив на соціальні мережі, а також інші способи використання інформаційних ресурсів для підриву стабільності, дискредитації опонентів або досягнення інших політичних, економічних або військових цілей.

Квоти – кількісні обмеження, що встановлюються на імпорт або експорт певних товарів протягом конкретного періоду часу.

Кібердипломатія – сучасна галузь дипломатії, що використовує цифрові технології, зокрема Інтернет та соціальні медіа, для забезпечення комунікації та впливу на зовнішню політику.

Кількісні методи – статистичні та математичні методи, що використовуються для аналізу різноманітних даних, котрі характеризують процеси міжнародних відносин.

Конвенційна війна – форма збройного конфлікту, в якій застосовуються регулярні, традиційні збройні сили держави, включаючи армію, флот і авіацію. У конвенційній війні сторони конфлікту зазвичай дотримуються встановлених правил і законів війни, і бойові дії відбуваються на чітко визначеній лінії фронту між визнаними військовими силами.

Культурна гомогенізація – процес, при якому різні культурні цінності та традиції стають більш схожими або однорідними через вплив глобальних медіа, комунікаційних технологій, масової культури тощо. Культурна гомогенізація може призвести до втрати унікальності та різноманітності культурних традицій.

Культурна резистентність – здатність культурних груп або індивідів протистояти або відстоювати свою унікальність, цінності та ідентичність у контексті глобалізації. Культурна резистентність може виявлятися через збереження традицій, відмову від певних аспектів глобальної культури або активний протест проти культурної однорідності.

Ліцензування – система державного регулювання зовнішньої торгівлі, що передбачає отримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності спеціального дозволу (ліцензії) на здійснення імпортних або експортних операцій з певними видами товарів

Метод моделювання – використання математичних або інших формалізованих моделей для аналізу, прогнозування та розуміння складних систем, таких як світова політика, з метою виявлення закономірностей та прогнозування їхнього розвитку.

Метод прогнозування – процес визначення майбутніх подій, тенденцій або станів на основі аналізу наявних даних та показників.

Міжнародна ввічливість – акт доброї волі (дружелюбності, добросусідства, підкресленої поваги, скасування формальностей, надання пільг, привілеїв і послуг іноземним державам та їхнім громадянам не з огляду на вимоги міжнародно-правових норм, а з доброї волі держави), що дотримується у взаємному спілкуванні держав.

Міжнародна організація – об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідні для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, та автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

Міжнародний договір – узгоджене волевиявлення двох або більше суб'єктів міжнародних відносин про встановлення взаємних прав та обов'язків.

Мультиполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю кількох (не менше п'яти) центрів сили, що конкурують та співпрацюють, впливаючи у такий спосіб на характер світового порядку.

Національний інтерес – сукупність об'єктивних та суб'єктивних цілей, які держава прагне забезпечити для забезпечення свого виживання, безпеки та добробуту свого народу.

Пакт – формальна або неформальна угода між двома або більше сторонами, спрямована на досягнення певних цілей або вирішення конкретних питань. Пакти можуть бути укладені на різних рівнях: міжнародні, регіональні, двосторонні тощо. Вони можуть мати політичні, економічні, військові або інші характеристики залежно від контексту та мети угоди. Пакти бувають тимчасовими або тривалими, формальними або неформальними, а також підписані у межах міжнародного права чи на основі домовленостей між державами.

Політичні інститути – організаційні структури та механізми, через які здійснюється політична влада та управління в суспільстві. Політичні інститути встановлюють правила, норми та процедури для прийняття політичних рішень, регулюють взаємовідносини між різними політичними акторами і забезпечують стабільність та ефективність політичної системи. До політичних інститутів належать уряд, парламент, судова система, політичні партії, виборчі комісії, а також інші організації та структури, що беруть участь у політичному процесі та впливають на нього.

Постіндустріальна епоха – економічний та соціальний період, що відзначається переходом від виробництва товарів до виробництва послуг та інформації. У цьому періоді важливою стає роль інновацій, технологій та знань. Вона також характеризується зростанням значення креативності та інтелектуальної праці, а також змінами у структурі зайнятості та економічному розвитку.

Публічна дипломатія – стратегічне використання комунікаційних засобів та інформаційної політики держави для формування і підтримки своєї зовнішньої політики, спрямоване на вплив на громадську думку та інтереси іноземних держав.

Рух неприєднання – створений у 1961 році, об'єднує країни, що прагнуть зберігати незалежність і нейтралітет у відносинах з великими блоками держав, такими як НАТО та Варшавський договір під час Холодної війни. Основні принципи Руху неприєднання містять мирне співіснування, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівноправність та взаємну вигоду.

Світова політика – сукупність відносин та процесів міжнародної взаємодії між державами, міжнародними організаціями та іншими акторами, що визначають динаміку світового порядку.

Сила держави – здатність держави впливати на міжнародні відносини та досягати своїх цілей за допомогою військової потужності, економічного впливу, політичної впевненості та інших чинників.

Таргетовані (цільові) санкції спрямовані на конкретні групи осіб, безпосередньо на правлячу верхівку, окремі компанії або сектори економіки.

Тероризм міжнародний – сукупність суспільно небезпечних у міжнародному розумінні діянь, що тягнуть за собою невиправдану загибель людей, порушують дипломатичну діяльність держав і ускладнюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами.

Техноглобалізм – взаємозв'язок між розвитком технологій, особливо інформаційних та комунікаційних, і процесами глобалізації, які змінюють економіку, культуру, політику та суспільство в цілому.

Транскордонна взаємодія – взаємодія, що відбувається понад національними кордонами. Вона містить обмін ідеями, товарами, послугами, культурою, людьми тощо між різними країнами. Цей процес може бути стимульований торгівлею, туризмом, міграцією, а також міжнародними програмами співпраці та обміном.

Уніполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю одного центру сили, котрий визначає характер світового порядку, формуючи взаємозв'язки та впливаючи на характер дій інших держав.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Abbott K. W., Faude B. Choosing low-cost institutions in global governance. *International Theory*. 2021. № 13(3). P. 397–426.

2. Aluko Ye. E., Olaleye A. A. Cold War; 1945-1990: A Retrospect. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications* (IJMRAP). 2022. Vol. 5. Iss. 2. P. 192-196.

3. Babones S., & Aberg J. H. Globalization and the rise of integrated world society: deterritorialization, structural power, and the endogenization of international society. *International Theory*. 2019. № 11(3). P. 293–317.

4. Barber B. Jihad vs. McWorld. NY.: Ballantine Books. 1996. 389 p.

5. Bove V., Rivera M., Ruffa Ch. Beyond coups: terrorism and military involvement in politics. *European Journal of International Relations.* 2020. № 26(1). P. 263–288. URL : https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066119866499.

6. Bull H. International theory: The case for a classical approach. *World Politics*. 1966. Vol. 18, No. 3, pp. 361-377. URL : https://www.jstor.org/stable/2009761.

7. Chatterjee I., Kunwar J. Anthony Giddens and structuration theory. *Management, Organizations and Contemporary Social Theory*. 2019. P. 60-79. URL : https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/269854181/Anthony _Giddens_and_structuration_theory.pdf.

8. Collins J. M. Military Strategy: Principles, Practices, and Historical Perspectives. Washington, DC : Brassey's, 2002. 333 p.

9. Cozette M. Raymond Aron and the morality of realism. URL : https://www.toest.bg/content/files/sites/default/files/uploads/2016-08/ir_working_paper_2008-5.pdf.

10. Galtung J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. London : SAGE Publications Ltd.,1996. 280 p.

11. Galtung J. The European Community: a superpower in the making. London: Routledge, 2021. 326 p.

12. Hoddy E. T. Critical realism in empirical research: Employing techniques from grounded theory methodology. *International Journal of Social Research Methodology.* 2019. № 22(1). P. 111–124.

13. Hoffman F. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.

14. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. Economic Sanctions Reconsidered. Washington : Peterson Institute for International Economics.

2008. 233 p.

15. Ikenberry J. After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars. Princeton : Princeton University Press, 2000. 320 p.

16. Kaplan M. A. System and Process in International Politics. New York : Wiley, 1957. 283 p.

17. Keohane R. After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy. Princeton : Princeton University Press, 1984, 320 p.

18. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Longman, 2011. 326 p.

19. Kinnvall C., Mitzen, J. Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens. *International theory*. 2020. № 12(2). P. 240-256.

20. Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict. *World Politics.* 1975. Vol. 27. № 2. URL : https://www.researchgate.net/publication/259380603_Why_Big_Nations_Lose_Small_Wars_The_Politics_of_Asymmetric_Conflict.

21. Makinda S. M. Hedley Bull and global governance: A note on IR theory. *Australian Journal of International Affairs.* 2002. 56(3), 361–371. URL : https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/10357710220000019697?scroll=top&needAccess=true.

22. Mearsheimer J. J. The tragedy of great power politics. New York: W.W. Norton & Company. 2001. URL : https://samuelbhfaure.com/wp-content/uploads/2015/10/s2-mearsheimer-2001.pdf.

23. Morgan C. T., Syropoulos C., Yotov Yo.V. Economic Sanctions: Evolution, Consequences, and Challenges. *Journal of Economic Perspectives.* 2023. Vol. 37. No 1. P. 3–30.

24. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition, Revised. New York : Alfred A. Knopf, 1978, pp. 4-15. URL : https://old.tsu.ge/data/file_db/anthim/31.eng.pdf.

25. Nye J. S., Keohane R. O. Transnational Relations and World Politic. URL : https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/364783/modresource/content/1/keohane-nye_1971.pdf.

26. Ritzer G. The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life. URL : https://openlibrary.org/works/OL465449W/The_McDonaldization_of_Society?edition=mcdonaldizationo00ritz.

27. Robertson R. Globalization theory and civilization analysis. *Comparative Civilizations Review*. 1987. №17. URL : https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1129&context=ccr.

28. Robertson R. Glocalization: TimeSpace and GomogenityHeterogenity // Global Modernities / Ed. by M. Featherstone, S. Lash and R. Robertson. London: Sage, 1995. P. 25–44. URL : https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/modules/hi31v/syllabus/week18/robertson-1995.pdf.

29. Rosenau J. N. Study of World Politics. Volume I Theoretical and Methodological. Routledge, London, 2006. 316 p.

30. Rosenau J. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity. Princeton University Press, 1990. 499 p.

31. Shortland N. The psychology of terrorism. Abingdon ; New York : Routledge, 2021. 41 p. URL : https://www.researchgate.net/profile/Neil-Shortland/publication/343483822_The_Psychology_of_Terrorism/links/5f73ad5492851c14bca022e0/The-Psychology-of-Terrorism.pdf.

32. Solis G. D. The law of armed conflict: international humanitarian law in war. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 850 p.

33. Szkudlarek B., Nardon L., Osland J. S., Adler N. J. When context matters: What happens to international theory when researchers study refugees. *Academy of Management Perspectives*. 2021. № 35(3). P. 461–484.

34. Take I. The Hanseatic League as an early example of cross-border governance? *JEIH (Journal of European Integration History)*. 2017. Vol. 23. No 1. P. 71-96.

35. Väyrynen R. A Pioneer in International Relations, Scholarship and Policy-Making. Cham, Switzerland : Springer International Publishing, 2023. 634 p.

36. Viotti P. R., Kauppi M. V. International relations theory. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2019. 448 p.

37. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition. *International Sociology*. 2000. Vol. 15(2). № 6. P. 249–265 URL : https://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/TRAJWS1.PDF.

38. Wallerstein I. The modern world-system. New York : Academic Press. 1974. 753 p. URL : https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/495082/mod_resource/content/1/Wallerstein-Modern%20World-System%20I.pdf.

39. Waltz K. N. Theory of International Politics. Berkeley: University of California (1979). URL : https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/486328/mod_resource/content/0/Kenneth%20N.%20Waltz%20Theory%20of%20International%20Politics%20Addison-Wesley%20series%20in%20political%20science%20%20%20%201979.pdf.

40. Wolf R. Between deference and defiance: hierarchical status roles and international conflict. *International Studies Quarterly*. 2022. № 66(1). sqab063. URL : https://academic.oup.com/isq/article-abstract/66/1

/sqab063/6320819?redirectedFrom=fulltext.

41. Алєксєєнко І. В., Маргулов А. Х., Єремєєва І. А., Несправа М. В. Історія міжнародних відносин: підруч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.

42. Антипенко І. В. Глобалізація як чинник ризикогенезу: проблема концептуалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 63–67.

43. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк та Г. Філіпчук. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.

44. Березовська-Чміль, О., Кобець, Ю. Політичний конфлікт гібридного типу: глобальний та регіональний виміри. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. №23 (8). С. 93–101.

45. Бжезінський З. Велика шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. О. Фешовець. Львів ; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.

46. Гантінгтон, С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Н. Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 472 с.

47. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text.

48. Гірман А. П. Міжнародні відносини та світова політика: імперативи сучасності. *Регіональні студії*. 2020. №21. С. 34-39.

49. Гриценко А. Стратегічне планування зовнішньої політики як складова системи національної безпеки. *Політикус. 2022.* №1. С. 39-43.

50. Гусєв В. І. І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру. *Наукові записки НаУКМА*. *Серія: Філософія та релігієзнавство*. 2000. Т. 18. С. 8-16.

51. Дерріда Ж. Привиди Маркса. Держава заборгованості, робота скорботи та новий Інтернаціонал / пер. з фр. І. Донченка. Харків : Око. 2000. 272 с.

52. Євдокимов В. В., Супрунова І. В., Лисак С. П. Ідентифікація властивостей тероризму як загрози національній безпеці. *Економічний простір.* 2021. № 169. С. 7–12.

53. Єремєєва І. А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. *S.P.A.C.E./Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 3. С. 58–61.

54. Єремєєва І. А. Держава, як міжнародний актор // Karpova N., Piestsov R., Makarova O., Konchakovska V. etc. Scientific Foundations of State and Law : collective monograph. Boston : Primedia eLaunch, 2022. 316 p. P. 273–283.

55. Єремєєва І. А. До питання визначення міжнародного порядку в сучасній політології. *XXI International Scientific and Practical Conference*

«Scientists and methods of using modern technologies» (Melbourne, Australia, May 30 – June 02, 2023). Melbourne, Australia, 2023. P. 371–373.

56. Єремєєва І. А. Національний інтерес та сила держави в практиці міжнародних відносин. *XV Міжнародна науково-практична конференція «Multidisciplinary academic notes. Science research and practice» (м. Мадрид, Іспанія, 19-22 квіт. 2022 р.).* Мадрид, Іспанія, 2022. С. 534–538.

57. Єремєєва І. А. Напрямки структурно-функціональних трансформацій міжнародних конфліктів. *Вісник Львівського національного університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* 2023. №7. С. 215-221

58. Єремєєва І. А. Особливості дефініювання та класифікації міжнародних конфліктів в сучасній політології. *Регіональні студії.* 2019. №17. С. 74-78.

59. Єремєєва І. А. Передумови трансформації та якісні зміни суб'єктного складу міжнародних політичних конфліктів. *Регіональні студії.* 2020. № 21. С. 109-114.

60. Єремєєва І. А. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 123-127.

61. Єремєєва І. А. Теорії цивілізацій та міжнародні конфлікти : підруч. Дніпро : ДДУВС, 2021. 154 с.

62. Єремєєва І. А. Теорія міжнародних відносин: підруч. Дніпро : ДДУВС. 2023. 140 с.

63. Кіндратець О. М. Причини, методи і результати використання стратегії виснаження в асиметричних війнах. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого* № 2 (45) 2020. С. 42-52.

64. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Н. Коваль. Київ : Наш формат, 2017. 320 с.

65. Ковальков О. Санкції США проти СРСР у зв'язку із радянською агресією в Афганістані (1980–1988 рр.). *Американська історія та політика.* 2021. №11. С. 78-89.

66. Копанчук О. Є. Гносеологічні аспекти становлення національних інтересів у сфері міжнародних відносин. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 218-222.

67. Макух-Федоркова І. Роль соціальних медіа в сучасних міжнародних конфліктах. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 3 грудня 2021)*. Львів : Факультет

міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2021. С. 87-90.

68. Маргулов А. Х. Регіональні політичні еліти: пострадянський устрій української політики. *Українознавство*. 2023. № 4 (89). С. 59-71.

69. Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження.* 2020. № 33. С. 52–67.

70. Попков, В. В., Азаєв, Д. А. Війна та доля світ-системи. сучасна інтерпретація І. Валерстайна. *Міжнародні та політичні дослідження.* 2022. № 35. С. 106–119.

71. Примуш, М. В., Осмоловська, А. О. Політико-правові аспекти міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах. *Політичне життя.* 2021. С. 109-114.

72. Реймон А. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк та Г. Філіпчук. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.

73. Розумюк В.М. Пелопоннеська війна: внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики. *Проблеми всесвітньої історії.* 2016. № 1. С. 52-63.

74. Чабанна М. В. Вплив ідей Г. Саймона на становлення теорії прийняття політичних рішень. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні. науки.* 2010. Т. 108. С. 3-8.

Для нотаток

Навчальне видання

Єремєєва Ірина Анатоліївна
Даценко Вікторія Володимирівна
Маргулов Артур Худувич

ОСНОВИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Підручник

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *Н. В. Леонова*

Підп. до друку 16.07.2025. Формат 60×84/16. Друк – цифровий.
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 16,28. Обл.-вид. арк. 17,50.
Наклад – 13 прим. Зам. № 02/25-п.

Видано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 8112 від 13.06.2024